

ژماره - ۱۱ -
بهاری
۲۰۲۶

زمانه وانیه

وهرزنامهیه

گۆفاریکی وهزنی زمانه وانیه
دهزگی زمانه وانیه کوردی - زانکۆی جیهان ده ریده کات

خاوهنی ئیمتیاز:

د. نهوزاد یحیی باجگر

سه ریپهرشتی زانستی:

پ. د. وریا عومه ر ئه مین

سه رۆکی ده سته ی نوسه ران:

پ. د. ئومید رفیق فتح

سه رنوسه ر:

د. مۆمن یاسین محمدا مین

به ریپۆه به ری نوسین:

عه زیز ره ئووف عه به دوه عه زیز

بۆردی راویژکاران:

پ. د. هۆشه نگ فاروق جواد
پ. د. ئومید به رزان برزۆ
پ. ی. د. سه عید محمه د عه به دولا
پ. ی. بیستون عارف عه زیز

دیزاین: شاهۆ عبدالرحمن

Web Site: www.sulicihan.edu.krd
Facebook: Cihan university-Sulaimaniya
Instagram: cihan_university_sulaimanyia
Email: Ling.mag@sulicihan.edu.krd
Mobile: +964 770121 0789 - +964 750121 0789

ناونیشان: زانکۆی جیهان - سلیمانی، 46001، پشت شوقة کانی صائب سیتی، سلیمانی، ههریمی کوردستان

گۇفارى زمانه وانى

گۇفارىكى وهرى، رۇشنىرى و زمانه وانىيه، كه (دهزگاي زمانه وانى كوردى - زانكۆي جهمان) دهريدهكات و له كاتى پيويستدا پاشكۆي دهبيت. په يامى سه رهكى كاركردنه له پيناو دارشتى سياسه تى زمانى بۇ هه رپى كوردستان.

نامانچ له دهركردنى ئەم گۇفاره، هه وئدانه بۇ دارشتى سياسهت و پلاندانانى زمانى بۇ هه رپى كوردستان و ئاشناكردنى خوئنه رى كورده به پرسى زمانناسى و سياسهت و پلاندانانى زمان له هه رپى كوردستان، ههروهها دهمانه وئت هاوكارى دامودهزگا په يوه نديدارهكان بين، سه بارهت به چۇنيه تى مامه له كردن له گه ل زمانه بيانىيه كان له په روه رده و ميديا له كۆمه لگه ي كوربيدا. گۇفارى زمانه وانى ئامانجىيه تى كۆمه لگه له ئەركى تاك و كۆمه ل به رامبه ر به پاريزگارى له زمانى كوردى هۇشيار بكاته وه، هاوكات جهخت له وه دهكه ينه وه كه خوئندن به زمانى داىك/زگماك و وهك شىرى داىك بۇ مندا ل پيويسته و كاردهكه ين بۇ چه سپاندى ئەم بنه ما ئپوده و له تىيه.

گۇفارى زمانه وانى به ئەركى خۇي ده زانئيت، كه كۆمه لگه به پيكهاته ي زمانى كوردى، شپوه زار و زار و بن-زاره كانى زمانى كوردى ئاشنا بكات و راي پسپۆران و زمانناسان سه بارهت به پرسى زمان له هه رپى كوردستان كۆبكاته وه و هه و ئى فراوانكردنى گه نجينه ي زمانه وانى له هه رپى كوردستان بدات، به شپوه يهك كه بتوانرئيت زۆرترين وشه ي كوردى بخريته وه ناو پرۆگرامه كانى خوئندن و ميديا و رهوتى رۇشنىرىيه وه. گۇفارى زمانه وانى وهك وه رزنامه يهكى نه كادىيى و زمانه وانى، گپرانه وه ي شكۆمه ندى بۇ زمانى كوردى له هه رپى كوردستان كردووه ته ئەركى بنه رهتى خۇي و هه و ئى فراوانتر ده دات بۇ روونكردنه وه ي زياترى پرسه په يوه نديدارهكان به سياسه تى زمان؛ مافى زمانه وانى، ئەلفبىي كوردى، زمانى ستاندارد و زمانى فهرمى و نيشتمانى له هه رپى كوردستان.

گۇفاره كه ده بيتنه سه كۆي بابته و بلاوكراوه ئەكادىمىيه كان له سه ر سياسهت و پلاندانانى زمان و هه و ئى دروستكرنى هه ماهه نكى له گه ل ناوه نده زمانه وانىيه ناوخۆي و جهمانىيه كان ده دات سه بارهت به سياسهت و پلاندانانى زمانى بۇ هه رپى كوردستان.

سەرۆتار	
سېكۆچكە كەي زمان و دەسلەلات و مەرىپە.....	۵
مىزگىد	
د. مەنسور تەيفورى: زمان لە رېگەي پىرۆگرامى دەولەتى و ستانداردكردنى زۆرەملىوە گەشە ناكات، بەلكو لە رېگەي داھىناتى ئەدەبى و فكريەوە زىندوو دەمىنئىتەوہ.....	۹
د. مومىن زەلمى: كاتىك شەرىعەت لە زمانىك دەسلەندىتەوہ، لە راستىدا شەرىعەت لە بوونى مەرفەكەن و ناسنامەي كۆمەلەيەتياپان دەسلەندىتەوہ	۱۷
رۆلان بارت؛ دەسلەلات و زمان	۲۵
وتار	
رۆلى زمان لە ھىزى نەرمى ولتاندا	۳۳
ھىزى نەرمى زمان لە مېدىيا و تۆرە كۆمەلەيەتتېبەكاندا	۳۹
چۆن شىوازى قسە كردن بېكھاتەي كۆمەلەيەتتى دروست دەكات	۴۷
زمان.. دەسلەلات.. ھىز لە روانگەي رۆلان بارت و ئەمىرئۆ نىكۆوہ	۵۷
توئىئىنەوہ	
شىكىردنەوہەي كى زمانەوانى-كۆمەلەيەتتى بۆ مافى زمانى كەمىنەكان لە عىراقدا	۶۵
كوردانى عىراق: مېژوووى نوئى و ئاسۆكانى داھاتوو	۸۱
زمانى كوردى لە كوردستانى عىراقدا لە ژىر مەترسى بەردەوامى پەراوتىزخستىن و بوكانەوہ	۱۰۱
زمان و ئايدىيۆلۇجى	۱۲۳
رەخنەي بەراوردكارى لە نىوان كەرىم دەشتى، شىركۆ بىكەس و بېتراند كولىك دا	۱۴۷
پانان	
كتىبى زمان و دەسلەلات؛ بەشىكە لە بوارى زمانناسىي كۆمەلەيەتتى	۱۶۷
گەوھەرى زمانەوانى	
جەمال نەبەز، گەوھەرى وشەي كوردى	۱۷۵
فەرھەنگى زمانەوانى	
ھۆشيارى زمانى رەخنەيى	۱۷۹

پىرۆفېسۆر. د. ئومىد رېفىق فتاح

د. مەنسور تەيفورى: زمان لە رېگەي پىرۆگرامى دەولەتى و ستانداردكردنى زۆرەملىوە گەشە ناكات، بەلكو لە رېگەي داھىناتى ئەدەبى و فكريەوە زىندوو دەمىنئىتەوہ.....

د. مومىن زەلمى: كاتىك شەرىعەت لە زمانىك دەسلەندىتەوہ، لە راستىدا شەرىعەت لە بوونى مەرفەكەن و ناسنامەي كۆمەلەيەتياپان دەسلەندىتەوہ .....

رۆلان بارت؛ دەسلەلات و زمان .....

رۆلى زمان لە ھىزى نەرمى ولتاندا .....

ھىزى نەرمى زمان لە مېدىيا و تۆرە كۆمەلەيەتتېبەكاندا .....

چۆن شىوازى قسە كردن بېكھاتەي كۆمەلەيەتتى دروست دەكات .....

زمان.. دەسلەلات.. ھىز لە روانگەي رۆلان بارت و ئەمىرئۆ نىكۆوہ .....

شىكىردنەوہەي كى زمانەوانى-كۆمەلەيەتتى بۆ مافى زمانى كەمىنەكان لە عىراقدا .....

كوردانى عىراق: مېژوووى نوئى و ئاسۆكانى داھاتوو .....

زمانى كوردى لە كوردستانى عىراقدا لە ژىر مەترسى بەردەوامى پەراوتىزخستىن و بوكانەوہ .....

زمان و ئايدىيۆلۇجى .....

رەخنەي بەراوردكارى لە نىوان كەرىم دەشتى، شىركۆ بىكەس و بېتراند كولىك دا .....

كتىبى زمان و دەسلەلات؛ بەشىكە لە بوارى زمانناسىي كۆمەلەيەتتى .....

جەمال نەبەز، گەوھەرى وشەي كوردى .....

ھۆشيارى زمانى رەخنەيى .....

سىڭوچكەكەي زامان و دەسلەتات و مەعرىفە

پ.د. نومیّد رفیق فتاح / سەرۆكى زانكۆى جیهانى-سلیمانى

زامان ئامرازى يەكەمى دەسلەتاتە يېشى ئەوھى پەنا بۇ ھېزى سەربازى يان دارايى ببات زامان سەرچاوهى سەرەككيبە بۇ بەرھەم ھېنانى مەعرىفە، بۇيە زامان و مەعرىفە و دەسلەتات وەكو دوانەيەكى لىك دانەپراو بەيەكەوھە كاردەكەن. ئەوھى كۆنترۆللى "گوتار" دەكات، كۆنترۆللى حەقىقەت و راستى دەكات، و ھزرى سىياسى بەرھەم دەھېنئىت.

دەسلەتاتى سىياسى لە پىڭگەي زامانەوھە گەلەلە دەبىت. زامان كەرەستەيەكى سەرەككيبە بۇ دارشتى ئايدۆلۆژيا، پىشكەشكەشكردنى وتارى سىياسى، دروستكردنى فەزاي جەماوھرى و دروستكردنى رەوايى سىياسى.

دەولەتەكان لە مېژوودا ھەمىشە زامانى فەرمىيان وەك ئامرازىك بۇ يەكخستى نەتەوھىي يان سەپاندنى ھەژموونى گروپىكى زال بەسەر كەمىنەكاندا بەكارھېناوھ. سىپنەوھى زامانى نەتەوھىيەك يان قەدەغەكردنى، يەكەم ھەنگاوى سىپنەوھى قەوارە سىياسىيەكەيەتى، لە پىڭگەي چەسپاندن و سەرکوتكردن و لەبالايى خستى زامانى نەتەوھەكە.

بۆیه دهسهلات جگه لهوهی زمان خۆی بهرهم دههینیت، لههه مان کاتدا وهکو نامرازی سیاسی و یاسایی بهکاردههینریتهوه بۆ ئاستیکی تر له ههژمونکردن لهپنگه یاساوه.

یاسا بهبێ زمان بوونی نییه. یاسا له بنهپهتدا دهقیکی زمانهوانیه که فهرمان، قهدهغهکردن، و پێپیدانهکان پێکدهخات. لێرهوه زمان دهپیته بهرجهسته که رهوی دهسهلاتی سهروهری دهولهت.

له سیستمی یاساییدا، هیزی راستهقینه لای ئهوه مافی ئه و لیکدانهوهی دهقه یاساییهکانی ههیه. گۆرینی واتا یان لیکدانهوهی وشهیهکی ناو دهستور دهکریت هاوسهنگی دهسهلات له دهولهتیکدا بگۆریت.

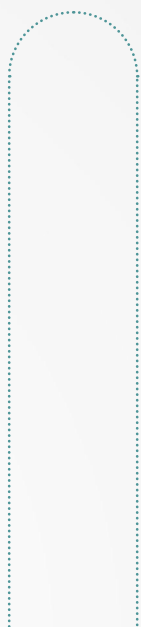
دهستور، که بهرزترین بهلگهنامهی یاسایی و سیاسی ولاته، له کۆمهلیک پرسته و وشه پیکدیت. زمانی دهستور دیاری دهکات کێ مافی ههیه، کێ دهسهلاتی ههیه، و چۆن سزا دهسهپینریت، ههروهها چۆن بالایی زمانیک لهپنگه ی سیستهمی پهروهرده و خویندن و ئالوگۆری فهرمیهوه دهگۆریت بۆ زمانی سهردهست و بن دهست.

زمان له یاسادا زمانیکی توند، ورد، و فهرمیه، ئه م تایبهتمهندییه هیزیکی ناچارکه دهوات به یاسا، و وای لیدهکات له ئامۆژگارییهکی کۆمهلییهتییهوه بیته فهرمانی جیبهجیکردن که هیزی دهولهتی له پشته.

لهعێراق و کوردستان بههۆی بوونی دانپیدانانی دهستوری بهزمانی کوردی وهکو زمانیکی فهرمی و، بوونی یاسای زمانه فهرمیهکان تا رادهیهکی زۆر زمانی فهرمی کوردی خهریکه چوارچیوه دهگریت و بهرهو پیشچوونی گهورهی بهخۆوه بینیه، له ئێستادا ئه رکی ناوهندهکانی خویندن و زانکۆکان و پاگه یانندن و دهسته بژیری رۆشنیرییه زیاتر کاریکه ن بۆ په رهپیدانی زیاتر و هه ماههنگی و کاری پیکه وهی.

میژگرد

د. مه نصور تهيفورى: زمان له ريگه ي پروگرامى دهولته تى و ستاندارد كړدى زوره مليوه گه شه ناكات، بهلكو له ريگه ي داهينانى ئه ده بى و فكريه وه زيندوو دهمينئته وه

■ ناماده كړدى: گۆڧارى زمانهوانى

له جېهاندا زياتر له شه ش هه زار زمان هه ن، زمانى كوردى يه كيكه له و زمانانه و بيست و يه ك مليون كه س قسه ي پڼ ده كهن. به گوږه ي داتا و زانياريه به رده سته كان، زياتر له شه ست زمان له جېهاندا مه ترسي له ناوچوونيان له سه ره. يه كيك له هوكاره كانى له ناوچوونى هه ر زمانيك، په يوه ندى به ژېرده سته يي نه ته وه كه وه هه يه؛ كاتيک ده كه وينه ژېر كاريگه رې نه ته وه زاله كانه وه. به م مه به سته ش ميوانداري دكتور مه نسوورى ته يفوورى ده كړيت، كه ماموستاى زانكويه و دكتوراى له فه لسه فه دا هه يه.

+ دمه وپت له و پرسياره وه ده ست پڼ بكه ين: په يوه ندى نيوان زمان و ده ولته ت، يا خود زمان و ده سلا ت له ژېر سايه ي نه ته وه بنده سته كاندا چونه؟ بونموونه ئه م په يوه ندى به چون له كوردستاندا پڼ خراوه؟

- سوپاس بونميوانداريه كه تان. ئه گه ر پڼگه م بدن بون باسه كه تونيك له كلېشه كان دوور بكه وينه وه، تا بتوانين سه ره تا يه كي لايه نيكه م فكري بون ده ستنيشان بكه ين، بون ئه وه ي بتوانم روونتر و باشتروه لامى پرسياره كه ي ئيوه بده مه وه. داوا ده كه م پڼگه م بدن بگه رڼمه وه بون ئه فسانه يه كي كون؛ بون ده قيكي هه ره كون كه باسى زمانى تيدا بكرت. به پڼكه وت ئه و ده قه "ئه نه يده" ي فيرجيله.

ئه نه يد ناوى ئه و پالنه وانه ي تروايه كه هوميرؤس رووخانه كه ي نووسيوه ته وه، به لام فيرجيل به سه ره اتى ئه نه يد دهنوسيتته وه. ئه نه يد پالنه وانيكه، ئه و به جيماوانه ي تروا و باوكى وه ك ميراتيكي قه لا رووخاوه كه و شارى ترواى كاولكراو له لايه ن

یونانییه کانه وه، دهخاته سهر شانی خۆی. گه له که ی و ئه و به جیماوانه ی دهر باز بوون له گه ل خۆی ده بات و له دهستی له شکره که ی "ناگامیمنۆن" پاده که ن. به پپی گپرا نه وه که ی فیچیل، ههوت سا ل پاده که ن و شه پ ده که ن، به لام ناگامیمنۆن هه ر به دوایانه وه یه. له کۆتاییدا ده گه نه "رۆم" ی ئیستا. له وی "زیوس" و خواکانی تر ناویژیه گه ری ده که ن و داوا له ناگامیمنۆن و له شکر ی یۆنان ده که ن که لییان بگه پین بو خۆیان بژین. ئه وانیش ده لاین باشه، به لام ته نیا یه ک مه رجه مان هه یه. مه رجه که چییه ؟

مه رجیکی زۆر سه یر و سه مه ره یه که بو یه که مه جاره باس ده کړیت و په یوه ندیی به زمانه وه هه یه. مه رجه که ئه وه یه: ئیمه لییان ده گه پین له رۆم بژین، به لام ئه وان ئیتر بو یان نییه به زمانی یونانی (زمانی لۆگۆس) قسه بکه ن. بو یه که مه جاره ئه م مه رجه قبو ل ده کړیت. وه ک فیچیل ده یگپرت ه وه، ئه وان ئیتر بوون به و که سانه ی له یه ک زا ره وه قسه یان ده کرد و پییان ده و ترا "لاتین" (لاتین نووس). که واته یه که م ده رکران له م دیمه نه ی فیچیل نیشانی ده دات، "ده رکران له زمان" ه. به و مانایه ی ئیتر زمانی یونانی وه ک زمانی لۆگۆس و ئه قل مامه له ی له گه لدا ده کرا؛ ئه مان له یۆنان ده رده کړین و ده به خشرین، به و مه رجه ی ته نیا به لاتین قسه بکه ن.

ئیمه نازانین هه موو مانا شارا وه کانی ئه و سه رده مه چی بووه، به لام ئه وه ی تیج ده گه ین، جوړیکه له تیگه یشان له زمان وه ک "که رهسته ی سه رکوت" و "که رهسته ی ده رکردن". ئه مه ئه و دوخه یه که به جوړیک له جوړه کان نه ته وه بندهسته کان پییدا تیپه ر ده بن کاتیک زمانه که یان ل قه دهغه ده کړیت، یان زمانیکی فه رمی به سه ریاندا ده سه پیتریت که ده بیته زمانی سو لتان و ئه مان ده بیته تییدا بژین. ئیمه وه کوو کورد و گه ل نه ته وه ی تری بندهستی دنیا، به دوخیکی وه هایا تیپه ریوین؛ به و مانایه ی زمانی ده ولت و زمانی سو لتان وه ک زمانی ئه قل ئه ژمار کراوه، و ئیمه له په رسمیه ت و له زمانی ئه قل ده رکرانین. زمانه که مان بووته زمانی "ده رکران کان"، زمانیک که ئیتر توانای ده ربپنی ئه قلی نییه.

ئهمه له لایه که وه په نگدانه وه ی تریشی هه یه له سه رده می خو ماندا. بو نموونه کاتیک زمان ده بیته که رهسته ی سه رکوت؛ نموونه یه ک هه یه که ئیسماعیل بی شکچی ده یگپرت ه وه، که تا ئاستی نوکته ش چوو، به لام به راستی رو ویداوه:

بی شکچی ده لیت: رۆژیک له مزگه وتیک مه لایه کی تورک ده لیت: "زمانی ئه و دنیا و زمانی لپرسینه وه تورکییه". پیره میردیک له مزگه وته که دا ده ست ده کات به گریان.

دهلین: "بۆ ده گریته؟ مه گهر تورکی نازانیت؟" ده لیت: "نا، بۆ پیغه مبه ر ده گریم؛ ناخر پیغه مبه ر عه ره بی ده زانیت و تورکی نازانیت!"

واته په یوه ندی زمان و سولتان له سه رده می ئیمه دا تا ئه و ئاسته رۆیشتوو. به لام کیشه که ئاستیکی تریشی هه یه؛ کاتیک زمانیک ده کریته زمانی فه رمی ده ولته، کیشه که ته نیا بۆ زمانی بنده سته کان و که مینه کان نییه. بۆ نمونه کاتیک زمانی تورکی ده کریته زمانی سولتان، ئه مه ته نیا غه دریک نییه له زمانه کانی به رامبه ر (وه ک زمانی کوردی)، به لکوو غه دریکه له خودی ئه و زمانه شی که ده کریته که ره سته ی ده سه لات. زمانیک کاتیک ده بیته که ره سته ی سولتان، وا ده کات بنده ستان سل له و زمانه بکه نه وه و وه ک به شیک له سه رکوتی خویان بیبین.

بۆ نمونه، له سه رده می نازییه کان له ئه لمانیا، وه ک "هانا ئارنیت" ده گپرتیه وه، ده لیت: "زۆر هاوړیم هه بوو پاش ئه وه ی ئه لمانیا مان جیپشت و ئاواره ی ئه مریکا بووین، ئه گه رچی له ئه لمانیا گه وره بیوون و زمانی دایکیان ئه لمانی بوو، به لام زمانی ئه لمانیا مان له بیر کرد (یان خویان له بیر برده وه) و زمانیکی تریان هه لبارد." چونکه له ژیر ده سه لات هیتله ردا، زمانی ئه لمانی ببوو کۆمه لیک کلیشه و زمانیکی دووباره بووه وه؛ ببوو زمانی سیاسه ت و که ره سته ی سه رکوت.

"زمان ته نیا ئامرازی ناخواتن نییه؛ کاتیک ده سه لات ده سته ی به سه ردا ده گریته، ده بیته که ره سته یه ک بۆ ده رکردنی مرؤف له بازنه ی ئه قل و دابه شکردنی دنیا بۆ 'شارستانی' و 'وه حشی'"

که واته سیاسه تی زمانی فه رمی، نه ک هه ر سته م له زمانی بنده ست ده کات، به لکو ده بیته جوړیک له سته م له زمانی سه رده ستیش؛ چونکه ناوه رپوکی زمانه که به تال ده کاته وه و ده یکاته زمانیکی کلیشه یی.

+ باس ته وه کرد که چۆن زمان ده توانیت "سولته" به ده سته یینیت، یان چۆن ده توانیت میکانیزمیک بۆ ده سه لات دایین بکات. ئه ی له ئاستیکی تردا، زمان چۆن ده توانیت ئاکی به ره نگاری و رزگاری بۆ نه ته وه ژیرده سته کان بنوینیت و

پۆلئیکی سیمبولی هه بیئت و شوناسیک دروست بکات؟ ده مه ویت بیه پینه وه سه ر
ئه و قوناغهی؛ ئایا نه ته وه ژێرده سته کان چۆن ده توانن له رێگهی زمانه وه (وه ک
هایدیگه ر ده لیت: "زمان مائی بوونه")، ئە م بوونه دروست بکه ن؟

- پرسیاره که ده که م به دوو به شه وه. با پرسیاره که ی هایدیگه ر و باسه که ی ئە و
بوه ستیت، و له به شی یه که مه وه ده ست پخ بکه ی ن؛ ئە وه ی که زمان لای نه ته وه
بنده سته کان چ ده ورئیکی گپراوه؟

وه ک وتمان، کاتیک ئایدیای "ده ولت-نه ته وه" دیت، ده یه ویت هه موو شتیک له
"یه ک" دا کورت بکاته وه؛ وه ک چۆن له تیۆلۆژیا دا (ئایینناسیدا) ئایدیای "واحد" مان
هه یه. ئایدیای ده ولت-نه ته وه، ئایدیایه کی "دیوانه" یه له ئاستیکی ناتیۆلۆژیکدا،
به لام له بنه رته دا ره گئیکی له و پوانگه تیۆلۆژییه دا هه یه. له ئایدیای: "یه ک زمان،
یه ک نه ته وه، یه ک ده ولت، یه ک کلتور"؛ ئایدیای ئە م "یه ک" انه به رده وام دووپات
ده بیته وه.

ئیمه ده زانین له به رامبه ر ئە مه دا، که مینه کان کاتیک شکستیان هیناوه له بینا کردنی
قه واره و سیستمی سیاسی خۆیاندا، یان نه یان توانیوه مافه کانیا ن له "دیوانی
ده ولت" دا به فه رمی بنا سڕین، په نایان بۆ زمان بر دووه. ئە مه شتیک زۆر ئاساییه،
ته نه نه ت تا ئاستی پرسته یه کی کلێشه ییش له زمانی فه رهنسیدا هه یه که ده لیت:
"نه وان تا کاتیک زمانه که یان هه بیئت، کلیلی زیندانه که یان پیه."

به لام یه ک راستی هه یه: "خودی زمان هه یچ نه ته وه یه کی پزگار نه کردووه." واته زمان
دیاردیه ک نییه که به ته نیا و له ده ره وه ی زه مینه ی کۆمه لایه تی و سیاسی، ئیمکانی
پزگاری بخولقینیت. راسته که مینه کان و نه ته وه بنده سته کان (به ئیمه ی کوردیشه وه)
له ساتیک له ساته کانداه موو به ر خودان و به ره نگارییه کمان گواستوو ته وه بۆ نیو
زمان، به لام ئە مه ئایدیایه کی کێشه داره.

کێشه داره، چونکه ده سه لات ده توانیت رێگه ت پخ بدات به کوردی قسه بکه ی ت،
به لام دواتر هه ر ئە و زمانه بکاته کێشه بۆت و وات ئی بکات دژی خۆت قسه بکه ی ت.
جاریکیان له شوئینیک وه رگپۆ بووم، کچیک کورد هاتبوو له فه رهنسا خۆی راده ست
بکات (داوای په نابهری بکات). لییان پرسی: "تۆ که له تورکیا کارت هه بووه، بۆچی ئیستا
داوای په نابهری ده که ی ت؟" وتی: "نا، من له (ده ره تیشه - دیسکۆتیک) کارم ده کرد،
ویان ئی ده کردم به زمانی نه ته وه که ی خۆم، جنیو به نه ته وه که ی خۆم بده م."

کهواته، دهکریت زمانی کوردی ئازاد کرابیت، بهلام ئایا شهپرکهکی ئیمه تهنه لهسه ر "زمان" له یان لهسه ر ئهوهیه که تۆ به و زمانه "جی" دهلیت؟ بۆ من، رزگاری گریدراره بهوهی من دهتوانم به زمانی کوردی جی بلیم. ئه مهیه زمان "سیاسی" دهکاتهوه؛ رزگاری زمان، رزگاری سیاست، رزگاری له زهمینه کۆمه لایه تیه که و رزگاری خودی ئینسانه راسته قینه کان پیکه وه ده به ستیته وه و لیکیان دانا بریت.

+ زمان ده توانیت بیرکردنه وه دروست بکات، بۆ ئه وهی کاره کته ر و تاکیکی سه ره خووش دروست بییت، پیویستی به بیرکردنه وه ههیه. ئه گه ر بگه رپینه وه سه رتیزیکی تر؛ بۆ دروستبوونی نه ته وه پیویستمان به شوناس و زمانه. ئایا ئه مه کیشه دار نییه؟ به وهی ئه گه ر نه ته وه یه ک زمانیکی سه ره خووشی خۆی نه بییت، ناتوانیت بپه رته وه سه ر ئه و ئاکته سیاسییهی جه نابت با ست کرد؟

- با له دهروونشیکارییه وه ده ست پێ بکه یین؛ دهروونشیکاری لایه نیکه م ئه وه ندهی په یوه ندی به زمانه وه هه بییت، بۆ نمونه "زا ک لاکان" مان هه یه که ده لییت: "نه ستی مرؤف ستراکچه ریکی وه ک زمانی هه یه." به لام ئه م ستراکچه ره له کۆتاییدا ئیشی دهروونشیکاری ئه وه یه به شیوه یه کی "سه بجیکتیف" بتوانیت ده ستکاری بکات. به و مانایه ی بنیاتیکی له پیشینه هه یه که زمانه و ئیمه تپیدا له دایک ده بین؛ نه ستی ئیمه ش بونیادیکی وه کوو زمانی هه یه، به لام به لینی دهروونشیکاری ئه وه یه ئیمه بتوانین له مه دا ده ستکاری بکه یین.

"هه بوونی زمانی دایک وه ک ئه وه و ایه کلیلی زیندانه که ت به ده سه ته وه بییت، به لام ته نیا زمان نه ته وه رزگار ناکات؛ رزگاری راسته قینه له وه دایه که بتوانیت به و زمانه 'جی' بلیت، نه ک ته نیا 'پێ' بدو بیت."

سه باره ت به نه ته وه بنده سه ته کان، من نکۆژی له وه ناکه م که زمان ده وریکی گرنگی له رزگاری نه ته وه ییدا هه یه. نکۆژی له وه ش ناکه م که بنده ستان بۆ پاراستنی شوناسیان ئیشیان به زمانه و شوناسیان دانه براره له زمان. به لام ده مه ویت بلیم لی ره دا تووشی مه ترسی ده بین له م جو ره فۆرموله کردنه دا، ئه ویش ئه وه یه که ئیمه هه موو ئه رکی سیاست و رزگاری بنده ستان به ستینه وه به زمانه وه.

له و کاته دا، دهسه لآت یان "دوژمن" ده توانییت ئه وه به کاره پینیی و بلیت: "ته واو، من مافی ئاخوتن به و زمانه ت پخ ده ده م، به لام من دیاری ده که م تو دهر باره ی چی بدوییت!" واته کیشه که ته نیا ئه وه نییه ئیمه به کوردی قسه بکه یین، کیشه که ئه وه یه به و زمانه "چی" ده لیین. بو نموونه له ئیران، له ئاستیکدا زمانی کوردی ئازاده، بگره له زانکۆشدا ده خویندرییت، به لام کاتییک فیگه ریکی وه ک "زارا" (زهینه ب جه لالیان یان زارا محه مه دی) دی و ئه م زمانه "سیاسی" ده کاته وه، ئه و کاته یه که کیشه دار ده ییت.

ئه و ده یه وییت به زمانی کوردی باسی شتیکی تر بکات، باسی گرامیر ناکات. ئایدیای زمان، ته نیا گرامیر نییه، به لکوو ئایدیای دووانه دهر باره ی دنیا، په خنه کردنی دنیا، به شداریکردن له دنیا و گوپین و ته فسیرکردنی دنیا شه. کاتییک وا بوو، زمان ده بیته پزگاریده ر؛ ئه گهر نا، ئه و پروانینه ی تر وه ک سوخته وایه که زمان ده کاته کلیشه. ئه گهر بنده ستان زمان وه ک "تاکه" که رهسته ی پزگاری بیین، ئه و دوژمنیش زمان ده کاته که رهسته ی سیاسه ت و کلیشه.

+ دکتور، باسی "زارا" ت کرد. بو نموونه هه لئباردنی کاره کته رییک له پارچه یه کی کوردستان که تییدا زمان هیشتا ئازاد نییه، مانایه کی تایبه تی هه یه. به لام له باشووری کوردستان، زمانی کوردی لای هه ندیک که س تووشی "گریی خۆبه که مزاین" بووه؛ به جوړیک قسه کردن به زمانی بیانی وه ک ههستی "بالادهستی" ده بییرییت و قسه کردن یان بیرکردنه وه به کوردی ده بیته مایه ی گالته پییکردن. ده مه وییت له سه ره ئه مه قسه بکه ییت.

- زور راسته. به م مانایه بییت ئیمه هیشتا له لای "ئاگامیمنون" و "ئه نه یید" یین؛ ته نانه ت له باشووری کوردستانیش. به و مانایه ی زمانییک له زمانه کان ده کریته سیمبولی "لوژیک" و "شارستانییه ت" (Civilization)، و ئه وانیه تری دهره وه ی ئه و بازنه یه، ده خرینه دهره وه ی ئه قل و وه ک "به ره ر" یان "وه حشی" ئه ژمار ده کریین. وه ک چوون یۆنانییه کان به وانیه ی دهره وه ی خوین دهوت به ره ر، ئیستاش له کوردستان له نیو هه مان هاوکیشه داین.

ئه مه له ئاستیکدا به ره مه می گلوبالیزه یشنه، به لام له ئاستیکی ناوخویدا به ره مه می راسته وخووی فۆرمه نوپیه که ی "سه رمایه داری" یه له کوردستان. سه رمایه دارییه ک له کوردستان هه یه که بیباکانه له سه ره هه موو شتییک وه به ره یینان (Investment)

دهکات و هه موو شتییک به کاردههینیت، بئ هیچ پرهنسیپیک، ته نیا بۆ ئه وهی خوی پئ دهوله مه نند بکات.

ئه مه خه ریکه وای ئی دیت به نوکته بیلین: ته نانهت زمانی داها تووی گه لی کورد له باشوور، له سه ر دهستی سه رمایه داریی کوردی، خه ریکه ده بیته زمانی پله دوو، یان پله سئ؛ و رهنگه زمانی ئینگلیزی له سالانی داها توودا بیته زمانی پله یه کی ئه م نه ته وه یه. ئه مه به شیکی پرۆسه ی جمانیه، به لام به شیکیشی به شیوه یه کی ده سترکد له لایه ن سه رمایه داریی کوردیه وه به کاردههینیت. کئ پئی ناخۆشه پاره یه ک په یدا بکات که له رینگه ی تۆره کانی ده سه لاته وه قوتا بخانه یه ک بکاته وه؟ به لام ئه م قوتا بخانه له بنه رهدا خه ریکی به ره مه پنه انه وهی هه ژموون و هاوکیشه ی "یۆنانی-لۆگۆس" له به رامبه ر "به ره ره کان" دان.

"زمان له رینگه ی پرۆگرامی دهوله تی و ستانداردکردنی زۆره ملیوه گه شه ناکات، به لکۆوله رینگه ی داھینانی ئه ده بی و فکریه وه زیندوو ده مینیته وه. هه ر کاتیک زمانمان کرده گلێشه یه کی سیاسی، رۆحی داھینانی ئی ده سیننه وه."

+ دکتۆر، ده مه ویت کۆتا پرسیارم بکه م؛ له باشووری کوردستان، ئه گه رچی زمانی فه رمی زمانی کوردیه، به لام به جۆریک هه ست به نه فیکردنه وه و ئه سیمیلایسیۆنی خودی زمانی کوردی ده کریت. بۆ نمونه له ناو شاره جیاوازه کاند، هه ر شاره و فۆرمیک له زمان و ئیداره دانی زمان، و ته نانهت جۆریک له "تریند" یشی هه یه. ئه و میکانیزمانه چین که بتوان زمانیکی ستاندارد دروست بکه ن؟ یا خود ئایا به ستانداردکردنی زمان له خزمهت زمانی کوردیه یه؟

- ئه مه پرسیاریکی زۆر ئالۆزه، بگره له ده ره وهی شاره زایی منیشه. باسیکی زۆر قوول له لایه ن پسپۆرانه وه، له وانه پرۆفیسۆر "ئه میر حه سه نه پوور" ده رباره ی ستانداردکردن و زمانی ستانداردی کوردی کراوه و وه لام دراوه ته وه.

+ مه به ستم دیوه فکریه که یه تی نه ک ورده کاری خودی ئاییدیای ستانداردکردن.

- ئه وهی من بتوانم بیلیم ئه وه یه؛ بۆ نمونه ئیستا "شیرکۆ بیکه س" و "قانع" له

ههورامان، له گوندهکهی ئیمهشن له لای سهقر، و له هه موو شوینێکی کوردستان. کهس به پرۆگرام و دارپشتن و بهرنامهیهکی پیشوهخته شیرکۆ و قانعی نهبردوو به ئه شوینانه تا خه لک پپیان خۆش بیته و بیانخویننهوه و گه شه به فیکر و روانین و خه یایی خۆیان بدهن، که چی ئهوان لهوین (واته له ناو دئی خه لک و زمانه که دان). به پپچه وانهوه، هه ول دراوه کۆمه لیک که سی تر به زۆر و له رینگه ی میدیاوه بکرین به شاعیر، به لام سه رکه وتوو نه بووه.

ده مه ویت بلیم، زمانی ستانداردی کوردی له رینگه ی گه شه پپدان به م "داهینانه" و به هیزکردنی لایه نی داهینانه رانه ی زمانه وه گه شه ده کات؛ له به رامبه ر ئه وه هیزش و هه ولانه ی ده یانه ویت خودی زمانی کوردی بکه ن به زمانی کلێشه.

ستانداردکردنی زمان له ناستیکدا ئایدیای "زمانی کلێشه یی" و به که ره سه ته کردنی زمان و کردنی به ئامرازی "نه ته وه سازی" (Nation-building) ی تپدایه. کلێشه ی ئه وه ئایدیایه ئه وه یه؛ ته نیا کاتیک خه لک و زمان پیکه وه رزگار ده بن که خه لکه که به زمانه که یان به خته وه ر بن. تۆ ناتوانیت نه ته وه یه ک رزگار بکه ییت ته نیا به رزگارکردنی زمانه که ی؛ چونکه له و کاته دا مرۆفه که (که خۆی رزگار نه بووه) بۆ شتیکی تر ده گه رپت.

ئه گه ر بیر له وه بکه ینه وه که خودی زمانی کوردی ببیته سیمبولی جوړیک له سه تم، یان ببیته زمانی سه ته مکارانه ی خۆمان، بیگومان ناتوانیت گه شه بکات. واته ئه وه ی من ده توانم بلیم ئه وه یه: هه موو شتیکی به سه تراوه به رزگاریی ئنسان و جیهانه که ی و زمانه که یه وه؛ ئنسان و زمانه که ی به دوو پرۆسه ی جیاوازا ناتوانن رزگار بن.

د. موئمن زهلمی: کاتیک شه‌ریعت له زمانیک ده‌سه‌ندریته‌وه، له راستیدا شه‌ریعت له بوونی مرۆڤه‌کان و ناسنامه‌ی کۆمه‌لایه‌تییان ده‌سه‌ندریته‌وه

■ ئاماده‌کردنی: گۆڤاری زمانهوانی

ئه‌مه‌ی خواره‌وه ده‌قی وتووێژیکه له‌گه‌ڵ د. موئمن زهلمی، پسرپۆری سیاسه‌ت و پلاندانانی زمان و سه‌رنوسه‌ری گۆڤاری زمانهوانی. کاره‌کانی ئه‌و سوود له‌ تیۆرییه‌کانی زمانه‌وانی کۆمه‌لایه‌تی و تووێژنه‌وه مه‌یدانییه‌کان له‌ سه‌رتاسه‌ری هه‌ریێی کوردستانێ عێراق وه‌رده‌گرن. ئه‌م وتووێژه تیشک ده‌خاته سه‌ر یه‌کترپینی زمان، ده‌سه‌لات و ناسنامه، به‌ جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر ئه‌زموونی زمانی کوردی. +. تیۆریسته‌کانی وه‌ک "بۆردیۆ" چۆن یارمه‌تیمان ده‌ده‌ن له‌ تیگه‌یشتن له‌ پێوه‌ندی نیوان زمان و ده‌سه‌لات؟ وه‌ ئه‌م چوارچێوه‌یه چۆن به‌سه‌ر دۆخی کورد له‌ عێراقدا جێبه‌جێ ده‌بێت؟

- ئه‌مه‌ رێک ئه‌و خاله‌یه که من هه‌ر باسیکی جیدی ده‌رباره‌ی زمانی کوردی لێوه ده‌ست پێ ده‌که‌م. پێپۆر بۆردیۆ، له‌ کاره‌ ناوازه‌که‌یدا "زمان و ده‌سه‌لاتی رهمزی" (۱۹۹۱)، جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه که نابێت وه‌ک نامرازیکی بێلایه‌نی په‌یوه‌ندیکردن سه‌یری زمان بکریت. به‌لکو زمان ئه‌وه‌یه که ئه‌و ناوی ناوه "سه‌رمایه‌ی رهمزی" — سه‌رچاوه‌یه‌ک که به‌هایه‌که‌ی له‌و بازاره‌دا دیاری ده‌کریت که تێیدا به‌کار دێت. ئه‌و چه‌مکی "هابیتوسی زمانه‌وانی" (خووه زمانه‌وانییه‌کان) ی ناساند، که ئه‌و مه‌یلانه‌مان تێدا ده‌چه‌سپینێت که شیوازی به‌کاره‌ینانی زمانمان دیاری ده‌که‌ن، هه‌روه‌ها چه‌مکی "بازاری زمانه‌وانی" که ئه‌و بواره کۆمه‌لایه‌تییه‌یه تێیدا زمان یان زاراوه دیاریکراوه‌کان شه‌ریعت وه‌رده‌گرن و ئه‌وانی دیکه به‌هایان لێ ده‌سه‌نریته‌وه.

ئەم چوارچۆیه کاتیکی بەسەر دۆخی کوردی عێراقدا جیبه جی دەکریت، راستی گه لیکمان بۆ دەرده خات. له سەردەمی رژیمی بە عەسی سەددام حوسێندا، عەرەبی تەنیا زمانی دەسەلاتی پەرمزی بوو — زمانی دەوڵەت، سوپا، دادگاگان و خوێندنی بالا بوو. زمانی کوردی، سەرەپای ئەووی ملیۆنان کەس قەسە ی پێ دەکرد، بە سیستماتیک بەهەای بازاری ئێ سەندرابوو. قەسەکردن بە کوردی لە شوێنە فەرمییەکاندا تەنیا ناپەرەتی نەبوو؛ بە لێکو راگەیانندی ئەو بوو کە تۆ لە دەرەووی سیستمی کۆمەلایەتی شەرعیدایت. بۆردیۆ بە مە دەلیت "توندوتیژی پەرمزی" — ژێردەستەکردنی نادیار و زۆرجار ناوەکی گروپەکان لە ڕینگە ی لێسەندنەووی شەرعیەت لە سەرچاوە زمانەوانییەکانیان. ئاخیوەرانی کورد وایان ئێ کرابوو هەست بکەن کە زمانەکیان بەهەای کە مەترە، و لە بەر ئەو خۆشیان بەهەایان کە مەترە. ئەمە ئەو ژیریە وێرانکەرە ی هەژموونی زمانەوانییە: هەمیشە پێویستی بە پۆلیس نییە، بە لێکو لە ڕینگە ی شەرمەزارکردن و قبوڵکردنی ناچاربی ناوەکییەو کە دەکات.

+ . ناماژت بە رژیمی بە عەس کرد. دەتوانیت وێنە یەکی کۆنکریتیترمان بدەیت ی کە چۆن سیاسەتی زمان وەک ئامرازێکی سەرکوتکردنی سیاسی دژی کورد بە کارهێنرا؟

- . سەردەمی بە عەس یەکیکە لەو دۆسیە هەرە بە لێگە دارکراوانە ی کە زانایان پێی دەلێن "زمانکوژی" (Linguicide) — لە ناو بردنی ئەنقەستی زمانیک وەک بە شیک لە سەرکوتکردنی نەتەووی فراوانتر. جگە لە جینۆسایدی جەستە یی لە کۆتایی هەشتاکاندا، حزبی بە عەس هەوڵیدا ناسنامە ی کوردی بچوک بکاتەو لە ڕینگە ی ئەووی بە ئاشکرا ناویان نابوو "تەعریب" (عەرەباندن). ئەمەش سەپاندنی زمانی عەرەبی وەک تەنیا زمانی خوێندن لە قوتابخانەکان، گۆرینی ناوی شار و گوند و شەقامە کوردییەکان بۆ ناوی عەرەبی، و بە تاوانناساندنی بەرەمە کولتوووریە کوردییەکانی دەگرتەو.

ئەو بە لێگەنە ی لە سلیمانییەو کۆکراونەتەو، باس لەو دەکەن کە خوێندکاران کراونەتە ئامانج تەنانهت بۆ ناپەرەزیەتی دەرپین دژی گۆرینی پرۆگرامی خوێندنیان لە کوردییەو بۆ عەرەبی. ئەمە توندوتیژییەکی میتافۆری نییە؛ ئەمە سیاسەتی زمانە کە وەک تیرۆری دەوڵەت بە کارهێنراو. لێرەدا، زمانەوان "هاینز کلۆس" زاراویەکی سوودبەخشان دەدات. ئەو جیاکاری دەکرد لە نیوان "مافە زمانەوانییە لێبوردە یی- تەوەرەکان" (مافی بە کارهێنانی زمانی دایک لە مأل و ژیا یی تاییەتدا) و "مافە گەشەپێدان-تەوەرەکان" (مافی خوێندن و وەرگرتنی خزمەتگوزارییە حکومییەکان بە

زمانی دایک). رژیعی به عس ههردوو هاوڤۆله که ی له یهک کاتدا پێشیل کرد. زمانی کوردی نه لییوردیهی بهرامبهر دهکرا و نه گهشهی پێ دههرا؛ به لکو به ئاشکرا پاوړووتدهکرا.

ئهوهی گرنهگه لیی تیگهین ئهوهیه که زمانکوژی و نکۆلیکردن له کورد ته نیا داهینراوی سه ددام حوسین نه بوو. ئه مه له لایه ن حکومه ته یهک له دوا ی یه که کانی عیراقه وه په یرو ده کرا، هه ر له سه رده می ئینتیدابی به ریتانییه وه، کاتیکی به کارهینانی کوردی وه که هه ره شه یه ک بو سه ر یه که پارچه یی نیشتمانی ده بینرا. به عس ته نیا ئه و پرۆسه یه ی به پیشه سازی کرد که چه ن دین ده یه ی پێشتر بوونی هه بوو.

"زمان ته نیا ئامرازێکی بیلایه نی په یوه ن دیکردن نییه، به لکو سه رمایه یه کی ره مزیه؛ کاتیکی شه رعیه ت له زمانیک ده سه ندرتته وه، له راستیدا شه رعیه ت له بوونی مرۆقه کان و ناسنامه ی کۆمه لایه تییان ده سه ندرتته وه."

+. دوا ی ۲۰۰۳ و پروخانی سه ددام، پێگه ی فه رمی به زمانی کوردی درا له ده ستووری نوێی عیراقدا. ئایا ئه مه گۆرانا کرایه کی راسته قینه یه له هاوسهنگی ده سه لات ی زماندا، یان ته نیا لایه نیکی ره مزیه؟

-. هه ردووکیانه، و ئه و گرژیه ی له نیوان ئه و دوو راستیه دا هه یه، دۆخی زمانه وان یی کۆمه لایه تی ئیستا دیاری ده کات. ماده ی ۴ ده ستووری ۲۰۰۵ ی عیراق، به راستی زمانی کوردی وه که زمانیکی فه رمی له عیراقدا له پال عه ره بیدا ناساند. ئه مه ساتیکی میژووی بوو — بو یه که مجار له میژووی ده ولته تی نوێی عیراقدا، کوردی دانپیدانانی فه رمی ده ستووری له سه ر ئاستی نیشتمانی وه رگرت. ئه گه ر له گۆشه نیگای چوارچۆیه ی سیاسه تی زمانی "بیرنارد سپۆلسکی" (۲۰۰۴) سه یری بکه ین، که جیاکاری ده کات له نیوان (ئایدۆلۆژیای زمان، پراکتیکی زمان و به رپوه بردنی زمان)، ده توانین بلین ئاستی به رپوه بردن — واته سیاسه تی فه رمی — به شیوه یه کی کاریگه ر گۆرا. به لام ئاستی ئایدۆلۆژیای و پراکتیک؟ زۆر ئالۆزتره.

سه‌یری ئەمه بکه‌ن: له‌م دوایانه‌دا له‌ حوزه‌یرانی ۲۰۲۰، سه‌رۆک وه‌زیرانی عێراق زمانی کوردی له‌ به‌لگه‌نامه‌ فه‌رمییه‌کانی حکومه‌ت لادا، ئەمه‌ش جووله‌یه‌ک بوو که‌ ده‌ریخست گه‌ره‌نتییه‌ ده‌ستوورییه‌کان چه‌نده‌ له‌رزۆکن کاتیکی ئێرا ده‌ی سیاسی بوونی نه‌بێت. عه‌ره‌بی هیشتا خاوه‌ن شکۆیه‌کی زۆره‌ له‌ خویندنی بالادا، و زۆرجار سییه‌ر ده‌خاته سه‌ر کوردی ته‌نانه‌ت له‌ ناو خودی هه‌ریی کوردستانیشدا. بازاری زمانه‌وانی، ئەگه‌ر بگه‌رپینه‌وه‌ بۆ بۆردیۆ، له‌ بنه‌په‌ته‌وه‌ سه‌رله‌نوێ دانه‌نراوه‌ته‌وه‌ ته‌نیا له‌ به‌ر ئەوه‌ی ده‌قیکی ده‌ستووری دووباره‌ نووسراوه‌ته‌وه‌. شکۆ، دامه‌زراندن و هه‌لی پێشکەوتن له‌ دامه‌زراوه‌ نیشتمانییه‌کانی عێراقدا هیشتا تا راده‌یه‌کی زۆر به‌ عه‌ره‌بیدا تێپه‌ر ده‌بن.

هه‌روه‌ها ئاله‌نگاری "به‌ستانده‌رکردن" (ستانداردایزه‌یشن) هه‌یه. زمانی کوردی له‌ عێراقدا به‌ په‌له‌ی یه‌که‌م به‌ دیالیکتی کوردی ناوه‌پاست و به‌ پێنوو سی عه‌ره‌بی ده‌نووسریت، له‌ کاتیکدا ناخیوه‌رانی کرمانجی له‌ ده‌وک پێنوو سی لاتینی به‌کارده‌هین. هه‌روه‌ها بینیمان له‌ چه‌ند سائی رابردوودا هه‌ورامییه‌کان – که‌ رێنوسی تایبه‌ت به‌ خۆیان هه‌یه- پرۆژه‌یه‌کیان جو‌لاند بۆ خویندنی هه‌ورامی له‌ بازنه‌ی یه‌که‌می خویندن له‌ و قوتابخانه‌ی پارێزگای هه‌له‌بجه‌ که‌ خویندکاره‌کان هه‌ورامانین، به‌لام له‌ نه‌بوونی سیاسه‌تی زمانی سیستماتیک له‌ هه‌ریی کوردستان تا ئیستاش ئەو مافه‌یان پێ نه‌دراوه‌.

ئهم پارچه‌پارچه‌ بوونی پێنوو سی و مافه‌ زمانییه‌ به‌و مانایه‌یه‌ که‌ یه‌ک "کوردی" یه‌که‌گرتوو نییه‌ که‌ ده‌وله‌ت بتوانیت به‌پۆه‌ی بیات — ئاله‌نگارییه‌که‌ که‌ "پلاندانانی گه‌نجینه‌ی زمان" (Corpus planning)، واته‌ کاره‌ ته‌کنیکییه‌کانی ستانداردکردنی پێمان، وشه‌سازی و پێنوو سی، به‌قه‌د "پلاندانانی پێگه‌ی زمان" (Status planning) به‌په‌له‌ و گرنگ ده‌کات. تۆ ناتوانیت به‌ شیوه‌یه‌کی کاریگه‌ر گه‌شه‌ به‌ زمانیک بدیه‌ت که‌ هیشتا کێشه‌ی ته‌لارسازییه‌ ناوه‌کییه‌کانی خۆی چاره‌سه‌ر نه‌کردبیت.

+. باست له‌ پلاندانانی گه‌نجینه‌ی زمانی و ستانداردکردن کرد. چۆن ئهم هه‌مه‌جوارییه‌ زمانه‌وانییه‌ ناوه‌کییه‌ کاریگه‌ری له‌سه‌ر پرۆژه‌ سیاسییه‌که‌ی ناسنامه‌ی کورد و مافه‌ زمانه‌وانییه‌کان ده‌بیت؟

-. ئەمه‌ یه‌کیکه‌ له‌ سه‌رنجپراکێشترین و که‌مه‌تر ئاوێلپیداوه‌کانی دۆسیه‌ی کورد. تیۆریسته‌کانی پلاندانانی زمان وه‌ک "ناینار هاوگن" — که‌ مۆدێله‌ کلاسیکییه‌که‌ی ستانداردکردنی پیداین که‌ پیکهاتوو له‌ (هه‌لێژاردن، کۆدکردن، فراوانکردن و

جییه جیکردن) — یه کسه ره ههست به وه ده کهن که زمانی کوردی له یه ک کاتدا له نیوان قوناخی یه کهم و دووه مدا گیری خواردوو. له عیراقدا، کوردی ناوه پراست پله یه که له ستانداردبوونی "دی فاکتۆ" ی وه رگرتوو له رینگه ی چه ندین ده یه ی کاریگه ری میدیا، رۆژنامه گه ری و به ره می ئه ده بییه وه. هه ندیک زمانه وان ی کورد ده ئین کوردی ناوه پراست-سۆرانی به کرده یی خو ی ستاندارد کردوو. به لام ئه مه له یاسادا دانی پیدایه نراوه، و خالی یه کلاکه ره وه ئه وه یه، ئاخپوه رانی کرمانجی له ناوچه کانی بادینانی هه ری ی کوردستان زۆرجار هه ست ده کهن بالاده ستی کوردی ناوه پراست، له سه ر ئاستی کی بچو کتر، هه مان ئه و په راویزخسته نه دووباره ده کاته وه که ئه وان له ژیر سایه ی عه ره بیدا ئه زمونیان کردوو.

"ئه وه ی له سه رده می به عسدا ده ره هق به زمانی کوردی کرا، ته نیا قه ده غه کردن نه بوو، به لکو زمانکوژی (Linguicide) بوو؛ هه ولکی ئه نقه ست بوو بو سړپنه وه ی نه ته وه یه که له رینگه ی تیکشکاندن ی کۆله که ی زمانه که یه وه."

که واته ئیمه له به رده م دۆخکی "پله به ندییه زمانه وانیه ته په لکی شراوه کان" داین. له ناو عیراقدا، کوردی له بواره نیشتمانیه کاندایا شکۆی عه ره بییه. به لام له ناو هه ری ی کوردستاندا، کوردی ناوه پراست، له سه رووی کرمانجیه وه جیگیر کراوه، و ئاخپوه رانی کرمانجی له هه ندیک حاله تدا به چالاکانه دژی ئه مه وه ستاونه ته وه — دیارترینیان له سالی ۲۰۰۶ بوو، کاتی که دهۆک به شیوه یه کی فه رمی کرمانجی وه ک فه رمی خو ی به کاره ینا وه ک جوړیک له پیگه ی دژه-زمانه وان ی.

ئه و دروشمه باوه ی له نیوان رونا کبیرانی کورددا هه یه که ده ئیت "یه کخسته نی زمانی کوردی"، گوزارشت له ئاواتیک ده کات، به لام هاوکات ئامازه یه بو ئاسته نگه سیاسییه گه وره که ش. یه کخسته نی زمان هه رگیز ته نیا کاریکی ته کنیکی نییه. به لکو هه می شه ئه م پرسیارانه یه: دیالیکتی کئ ده بیته ستاندارد؟ به ره می کولتووری کئ شه رعیه ت وه رده گری ت؟ و کئ سه رمایه ی په رمزی له بازاره زمانه وانیه نو پیه که دا به ده ست ده هی ئیت یان ده ی دۆر ئیت؟ ئه مانه پرسیار ی قوولی سیاسی ن که پۆشاک ی ریزمانی یان پۆشیوه.

+. به له بهرچا و گرتنی هه موو ئه م ئاسته نگانه — زمانکوژی میژووی، کیشهی ستانداردکردن، پارێزگارییه لهرزۆکه دهستوورییهکان — سیاسهتیکی دادپهروهرا نهی پلاندانانی زمان بۆ کوردی چۆنه، و عیراق چهنده دووره له به دهسته پینانی؟

-. سیاسهتیکی زمانی دادپهروهرا نه ده بێت له یه ک کاتدا له سه ره چه ن دین ئاست کار بکات، لێره دا من کارهکانی "لیان هینتن" و "کپن ههیل" له سه ره بوزاندنه وهی زمان به پالپشت ده بینم له پال چوارچۆیه که ی سپۆلسی. له ئاستی "پلاندانانی پینگه" دا، ده بێت دانپیدانانی ده ستووری به جیبه جیکردنی به رده وام چاودێری بکریت — ده بێت کوردی له دادگا نیشتمانییهکان، له په یوه ندییه سه ربا زییهکان و له ئاستی ده سه لاتی فیدرالییدا ده ربکه ویت، نه ک ته نیا له هه ریگی کوردستان. ئه وه نه ریته ی که هه ر کاتیکی له رووی سیاسیه وه گونجا و نه بوو کوردی له به لگه نامه فه رمیه کان لاده بریت، ده بێت له پنگه ی میکانیزمی چه سپاندنه وه کو تایی پچ به پینریت، نه ک ته نیا به نیازپاکی.

له ئاستی "پلاندانانی گه نجینه یی زمان" دا، کارێکی به په له هه یه که پێویسته بکریت له ستانداردکردنی رینووس، فراوانکردنی وشه سازی ته کنیکی و په ره پیدانی سه رچاوه دیجیتالییه کان به زمانی کوردی- زمانه وانیه کو مپیوته ری- زمانه کان له جهانی مۆدیرندا ته نیا له په ره مانه کاندای کپرکی ناکن، به لکو له بزویته رهکانی گه ران، رووکاری سو فتو پره کان و ئه لگۆریمهکانی سو شیا ل میدیادا کپرکی ده که ن. زمانیک که ژیرخانی دیجیتالیی که م بێت، به کرده یی پاشکو ده بێت، بچ گویدانه ئه وهی ده ستوور چ ده لیت.

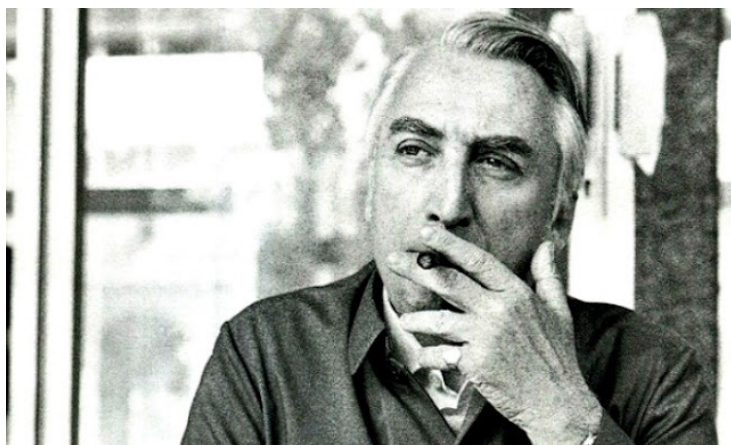
له ئاستی "پلاندانانی فیروون و وه رگرتن" دا (Acquisition planning) — په ره ورده — ده بێت خویندن به زمانی کوردی فراوان بکریت و بپارێزریت. توێژینه وه کان به رده وام ئه وه نیشان ده ده ن ئه وه مندالانه ی به زمانی دا یکی خوین ده خوینن، ئه نجامی مه عریفی و ئه کادیعی با شتریان ده بێت. دوخی ئیستا، که تیدا عه ره بی هیشتا بالاده سه له هه ندی به ش و کو لیچی خویندنی بالادا و زورچار سیبه ره خاته سه ره کوردی ته نانه ت له زانکوکانی ناو هه ریمیشدا، نوینه رایه تی شکستیکی بونیادی ده کات که هه مان ئه وه نایه کسانیا نه به ره هه م ده هی نیته وه که ده بوو سیاسه تی زمان هه لیبوه شینیته وه.

رۆلن بارت؛ دهسهلات و زمان

و: هاوار محمەد

خۇشباوهرى مۇدىرن، بهجۆرىك لهبارى دهسهلاتهوه دهوويت وهك بلىي تاكلايه نهيه: لهويدا كهسانىك ههن دهسهلاتيان به دهسته و لهولاوهيش نهوانه يتر ههن كه دهسهلاتيان نييه. ههميشه باوهرمان وا بووه دهسهلات بابتهتيكى سياسىي پتهتييه، ئىنجا پىمانو بوو بابتهتيكى ئايدىلۇژيشه، به هيواشى و ناديارى دزه دهكاته نيو دامه زراوهكان و وانهوتنهوهوه، كه ئيمه سه رتا ئاگامان لي نييه، بهلام هيشتايش باوهرمان وا بوو دهسهلات تاك و تاقانهيه. ئه ي چى دهبيت نه گهر وهكو شهيتانهكان چهندين دانه ي بيت واته فره بيت؟ دهتوانيت له بهرخويهوه، بليت: "ناوى زوروزه به ندم ههيه". له هه موو شوينىكدام، له هه موو لايه نه كانه وه، له لايه نى سه ركوكه كان و دهزگا گهره و بچووكه كانه وه، له نيو كومه له و گروپه چه وسينه ر و چه وسينراوه كانيشدا: له هه موو شوينىكدا دهنگى "رهوا" بوونيان ههيه

که ماف به خوئی دهدات گوتاری هه موو دهسه لاتیك بدات به گویدا، مه به ستم گوتاری خو به لزان و لافلیدانه. ئه وه تا ئیمه ده بینین دهسه لات له زۆرینه ی ئه و میکانیزمانه دا بوونی هه یه که ئالوگۆری کۆمه لایه تی به لاوازی به پروه ده بن، له دهوله تدا، له چینه کان و گروهه کاندای بوونی هه یه، به لام له فورمه کانی مۆده و له بوچوونه باوه کانی شدا، له فیستفال و گه مه کان و یانه وه رزشیه کان و هه واله کان و په یوه ندییه خیزانی و تایبه تییه کاندای و بگره له و ئه و بزوتنه وه رزگارخوازیانه ی شدا که هه ول بو به ره نگار بوونه وه ی دهسه لاتیکی تایبه ت ده دن:

گوتاری دهسه لات به هه موو ئه و گوتاران هه لایم که هه له لای هه موو وه رگره کانی دروست ده کات، ئینجا هه سترکردن به گونا هه به ره هه م دیئیت. هه ندی که س و لایه ن چاوه رپی ئه وه له ئیمه ی رۆشن بیران ده که ن که له هه موو بوئه یه کدا دژی دهسه لات بین به شیوازی تاك، دژی جۆریکی تایبه ت و دیاریکرای دهسه لات بین، له کاتی کدا جه نکه که ی ئیمه له دهره وه ی ئه م پانتاییه وه ده گوزهریت؛ ئه م جه نگی ئیمه دژی دهسه لات به سه رجه م فورمه جیاوازییه کانییه وه. ئه مه ی ش جه نگیکی ناسان نییه: ئه وه ی ش له به ره وه ی ئه گه ر دهسه لات له فه زای کۆمه لایه تیدا فره یه و هه مه جۆره، ئه و له به رامبه ردا له زه مانای میژوو ییشدا هه ر فره و هه مه جۆره. لیره دا دووری ده خه ینه وه و پالی پیوه ده نیین، که چی ده سته جی له ویدا دهره که ویتته وه، بوئه هه رگیز له نیو ناچیت. شۆرش بکه به ئامانجی له نیو بردنی دهسه لات، که چی ده بینیت به زووی له حاله تیکی نویدا زیندوو ده بیته وه و گه شه ده کاته وه، مانای ئه م نه سته مییه ی له نیو بردنی دهسه لات و مانای ئه م دهره که وتنه ی له هه موو شوینی کدا نه وه یه که دهسه لات میکرو بیکه نوساوه به ده زگایه که وه که کۆمه لگه تیده په رت نییت، واته نه ک ته نیا به میژووی سیاسییه وه نوساوه، به لکو تیکه ل به میژووی سه رجه می میژووی مرؤفایه تییه وه بووه. هه ر له نه زه له وه ئه م شته ی دهسه لاتی تیدا نیگار ده بییت و گه شه ده کات "زمان" ه، یان به وردتر بلین: سیسته می زمانیه.

زمان دهسه لاتی یاسادانانه و سیسته می زمانیه ی یاسا که یه تی، ئیمه سه رنج له وه دهسه لات ه ناده یین که سیسته می زمانی له خو بی گرتوو، چونکه ئه وه له بیر ده که یین که هه موو سیسته میکی زمان پۆلین کردنه، هه موو پۆلین کردنی کیش جۆریک له ریزه بندی سه رکوتکارانه ی تیدا یه: ordo له یه ک کاتدا واتای دابه شکردن و ناچار کردنه. ئه مه ئه و شته یه که یاکۆپسن روونی کردۆته وه. هه ر دیالیکتیکی به وه دیاری نیاکریت که سه رپشکه له وتی، به لکو به زۆری به وه دیاری ده کریت که ناچاره به وتی. له زمانی فه ره نسیدا (من لیره دا هه ندیک نمونه دینمه وه که نه ختی زبیریان تیدا یه)،

من ناچارم به وهی خۆم وهك بکه دابنیم بهر له وهی گوزارشت له کرداره که بکه که هیچ نییه جگه له سیفه تیک خراوته سهرم؛ ئه وهی ئه نجامی دهدهم هیچ نییه جگه له به ره نجامی دۆخی من؛ به هه مان شیوه، من هه میسه ناچارم له نیوان شیوازی نیرینه و مینهدا شیوازیکیان هه لئیرم، بویه هه رگیز ناتوانم هه ردووکیان پیکه وه وه لا بنیم، یان هه ردووکیان پیکه وه کۆبکه مه وه؛ که وایه پیوسته په یوه ندی خۆم به ئه ویتروه دیاری بکه م: جا ئه مه یان به به کارهینانی رانای به ریژ به شیوازی تاك "تۆ" یان به شیوازی کۆ "ئیوه"، ئیدی ناتوانم بوارنک بۆ ده ستپیشخه ربی عاتیفه و کۆمه لگه به یلمه وه.

به مجوره، زمان، به سروشتی بونیادی خۆی، په یوه ندی نامۆکردنی ناچارکه رانه له خۆ ده گریت. گوتن و وتاری زمانهوانی زۆربه ی جار پیراگه یانندن (ته بلیغ) نین، به لکو ملیپکه چکردنن: زمان ئاراسته کردن و ملیپکه چکردنی گشتیه.

گوزاره یه کی (ئیرنست رینان Ernest Renan) دههینمه وه که له یه کیك له وانه وتاره کانیدا باسی کردوه: "به ریزان و خانمان، زمانی فه ره نسی هه رگیز ناگریت بیته زمانی مه حال و پووچی، هه روه ها هه رگیز نابیته زمانیکی کۆنه په رست. ناتوانم هه لۆیستیکی کۆنه په رستانه وینا بکه م که زمانی فه ره نسی به کارهینیت..."

با بلین رینان، به شیوازی تایبه تی خۆی، تیرینه. ده رکی به وه کردوه زمان له وه دا قه تیس نابیت که رایده گه یه نیت، به لکو ده شیت له مه تیپه ر بییت و به شیوازی خۆی و به دیالیکتیکی تۆکمه ئه وه بدات به گویدا که نه یوتوه، ئه مه سه ره پای ئه وه دهنگه هۆشیاره نه قلیندراره ی سوپیکتی قسه که ر، دهنگی بالاده ست و سه ره سه خت و تووره ی بونیاد، واته دهنگی جۆری مرویی وهك قسه که ر. هه له که ی رینان میژووی بوو نهك بونیادی. ئه و پیو بوو؛ زمانی فه ره نسی که به بروای ئه و ئه قل دا به یناوه، ناچاره گوزارشت له نه قلیکی سیاسی بکات، که له روانگه ی ئه ودا هیچ نه بوو جگه له نه قلی دیموکراسیخواز. به لام وا پیده چیت سیسته می زمانی، به و پییه ی ده ستکه وتی هه ر زمانیکه، نه کۆنه په رستانه یه و نه پیشکه وتخواز، به لکو هه ر زۆر به ساده یی فاشیستیه: له به رئه وه ی فاشیزم سرینه وه نییه به قسه، به لکو ناچار کردنه به وتی قسه.

زمان، هه ر که قسه ی پنده که یین، ته نانه ت نه گه ر پرته پرتیکیش بییت، ئه وا رنک ده چیته خزمه تی ده سه لاته وه. که واته ده بییت تییدا دوو خانه بکیشین: له لایه ک قه له مروه یی قسه ی یه کلاکه روه، له لایه کی دیکه وه شوینکه وته یی دووباره کردنه وه و جووینه وه:

له لایه که وه زمان یه کلاکردنه وه و بریاردانه: نه فیکردن و گومان و پۆتینشیه ل و هه لپه ساردنی حوکم هیچ نییه جگه له کۆمه لێک حالت که پێوستییان به فاکتهری تایبته هه یه و دهستبه جی خۆیان ده چنه نیو پرۆسه کانی روپوشکردنی زمانه وانیه وه: نه وهی زمانسان پێیده لێن قه له مره ویی هیچ نییه جگه له ته واوکهری زمان، نه وهیه که به هۆیه وه هه ول ده دم، به تکا کارییه وه، له ده سه لاته بریارده ره سه رکوتکارییه که ی که م بکه مه وه. له لایه کی دیکه یشه وه ئاماژه و نیشانه کان، که زمانیان لێ پیکدی، ته نیا به و نه اندازه یه هه ن که دانیان پێدا بنی، واته به نه اندازه ی نه وهی دووباره ده کړینه وه و ده و ترینه وه. ئاماژه شوینکه وته و لاساییکه ره وه یه، له هه موو ئاماژه کاندان نمونه یه کی چه قبه ستوو داده گیرسی: ناتوانم قسه بکه م به بێته وهی په تی قسه کانم به ره و نه و شته نه مبه ن که په یه وه سه به سیسته می زمانیه وه. هه ره که گویم له گوزاره یه ک ده بیته نه م دوو خانه یه ی که باسمان کرد به یه کتر ده گهن، ئیدی له یه ک کاتدا هه م بالاده ستم و هه م ژیر ده ست: چونکه ته نیا به وه نده وه ناوه ستم نه وه بلیمه وه و دووباره بکه مه وه که وتراوه و ئیدی به ناسووده یی وه ک کۆیه ی ئاماژه کان پالی لێ بده مه وه، به لکو نه وهی که وتومه ته وه توخ ده که مه وه و ده یسه لمینم یان پووچی ده که مه وه.

که واته له زماندا ملکه چی و ده سه لات تیکه لێ یه کتری ده بن و به حه ته ی ئاوپزانن. خو نه گه ر ئازادی ته نیا توانای ده رچوون و خزان نه بیته له سه رکوتی ده سه لات، به لکو به تایبته ی، ملکه چنه بوونی هه ره که سیک بیته، که واته هیچ ئازادییه ک بوونی نییه گه ره له ده ره وهی زمان نه بیته. شوینی ئازادی ته نیا ده ره وهی زمانه. به لام به داخه وه وا پێده چیت زمانی مرۆیی، ده ره وهی بو نه بیته: زمان داخرانه، ته نیا ده توانین له رینگه ی مه حاله وه خو مانی لێ به دوور بگرین: یان به هۆی یه کیتی سو فیگه ریه وه، وه ک نه وهی کیره گارد وه سفی کردوه؛ کاتی که کرده که ی ئیبراهیم وه ک کرده یه کی بچ وینه و بچ هاوشیوه لیکده داته وه، کرده یه کی خالی له هه ره قسه یه ک، ته نانه ته له هه ره قسه یه کی ناوه کی و خو بیژی ش، که دژ به توتالیتاریزمی زمان و شوینکه وته یی و ملکه چی بو زمان داده مه زیت: یان ده شیت له رینگه ی کرده ی ده سه پاکی (فریدریک نیتچه) وه خو مان له زمان به دوور بگرین، چونکه له ئالوزانیکی دلخوشکه ره ده چیت که دژ به دوور خسته وهی زمان ناراسته کراوه، نه وهی که (ژیل دۆلوز) پێیده لیت "پۆشاکه کۆنه په رسته که ی".

به لام نیه که وه کو ئیبراهیم سوارچاکی ئیمان نین، نه و مرۆفه بالایه یه نین که (نیتچه) له باره یه وه دواوه، هیچمان بو نامینتیه وه جگه له گه مه کردن له گه ل زمان

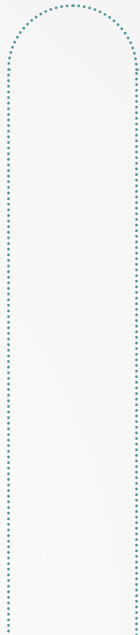
و خیانه تلیکردنی نه بیئت. ئەم خیانه ته گونجاوه، ئەم پیچلیدان و هه لهاتنه، ئەم فیله سهیروسه مه ره که پیمانپیده دات له دهره وهی دهسه لات و قه له مپه ویی زمانه وه دهرکی زمان بکه یین، له مه زنیتی شوپشی هه میسه بییه زماندا، ئەمه ییش ئەو شته یه که پییده لیم "ئه ده ب".

مه به ستم له ئە ده ب نه سه رجه می به ره مه کانه و نه که رتی ئالوگۆر و فی رکردن، به لکو مه به ستم له و تیغکردنه یه که کاریگه ری موماره سه ی نوسین دروستیده کات. له بنه پرتدا مه به ستم له ده قه، واته ته ونی ئەو نامازه و نیشانانه ی که کاریکی ئە ده بی پی کده هیین، چونکه ده ق ئە وه یه که زمان به ره می دینیت، چونکه ده بیئت زمان له نیو زماندا بجه نگیت، نه ک له ریگه ی پپراگه یانندن (ته بلیغ) ه وه که نامپازه که یه تی، به لکو به هوی ئەو رۆله وه که وشه کان ئە نجامی ده دن و شانۆکه ی پی کده هیین. که واته گه ر بلیم ئە ده ب یان نوسین یان ده ق واتای ئە وه یه؛ هه مان شتم وتوو. ئەو توانا و پۆتینشییه لانه ی رزگاری که ئە ده ب له خۆیدا هه لیگرتوون نه په یوه ستن به که سی مه ده نییه وه نه به ئیلتیزامی سیاسی نووسه ره وه، که له مرۆفیکی نیو مرۆقه کانی دیکه زیاتر نییه، هه ره ها په یوه ستیش نین به ناوه پڕۆکه مه زهه بییه که ی کاره که یه وه، به لکو په یوه ستن به و هیژ و توانایانه یه وه که ئە ده ب هه یه تی بو دروستکردنی ئالۆزیی و کیشه له نیو زماندا.

وتار

رۆلی زمان له هیزی نهرمی ولتاندا

داگیرکردنی جیهان بۆ بهکارهینانی شمشیر، هیزی شاراهوی زمان

و. رایان عوسمان

به دیرژایی میژوو داگیرکهرهکان، به سوپای بیشومار و گپی چهك شوینه جیاوازیهکانیان داگیرکردوو بهلام لهم سهدهیهی کۆتایی دهستبهسهراگرتنیکی تهواو نووی و لهسهرهخۆ پهیدا بووه. یانی دهست بهسهرداگرتنی جیهانه له ریگهی زمانی ئینگلیزی ئه مرۆیهوه. له بازارهکانی بۆرسهی تۆکیۆوه بۆ زانکۆکانی پاریس، له کۆنفرانسه زانستییهکانهوه ههتا پیشهسازی فیلم، ئه م زمانه وهك زمانیکی هاوبهشی دنیا دهناسریت.

بهلام ئه م کۆنترۆلکردنه تهواوهتیه چۆن وه چ میکانیزمیک گهیشه چی؟ وهلامه که لیرهیه: به بوونی ئامرازی کاریگهتر له ههر جۆره چهکیک، یانی هیزی نهرم (soft power). هیزی نهرم چه مکیکه له لایه ن تیوریسی ئه مریکی جۆزیف نای، داهینرا و نامازهیه بۆ توانای ولاتیك له بابته کاریگهری و راکیشانی ئهوانی تر له ریگهی کولتور و بهها و سیاسهتهکانیهوه له بری ناچارکردنی سهربازی یان ئابوریانه.

لهناو تهواوی ئامرازهکانی هیزی نهرمدا، زمان وهك تاکه سهرچاوهی رهسهنی کولتور، زانست و په یوهندیگرتنهکان ته ماشا دهکریت. ئه م وتاره خۆی به شوین ئه م بابته دهگه رپت که چۆن زمانی ئینگلیزی بووه چهکی سه رهکی هیزی نهرمی ئه مریکا و بهریتانیا و لهناو مملانیکه دا پيش رکا به رهکانی تری کهوت.

ناساندنی هیزم نهرم و په یوهندی به زمانهوه

زمان ههر به ته نیا هۆیهکی په یوهندیکردنی روت نیه، به لکو دۆخیکه که تیایدا کولتور، ناسنامه و دنیا بینی میلله تیک دهگرتته خۆی.

۱- زمان وهك تریه ی دئی هیژی نهرم

هیژی نهرم له ریگه ی ئاماژه و به هاكانه وه كارى خو ی دهكات. زمان وهك سیسته میکی به یه كدا چوو دهتوانی ئەم ئاماژانه به خه لكانی تر بگه یه نییت. وه ختیك كه سیك زمانى ئینگلیزی فیژده بییت، ته نیا وشه كان فیژنابیت، به لكو گو ی له موزیک و گۆرانى و فیلمه كانى زمانه كه دهگریت و ناشنا ی هه و آل و بلاو كراوه كانى ده بی و به ره به ره پازى به ها كولتورى و كۆمه لایه تی و ته نانه ت رامیاره كانیشی له ناو زمانه كه دا بۆ ده كریته وه. له راستیدا زمانى ئینگلیزی ئاسۆى كرانه وه بووه بۆ نیو دنیای كولتورى نه میكى و به ریتانى.

گه شتی میژوو بی زمانى ئینگلیزی

ریگای زمانى ئینگلیزی به ره وه ده سه لآت گرتنه ده ستی جیهانى ته نیا له یه ك شه ودا نه هاته دى.

۲- له زمانىكى ناوخوییه وه به ره و زمانى ئیمپراتۆرى

له سه ده كانى ناوه راستدا ، ئینگلیزی ته نیا بیژه یه كى ناوخویى جېرمه نى بوو له دورگه یه كى كه وتوو دا. به سه ره له دانی ئیمپراتۆریه تی به ریتانى و فراوانبوونى له سه ده ی ۱۸ و ۱۹ زایینى، زمانه كه ش وهك زمانى ده و له ت و بازرگانى له داگیرگه كانى (هنده وه بۆ ئوستورالیا و ئەمريكا) سه پیئرا. ئەم قۆناغه له راستیدا قۆناغى سودوه رگرتن بوو له هیژی توند (Hard power) له پینا و بلاو بوونه وه ی زمانه كه. به مه ش زه مینه سازا بۆ گه شه ی زمانه كه له داها تودا.

بۆجى ئینگلیزی سه ركه وت له كاتیكدا كه ئەوانیتر شكستیان هیئا

زۆرێك له ئیمپراتۆریه كان زمانه كانى خو یان له جیهاندا په ره پییدا به لآم هیچكام له وان هاوشیوه ی ئینگلیزیه كه سه ركه وتوو نه بوون، خا ی وه ره چه رخانى ئەمه ش دواى جه نگی جیهانى دووهم ده ستی پیكرد.

۳- پاش جه نگی جیهانى دووهم

له م قۆناغه دا ئیمپراتۆریه تی به ریتانى رووه و ئاوابوون بوو به لآم زمانه كه ی نه مردبوو، له م ساته دا ویلایه ته یه كگرتوه كان وهك بالاده ستیكى تازه به ئابوریه كى به هیژ وهیژیكى سه ربازى بیوینه و كولتوریكى ئوفسوناو ی یه وه ، هاته ناو ته ختی جیهانه وه.

گواستنهوه بئ بهریه ککهوتن : ئینگلیزی له زمانیکی داگیرکاریهوه گۆدرا بۆ زمانیکی ئابوری و زانستیانه. ئەمریکا به پێچهوانهوهی بهریتانیا، خواستی داگیرکردنی سیاسیانەى نهبوو به لێکو به شوپن ربه رایه تی کردنیکی ئابوری و کورلتوریانهوه بوو. ئەم گواستنهوهی هیژه، بئ نهوهی له رووی زمانیهوه له سههر هیچ ولاتیکی تر هه ره شه دروستبکات، روویدا.

۴- دهسه لاتى ئابوری ، زانستی و تهکنه لوژی

هۆی سه ره کی خۆبه دهسته وه دانى جیهان له لایه ن زمانى ئینگلیزیه وه په یوه ندیه کی تۆکمه ی به کرانه وه ی بوار بۆ پیشکته وتنى مرؤفه هه بوو. ئابوری: دواى جهنگ، دۆلاری ئەمریکی له جیهان دا بووه پپوهر و بازاری بۆرسه ی وۆل ستريتیش بووه چه قى دارایی جیهان . زمانى بازرگانى و ئابوری جیهان گۆدرا بۆ ئینگلیزی. زانست و ئەکادیمیا: ئەمریکا بووه ناوه ندى توێژینه وه ی زانستی جیهان. گوتاری زانستی، کۆنفرانس و داهێنانه دیاره کان به زمانى ئینگلیزی بلاوکرانه وه. زانایه ک بۆ نه وه ی له ناستى جیهانیدا بناسری، ناچار بوو به ئینگلیزی کاره کانى بلاوکه ته وه. ئینته رنیّت و تهکنه لوژیا: زمانى کۆمپیته ره کان، کۆده کان، ئینته رنیّت له هه مان سه ره تاوه بوونه ئینگلیزی. پلاتفۆرمه سه ره تاییه کانى وه ک گۆگل و یاهوو به زمانى ئینگلیزی گه شه یان کرد و ئەمه ش واتای بالاییه کی بیوه ینه بوون بۆ زمانه که.

۵- کهمه ندىکیشکردنى کولتورى:

هۆلیۆد، موزیکی پۆپ و چالاکیه رۆشنییرییه کانى هیژی نه رم له سه ره کهمه ندىکیشکردن و راکیشان وه ستابوو. پيشه سازى کات به سه ره بردن: هۆلیۆد تپمای هیژی نه رمى ئەمریکا بوو، به گه شه سه ندى فیلمه کان ، موزیکی رۆک ئە ندرۆل و کولتورى پۆپ ، زمانى ئینگلیزی چیتر وه ک ته نیا زمانیکی مه سه ره فکه ره مه یه وه به لێکو وه ک زمانیکی (کهمه ندىکیشکه ره) و (مۆدیرن) ناوى ده رکرد. خه لک نه ک ته نیا بۆ ئیشوکار ، به لێکو له به ره ته ماشای فیلم و فپروونی موزیک چه زیان له فپروونی زمانه که په یدا کرد. خه سلته خودبیانه که ی زمانه که شه رپخۆشکه ره بوون بۆ گه شه سه ندى و سه ره که وتنى .

۶- ساده ی رپژه یی وئاسانى به کاره ییان

به پېچه وانهى زمانهكانى ترى وهك ئەلمانى (كه رژمانهكهى ئالۆزه) ياخود فه رهنسى (كه ريساى زمانى داخراوهى وهك وشه نامهى فه رهنسى) ههيه، زمانى ئينگليزى تارا دهيهك سادده تره.

سرپينه وهى تايبه تمه ندى ره گه زى له زمانه كه دا ئەم تايبه تمه ندىه وايكردوه فيربونى زمانه كه بو كۆچه ريه كانى ده ره وهى ئاسان بېت . توانستى وه رگرتن و خواستن : زمانى ئينگليزى به ساناي وشه كان له زمانى تره وه ده خوازىت و بو سيسته مه كهى خوى زياديان ده كات ، ئەم تايبه تمه ندىه زمانه كهى كردووه به زمانىكى به هيژ وبه رده ست.

۷- ناسنامهى فره لايه نى ئينگليزى

ئينگليزى به ئەندازهى زمانهكانى وهك فه رهنسى ياخود ئەلمانى په يوه ست نه كراوه به ناسنامهى گرۆيه كى نه ته وهى ديارى كراوه وه. زمانه كه وه وهك ئامرازىكى جهمانى بو په يوه ندىگرتن، كه متر مه ترسييه بو سهر كولتوره كانى تر. بو ويته فيربونى زمانى فه رهنسى رهنكه پيشمه رچى وه رگرتنى به شيك له كولتورى فه رهنسى به دواى خويدا به ينييت به لام فيربونى زمانى ئينگليزى وهك ئامرازىك بو به ده ستخستى نامانجه جهمانيه كان ده بيترپت. هيژى نه رمى زمان هه ميشه نه رپنى و بى كي شه نيه و له پشت ئەم رواله ته كه مه ندى كي شه يه وه رووى تاريك و مه ترسيديارىشى تيدا حه شار دراوه.

۸- ئيمپرياليزمى زمانى: (Linguistic Imperialism) سه ركه وتى زمانىك ده كرى كۆتايى زمانه كانى تر بېت .

كولتوره مه ترسى له سه ره كان: زۆرىك له زمانه ره سه نه كان له ئەفريقا و ئەمريكاى لاتين و ئاسياش، به هوى ده سه لات په يدا كردنى زمانى ئينگليزى وه كه وتوونه ته مه ترسيه وه. ئەم ديار ده يه ته نيا له ناوچوونىكى زمانى نيه بگره له ناوچوونى ته واوه تى نه و كولتور و زانست و جهمانيى يه شه كه زمانه كه له خويدا هه ئيگرتوه. به هيژى ناخپوره ره سه نه كان:

له جهمانيكى ئينگليزى سه نته را ناخپوره ره سه نه ئينگليزه كان هه ميشه هه نگاوىك له پيش نه وانى تره وهن، چونكه زمانه كه يان زمانى فه رمى زانست، ئابورى و سياسه ته. ئەمه ش جوړىك له نايه كسانى و ئيمپرياليزمى نوئى ديني ته ئاراهه.

۹- كۆنترۆلكردنى گوتارو حيكايه ته كان:

زمان نامرازى به رهه مه پنان و بلاوكردنه وهى گوتاره.

گۆرپنى هيزى نهرم بو هيزىكى بىدهنگ: كاتيك زمانيك جيهانى ده بىته وه، ده ستگرتنى به سه ر گوتار وهه وال و زانياريه كان ناسانتر ده بىت. هه ر ولا تيك ئەم گوتارانە بخاتە ناو زمانه كه يه، هه ژمونىكى زور به سه ر بىركردنه وهى راي گشتى جيهانه وه جىده هلىت بىته وهى پىويستى به چه پاندىن هه بىت.

له دنياى فره جه مسه رى ئەمرۆ و به بوونى ته كنه لۆژياى نوئى، ئايا هه ژمونى ئىنگليزى تاكه ي ديژهى ده بىت.

۱۰- رۆلى هيزه نوپيه كان: چين و ئيسپانيا

هيزه نوپىكانى وهك چين له هه ولدان زمانه كه يان له ريگه ي نامرازه كانى هيزى نهرمه وه په ره پىبدن.

په يمانگانى كۆنفوشيو س: (Confucius Institutes) له ريگه ي ئەم په يمانگانى وه چين له هه ولدايه زمان و كولتورى ماندارين له سه رانه رى جيهان په ره پىبدات. زمانى ئيسپانى: سه ره راي بوونى جوگرافيايه كى دانىشتوانى به رين، له ريگه ي دامه زراوه ي سپروانتسه وه زمانى ئيسپانى له هه ول گه شه كردندايه به لام چونكه ئەمه له گه ل شو رشى ته كنه لۆژى و كه مه ندىكىشى كولتورى جيهانى يه كى نه گرتوه، هه چكام له م هه ولانه وهك ئىنگليزى به كه سه ركه وتوو نه بوون.

۱۱- ژبرى ده سكرد وهك نيوه ندىگىرى كولتورى

ده ركه وتنى نامرازه كانى وه رگىراني ژبرى ده سكرد ده توانيت ياره كه بگورپت. ئايا پىويستى به تاقه زمانىكى هاوبه ش له ناو ده چىت، ئەگه ر ژبرى ده سكرد بتوانيت به شيوه ي ورد وهه نوكه يى زمانىك بو زمانىكى تر وه رىگىرپت، ئايا فيربوونى زمانىكى هاوبه ش له ناو ده چىت؟ ئەگه ر ژبرى ده سكرد تواناي گواستنه وهى جوانى و خوازه كولتورى به كانى هه بىت، سه رنجراكيشى و هيزى نهرمى زمان كال نايبته وه.

هيزى زمان، هيزىك له سه روو نامرازه كانى وه

داگىركردنى جيهان له لايه ن زمانى ئىنگليزى به وه ته نيا پىشه تايكى كتوپر نيه به لكو به ره نجامى پىكه اتايكى بيوينه يه له هيزى توند و هيزى نهرم. ئەم زمانه به يارمه تى

دەرفەتی گونجاو و ئابوری و پیشکەوتن بوووە زمانی پەرسەندنی کەمەندکیشی کولتوری. بەم پێیە ئەوەی زیانمەندی سەرەکیە گەنجینه‌ی بەبایەخی زمانە بێدەستەکان. هێزی زمان تەنیا لە توانای خۆپارێزی بۆ لەناوچوون کورت ناکرێتەوه بەلکو توانستی ئەفراندن، پاراستنی ناسنامە و دەربڕینی جەھانبینی تایبەت لەخۆدەگرێت. لە کۆتاییدا داھاتوو بەندە بە زمانیکەوه کە بتوانێت کولتور، داھێنان، توانای راکێشان و دۆل و زەینەکان داگیرکات و ھاوکات لەبری لەناوکردن، لەگەڵ زمانەکانی تر پیکەوه بژی. رەنگە بە یارمەتی ژیری دەسکرد رۆژێک بتوانین جەھان بکەینە ئۆرکسیترایەکی فرە زمان کە تیایدا ھەر زمانیک بۆ خۆی ئاواز دەژەنی بێ ئەوەی پێویست بکات ھەموو بە یەک زمان ئاواز بژەن.

هېزى نهرمى زمان له ميديا و تۆره كۆمهلايه تيبه كاندا

■ و. گۆڧارى زمانهوانى

رۆژانه جه نڭيكي بئدهنگ پرودهدات، به سوپا و ياسانا، به لكو به وشه كان. بهو شيوهيهي كه بئزهرى هه والئيك باسى ناره زايى دهر برين دهكات، بهو نيشانانهي كه لوكاريتى توره كۆمهلايه تيبه كان به رزده كاته وه، يان نهو خوازهييهي سياسه تمه دارئك له كۆنگرهيهي كي رۆژنامه وانيدا به كاريد هئيت — نه مه ته نها كرداره كانى په يوه ندييهي كي بيلايه نين. نه مانه جي به جيكردى دهسه لاتن. تواناي زمان بو ئاراسته كردن، چوارچيوه دانان، و له كوتاييدا شيوه دان به وهي خه لك باوه رى پئدهكات، يه كي كه له هيزه كه م بايه خه كان له ژيانى گشتى هاوچه رخدا. له سه رده ميكداه كه پر له زانيارى، هيزى نهرمى زمان كز نه بووه — به پيچه وانه وه زياتر بووه، خيرتر بووه، و به شيوه ي پيشه سازى كار دهكات به شيوه يه ك كه نه وه كانى پيشوو نه يانده توانى پيشبيني بكن.

نه م وتاره باس له وه دهكات كه زمان له ميديا و توري كۆمهلايه تيدا وهك جورئك له هيزى نهرم كار دهكات — نامرازئك كه بير و باوه رى گشتى له چوارچيوه دهكات، به زور و فشار خسته سه ر نا، به لكو له ريگه ي چوارچيوه دانان، دووباره كردنه وه، و به هيز كردنى لوكاريتم. تيگه يشتن له م دايناميكه ته نها كارئكي نه كادييهي نيبه؛ به لكو پيويستيبه كي شارستانيه.

زمان وهك هيز: بنه ماي بيردووزي

بيروكه ي نه وهي كه زمان له گه ياندى زانيارى زياتر دهكات، رهگى قووي ههيه له بير كردنه وهي نوئدا.

فیردیناند دی سوّسر، که زمانناسیکی سویسرییه کاره‌کانی بنه‌مای زمانه‌وانی پیکه‌تیه‌یی داپشتووه، ئاماژه‌ی به‌وه‌دا که په‌یوه‌ندی نیوان وشه‌کان و نه‌وه‌ی نوینه‌رایه‌تییان ده‌که‌ن ئاره‌زوومه‌ندانه - مانا له سروشتدا نادۆزیته‌وه به‌لکو له ڕینگه‌ی ڕیککه‌وتنی کۆمه‌لایه‌تیه‌وه بنیات دهنریت. میشل فوکۆ ئەم تپروانینه‌ی درژکرده‌وه بۆ ناو کایه‌ی ده‌سه‌لات و ئاماژه‌ی به‌وه‌دا که گوتار - سیسته‌می ڕیکخراوه‌ی زانین و زمان له‌ناو کۆمه‌لگایه‌کدا - چالاکانه‌وه بابته و راستییانه به‌ره‌م ده‌هینیت که ته‌نها بانگه‌شه‌ی وه‌سفکردنی ده‌کات. به‌واتایه‌کی تر، نه‌وه‌ی ئیمه‌ ڕینگه‌مان پیده‌دریت بیلین، و چۆن بلین، دیاری ده‌کات که ڕینگه‌مان پیدراوه‌ی بیر له‌ چی بکه‌ینه‌وه.

ئهم تپروانینه‌ی بیره‌دۆزانه‌ی ده‌ریپنی کارپیکراوی خۆیان له‌ چه‌مکی چوارچیوه‌دا دۆزیه‌وه، که له‌لایه‌ن کۆمه‌لناس ئیرفینگ گۆفمانه‌وه په‌ره‌ی پیدراوه‌ی و دواتر له‌لایه‌ن زانایانه‌وه له‌ نیواندا رۆبه‌رت ئینتمان بۆ لیکۆلینه‌وه‌کانی میدیا وه‌رگیراوه. بیره‌دۆزی چوارچیوه‌دان پێی وایه‌ که شیوازی پيشکه‌شکردنی پرسیک - وشه‌هه‌لثیردراوه‌کان، ناوه‌رۆکی دامه‌زراو، دیدگا وه‌رگیراویان ده‌رکراوه‌کان - له‌ بنه‌رتدا چۆنیته‌ی تیگه‌یشتن و وه‌لامدانه‌وه‌ی بینه‌ره‌کان له‌ چاوه‌رچیوه‌ ده‌دات. چوارچیوه‌ کورته‌کراوه‌ی ناسراوییه، پیکه‌تیه‌کی ده‌روونیه‌ که یارمه‌تی مرۆف ده‌دات له‌ جه‌مانیکی ئالۆز تیبگات. کاتیک که ده‌زگاکی ڕاگه‌یانندن به‌ به‌رده‌وامی چوارچیوه‌ی تایبه‌ت بۆ پرسه‌ تایبه‌ته‌کان به‌کارده‌هین، نه‌وه‌ چوارچیوانه‌ ده‌کرین به‌ تیگه‌یشتنی بنه‌رته‌ی — نه‌وه‌ مانایانه‌ی که بینهران بێ بیرکردنه‌وه‌ی ئاگادارانه‌ قبولیان ده‌که‌ن.

نه‌وه‌ی ئەم ده‌سه‌لاته‌ "نه‌رم" ده‌کات، نه‌وه‌یه‌ که زۆرجار نادیاره. ده‌سه‌لاتی توند خه‌لک به‌ هیز یان به‌ فشاری ئابووری ناچار ده‌کات، به‌لام ده‌سه‌لاتی نه‌رم له‌ ڕینگه‌ی ڕازیکردنه‌وه‌ کاریه‌ری ده‌ییت — و کاتیک زمان ئەم کاریه‌رییه‌ی دروست ده‌کات، زۆرجار خه‌لک ئاگاداری نه‌وه‌ نابیت. خوینه‌ران و بینهران زۆرجار بیر ناکه‌نه‌وه‌ له‌وه‌ی بۆچی رۆژنامه‌نووسیکی وشه‌یه‌کی دیاریکراو به‌کارده‌ینیت، بۆچی سه‌رچاوه‌یه‌ک ده‌هینریت و سه‌رچاوه‌یه‌کی تر پشتگۆی ده‌خریت، یان بۆچی کیشه‌یه‌ک وه‌ک قه‌یران پیناسه‌ ده‌کریت نه‌ک وه‌ک ئاله‌نگاری، یان وه‌ک مه‌ترسی نه‌ک وه‌ک ده‌رفه‌ت. هیزی زمان له‌وه‌دا نییه‌ که ده‌ییت به‌لکو له‌وه‌دایه‌ که سروشتی و دیاری کراوی و ئاشکرایه‌ی ده‌ریخت.

میدیا کاریهگر: چۆن زمانی میدیا راستی له چوارچیوه دهگریت

میکانیزمهکانی چوارچیوه دانانی زمانهوانی له میدیا ههردووکیان ورد و سیسته ماتیکن. بۆ نمونه، جیاوازی نیوان ئهوهی بلیین به هیژ رووبه پرووی خۆپیشاندهران بوونهوه و ئهوهی بلیین پۆلیس ئاسایشی گهپاندهوه. ههردوو پرسته دهتوانن هه مان پروودا و هه سف بکهن؛ هیچکامیان به تهکنیکی هه له نیین. به لام یه که میان خۆپیشاندهران وهک قوربانی توندوتیژی دامهزراوهیی نیشان ده دات، له کاتیکدا دووه میان وهک ئالۆزییهک پیشان ده دات که پپویستی به راستکردنهوه هه یه. جیاوازییه که له زانیاری نییه، له هه ئسهنگاندنی رهوشتییه — و ئه م کاریگه ریه تهواو به هوی هه لپژاردنی وشه دروست ده بیئت.

تویژینه وهکان له شیکردنه وهی په خنهی گوتار ئه وه نیشان ده دن که ئه م میکانیزمه چۆن له سه ر ژماره یه کی فراوان له بابته کان کار ده که ن. تویژینه وهکان که راپۆرتیه میدیاییه نیوده وه لته ییه کان له سه ر هه مان پروودا به راورد ده که ن — وهک کۆچه ریه، مملانی، یاسای ئابووری — به شیوه یه کی به رده وام جیاوازییه گرنگه کان له چوارچیوه دانان ده دۆزنه وه که په یوه سه ته به بارودۆخی سیاسی و ئابووری ئه وه میدیایانه ی تیپاندا بلاو ده بنه وه. هه لپژاردنی زمان سه بارته به په وایی دامهزراوهکان، متمانه ی قسه که ران و توندی هه ره شه کان ته نیا په نگدانه وهی راستی نییه؛ چوارچیوه ی لیکنده وه دروست ده که ن که راستی له رنکه یانه وه ده پالئوریت. کاره نه کادیمییه کان که پرومائلکردن له سه رانه سه ری ده زگا دیاره کاندایه کۆلنه وه، ده ریخستوه که نوینه رایه تی زمانهوانی ده توانیته هاوسۆزی بۆ هه مان کۆمه له که س که م بکاته وه، تاوانبار بکات، یان دروست بکات، ئه مه ش به تهواوی بهنده به وه هه لپژاردنانه ی که سه رنوسه ران و رۆژنامه نووسان ئه نجامی ده دن.

خواجه یه کیکه له به هیژترین و له هه مان کاتدا نادیارترین نامرازهکانی ئه م جۆره چوارچیوه دانانه. کاتیک کۆچه ریه به زمانیکی وهک کاره ساتی سه روشتی وه سف ده کریت — وهک لافاو، شه پۆل، یان ته وژم — ئه وا ماناکانی هیژی زۆر، له ده سه تچوونی ده سه به سه رداگرتن، و پپویستی به وه لامی فریاکه وتن ده هیئته ناو هه زروه. به لام کاتیک هه مان دیارده به زمانیکی جوله ی مرۆپی وه سف ده کریت — وهک کۆچکردن، گه یشتن، یان نیشته جیبوونه وه — ئه وا په یوه ندیه کی جیاواز دروست ده کات: وهک هه سه تکردن به بریکاری، میژوو، و به رده وامی. هه رده و دیارده که به شیوه یه کی ناسراو دروستتر له وهی تر نییه. هه رده وکیان هه لپژاردنی لیکنده وهن که کاریگه ریه کی گرنگیان له سه ر ئه نجامهکانی بیرکردنه وه هه یه. سیاسه تمه داران

له دريژاي ميژوودا له م راستيه تيگه يشتون؛ توژينه وه كان به بهرده وامي نيشان دهدهن كه هه نديك ده پيڤيني وشه به ئامانج و هوشياريه وه له گفتوگوي گشتي ده توانيت به تپه پيوني كات شيوازي تيگه يشتي كي شه ته واوه كان بگورپت، هه تا نه گهر راستيه بنه په تپيه كان هيج گورانكيان به سه رنه هاتيپت. نه مه دياردهيه كي تايهت نيه به هيج په وتيكي سياسي. هه موو جولانه وهيه كي گه وره ي سياسي، له سه رجه م بيروپا ره هه ندييه كان، سه رمايه ي گرنگ ده خاته سه ر پئوشويي زمان. مه يداني گفتوگوي گشتي به شيكه له بواري زمان، و نه وانهي كه ده سه لاتي زمان ده سه بهر ده كهن، زورجار سنوور و شيوازي به شداري له گفتوگوكه ش ديارى ده كهن.

توره كومه لايه تپيه كان و به رزكردنه وه ي لوكاريتي چوارچيوه دانان

نه گهر ميدياي نه ريتي له رينگي هه لباردني سه رنوسه ريه وه هيژي نه رمي زماني به كارهي نايبت، توره كومه لايه تپيه كان په هه نديكي ته واو نوپي زياد كردوه: گه وره كردني لوكاريتم. سه كوكاني وه ك فەيسبووك، ئي كس (تويتەري پيشتەر)، تيك توك و يوتيوب ته نها ميوانداری زمان ناكهن — نه وان چالاكانه ديارى ده كهن كه كام زمان ده گاته كام بينەر، به چ پيوه ريك و به چ خيرايبه ك. ده رنه نجامه كاني بو پيكيه يناني راي گشتي قوولن.

ژيريژي سه ره كي لوكاريتي توري كومه لايه تي برتپيه له باشتركردني تيگه لبيون. نه و ناوه روكانه ي كه هه سه ته تونده كان دروست ده كهن — وه ك سووكايه تي، ترس، يا خود تووره يي — زورتر كرتە، هاوبه شكردن و بوچوون دروست ده كهن وه ك به راورد به ناوه روكيكي نارام، وردبين، يان ناديار. نه نجامه كه ته نها بلابوونه وه ي زانياري هه له نيه — هه رچه ند نه وه ش روودهدات — به لكو پيشخستني سيسته ماتيكي هه نديك شيوازي تيگه يشتن له رووداوه كانه، به تايه تي نه وانهي كه له رووي سوژداريه وه چرن و له رووي په وشته وه روونن، له رووي پيكه اته ييه وه زياتر هيژيان به سه ر ديدگا ئالوزتره كاندا ده شكيتته وه.

نه م بارودوخه نه وه دروست ده كات كه توژهران ناويان ناوه ”ژووري ده نگدان“ — ژينگه يه كي زانياري كه تاييدا به كارهي نه ران زوربه ي كات ته نها به ره و نه و ناوه روكانه پاده كي شرين كه بيروباوه ر و چوارچيوه هه بووه كانيان به هيژ ده كات. توژينه وه يه كي زانستبي پيداچوونراو كه زياتر له ۱۰۰ مليون پارچه ناوه روكه له چه ند سه كوويه كي گه وره ليكولينه وه ي كردوه، نيشاني دا كه توره كومه لايه تپيه كان به شيوه ي

سیستەماتیکى كۆمەلەھى ھاوشىۋە دروست دەكەن: كۆمەلەك بەكارھېنەر كە ھەمان چوارچىۋە لىكدانەۋەيان ھەيە و بەھىزىيان دەكەن لە كاتىكدا بەرھەپشچوون لە پوانگە دژبەيەكەكانەۋە جيا دەكرىنەۋە. ئەو كاريگەرئىيە چوارچىۋەدانانەھى كە پىشتەر زانايان پەيۋەستيان كىرەبوو بە بەرھەمپىنانى مېدىيە ھەلپىرەدراۋە، ئىستا لە ناستى تۆرەكانى ھاوتادا بەرھەمدەھىزىنەۋە و چىتر دەكرىنەۋە، لەگەل لۇگارىتمەكە كە ۋەك ھىزىكى سەرنوسەرى نەبىنراۋ كاردەكات.

ئالۇزىيەكى زياتر لە رۇل ھەژمارە پىشتراستكراۋ و زۇر بىنراۋەكانەۋە دروست دەپىت. تويۇزىنەۋەيەك كە سالى ۲۰۲۴ بىلاۋكرايەۋە لە iScience پىشانى دا كە پلاتفۇرپمەكان، كاتىك بە شىۋە لۇگارىتم ناۋەرۇكى ھەژمارە پىشتراستكراۋەكان پىش دەخەن، ھەلومەرجىك دروست دەكەن كە ئەو بەكارھىنەرانە دەتوانن بە شىۋەكى ناپۇزەيى ئەو چوارچىۋانە لە قالب بەن كە بەكارھىنەرانى دىكە لە رىگەيانەۋە رۇۋبەرۇۋى رۇۋادا دەبنەۋە. لەبەر ئەۋە شىۋە پىشتراستكردنەۋە ئامازىيە بۇ متمانەپىكرەن، بىنەران زياتر ئەگەرى ئەۋەيان ھەيەكە چوارچىۋەدان لە ھەژمارە پىشتراستكراۋەكانەۋە بەبى رەخنەگرتن ۋەرىگرن. ئەمەش بەۋ مانايەيەكە تەلارسازى تۆرە كۆمەلەلەيەتتەكان بە سادەبى بۇچوونى ھەبوو گەۋرە ناكات — ناھاۋسەنگى پىكەتەبى دروست دەكات كە بە زمانى كى دەگاتە كى و بە چ دەسەلەتتىك.

ئەنجامە سىياسىيەكان گىرنگن. سەكۇى تۆرە كۆمەلەلەيەتتەكان ئەم دايەمىكانەيان بە ئامانجى خراپ دروست نەكردۋە؛ بەلكو ۋەك ئەنجامى لاۋەكى باشتركىرى تىكەلەبۇون سەريان ھەلدا. بەلام ئەنجامەكە سىستەمىكى پەيۋەندىيەكە بە شىۋە ساختەبى لايەنگىرى چوارچىۋەكىرى ھەستىيار، جەمسەرگىرى، و لىكردنەۋەيە — و لە رۇۋى پىكەتەيەۋە دوزمنايەتى ئەو جۇرە زمانە ئالۇز و كاتى و نادىيارەيەكە گوتارى گىشتى راستگۇيانە پىۋىستى پىيەتى.

بەرەنگارىۋونەۋە بەرپرسىيارىتى: نايە دەتوانىن دووبارە مەۋداى رەخنەبى بەدەست بەپىننەۋە؟

داننان بە ھىزى نەرمى زمان لە مېدىادا بانگەپىشتى رەشپىنى نىيە. بەلكو سەرەتاي پىۋىستى پەيۋەندىيەكى راستگۇيانەتر و بنىادنەرتەر لەگەل گوتارى گىشتىدا. ئەگەر زمان بىركردنەۋە لە قالب بەن، ئەۋا پەرەپىدانى ھۇشيارى زياتر لە چۇنىەتى كاركىرى زمان - و چۇنىەتى جىگىركىرى - يەككە لە گىرنگىرىن كارامەيىيە مەدەنىيەكانى ئەم ساتەۋەختەي ئىستا.

فېركردنى سوودبىنەرى ميديا بۇ چەندىن دەيە ھەولۇ داوھ پۈوبەپرووى ئەم كېشەيە بېيتەوھ، بەلام ئەنجامەكان تېكەن. فېركردنى خەلك بۇ ناسىنەوھى نامرازەكانى چوارچېوھدانان، پرسیارکردن لە سەر سەرچاوھ، و تېگەيشتن لە بانگەشە ھەستیارەكان بە راستى سوودمەندە. توئېزىنەوھەكان پېشان دەدەن كە ئەو كەسانەى بە شېوھى پروون راھېنانيان لەسەر ئەم توانايانە كر دووھ، باشتر دەتوانن بەرەنگارى چوارچېوھ چەواشەكارەكان بېنەوھ و سەرچاوھكانى زانىارى بە شېوھى رەخنەيى ھەلسەنگېن. بەلام فېركردنى سوودبىنەرى ميديا بە تەنيا بەس نىيە. ئەمە لە ئاستى پاراستى مېشكى تاكدا كار دەكات، لە كاتېكدا سىستەمەكانى دروستکردن و بلاوكردەوھى زمان لە ئاستى پېشەسازى و قەبارەى زۆر كار دەكەن. ناھەماھەنگىيەكە پروونە: كەسېك دەتوانېت ھەولۇ زۆر بدات بۇ پەرەپېدانى تواناي خوئىندەوھى رەخنەيى، بەلام لە ماوھى يەك كاترېمېر بلەبەر ئەوھ، وھلامە پېكەتەيەبىھەكەنېش پېوېستىن. بەرپرسیارىتى پلاتفۆرپمەكان — واتە پېوېستېوونى پروونى و ئاشكرايى كۆمپانىاكانى تۆرە كۆمەلايەتېيەكان سەبارەت بەو بىچىنانەى كە لۇگارىتمەكانى بەھوئى ئەوھى ئەوان ناوھرۆك پېش دەخەن و پېشەنگى پى دەدەن — يەكېك لە رېنگاكانە. توئېزىنەوھەكان بە بەردەوامى پېشان دەدەن كە كاتېك بەكارھېنەران تېدەگەن چۆن پېشېردنەكانيان رېكدەخېن، باشتر دەتوانن ئەو چوارچېوانەى پۈوبەپروويان دەبەنەوھ بە پرسیار بىخەنە ژېر ھەلسەنگاندن. ھەرۈھە، پېوھەرە رۆژنامەوانىيەكان نامرايىكى ترن: كلتوورى دەستكارىكردى دەقى پروون و ورد، دانپېدانانى ئاشكرا بە برپارەكانى چوارچېوھدانان، و فرەبېنى راستەقېنەى دېدگا، دەتوانن بەشېك لەو ھەولانە بن كە دژى يەكخستىن و يەكدەنگکردنى ژىنگەى زانىارى ھاوچەرخ كار دەكەن.

لە ئاستى تاكەكەسېدا، گرنگترىن راھېنان لەوانەيە ئەوھ بېت كە بە ئەنقەست خۆمان بىخەينە بەر دلئەنگى و ناخۆشى چوارچېوھى تېگەيشتى جىاواز. زۆر ئاسانە كارېگەرى چوارچېوھسازى وەك شتېك بېينىن كە تەنھا بەسەر كەسانى تر دېت — بەسەر ئەوانەى كە خۆشباوھرن، خوئىندەوار نېن، يان لە پرووى سىياسىيەوھ دژمانن. بەلام زۆر قورستەر ئەوھ قبول بکەين كە ھەمىشە، تا رادەيەك، لە ناو چوارچېوھيەكدا بېر دەكەينەوھ و تېگەيشتنمان پى دەگات، و ئەو چوارچېوانەى كە بۆمان زۆر ئاسايى و پروون، ئەوانەن كە زۆرترىن پېوېستىيان بە پشكىن و پرسیارکردن

ههيه. ئەمه پيويستی به پابه ندىبونىكى راسته قينه ههيه بۆ رووبه رووبوونه وه له گه‌ل زمان و تپروانىنيك كه ئەوه پشتر پاست ناكاته وه كه پشتر باوه پمان پي هه بووه — نهك ته‌نبا بۆ نيشاندانى هاوسه‌نگى، به‌لكو وهك راهيناننىكى زانىارى بۆ گه‌شه‌پيدانى تيگه‌يشتنى ره‌خه‌نگره‌كارهينانى تۆره كۆمه‌لايه‌تبيه‌كان رووبه‌رووى چه‌ندين چوارچيوه‌ى لۆگارىتمى رېكخراو ده‌بيته‌وه.

كۆتايى: ئەو زمانه‌ى كه وه‌ريده‌گرين، و ئەو زمانه‌ى كه هه‌ليده‌بژيرين

زمان ته‌نبا ئەو رېنگايه‌ نيه‌يه كه به‌هۆى ئەوه‌وه بېرۆكه‌كانمان ده‌گه‌يه‌نين؛ به‌لكو ئەو چوارچيوه‌يه‌يه كه خۆدى بېركردن له ناويدا ده‌بيت. كاريگه‌رى نهرمى زمان له ميديا و تۆرى كۆمه‌لايه‌تيدا ته‌نبا بابه‌تيكى بېردۆزى نيه‌يه بۆ توپزه‌ران يان په‌يوه‌نديكارانى ميديا. ئەمه راستيه‌كى ژيانيه‌يه بۆ هه‌ر كه‌سېك كه هه‌وال ده‌خوئيتنه‌وه، به‌شدارى گه‌فتوگۆ ئۆنلاين ده‌كات، يان بۆچوون له‌سه‌ر جه‌مان دروست ده‌كات. ئەو وشانه‌ى كه ده‌وربان داوين، ئەو چوارچيوانه‌ى كه رووداوه‌كان له رېنگه‌ى ئەوانه‌وه ده‌بينين، و ئەو لۆگارىتمانه‌ى كه ديارى ده‌كه‌ن كام چوارچيوه‌يه كه م جار پيمان بگه‌يه‌نرېت، هه‌موويان به شپۆه‌يه‌كى به‌هېژ و به‌رده‌وام هۆشيارى گه‌شتى له قالب ده‌دن، زۆرجار به‌بى ئەوه‌ى خه‌لك به ته‌واوى ئاگادار بن.

ئەمه هۆكارى ناومېدى و بېپىوايى نيه‌يه. هېژ، كاتييك ديار و بينراو ده‌بيت، ده‌توانرېت پرسيارى لى بگرېت. چوارچيوه‌كان، كاتييك ناسراو ده‌بن، ده‌توانرېت ره‌خه‌نه‌يان لى بگرېت. لۆگارىتمه‌كان، كاتييك تىيان ده‌گه‌ين، ده‌توانرېت به مه‌به‌ستى هۆشيارى زياتره‌وه مامه‌له‌يان له گه‌ل بگرېت. ئاله‌نگاريه‌كه ئەوه‌يه هه‌مان ژېرى ره‌خه‌نگه‌رانه به‌كاره‌بينين بۆ ئەو زمانه‌ى كه به‌رده‌وام به‌كارى ده‌هينين و ده‌خوئيتنه‌وه، وهك ئەو ژيريه‌ى كه — يان كه به هيواوه‌ين بېينين — له روانگه و بواره‌كانى ديكه‌ى ژيانى مه‌ده‌نى به‌كارى ده‌هينين. گرنگى ئەوه‌ى ئەم كاره نه‌كه‌ين، شتيكى بچووك نيه‌يه. بۆچوونى گه‌شتى ته‌نبا كۆى بۆچوونه تاكه‌كانى تاك نيه‌يه؛ به‌لكو كۆى ئەو چوارچيوه تيگه‌يشتنه‌يه كه خه‌لك له رېنگه‌ى ئەوانه‌وه جه‌مان تىده‌گه‌يه‌ن، و ئەو چوارچيوانه‌ش تا راده‌يه‌كى زۆر دروستكراوى زمانين. ئەو كه‌سه يان ئەو هېزه‌ى كه ده‌سه‌لاتى ئەوه‌ى هه‌يه كيشه گه‌شتيه‌يه‌كان به كام زمان ناوببات، چاره‌سه‌ريان چۆن بۆ وينا بكات، و به كام به‌هاوه قه‌باره‌يان بگرېت، خاوه‌نى جوړېك له هېزه كه نه هه‌لژاردنه‌كان

پاسته وخۆ پييان دهگهن، و نه ياسا به ئاسانى دهتوانيت سنوورى بو دانيت.
سه ره تاي وه لاميكى گونجاو له ناسينه وه دايه: زمان له ميديا هيچ كات بن لايه ن نييه.
هه ميشه هه لېژاردنيكه، هه ميشه چوارچيوه يه كه، و هه ميشه . تا راده يه ك . جوړيكه
له به كار هينانى هيز. پرسياره كه نه وه نييه كه ئايا زمان بيركردنه وهى گشتى دروست
دهكات يان نا؛ نه وه گومانى تيدا نييه. پرسياره كه نه وه يه ئايا ئيمه هوشيار ده بين
به رامبه ر به و شيويه ي كه نه م كاريگه ر ييه دروست ده بيت، و ئايا ناماده ده بين نه و
كه سانه بكه ينه به پرسيار كه نه م هيزه به كه م ترين روشنى و به باشترين لپهاتووى
به كار ده هينن.

چۆن شیوازی قسه کردن پیکهاتهی کۆمه لایه تی دروست دهکات

و. سیمما عثمان

هەر گفوتگۆیه ک له بنه پته دا دانوستانیکه له سه ر پله و پیگه ی کۆمه لایه تی. پێش ئه وه ی هەر مشتومرێک ده ست پێیکات، پێش ئه وه ی هیچ راستیه ک به سه لمینریت یان هیچ بریارێک بدریت، شیوازی قسه کردنی تاکێک زانیارییه کی زۆر ده باره ی پیگه ی خۆی و ده باره ی ئه وه ی چۆن پیگه ی خۆی له گه ل ئه وانی تر دا هه لسه نگان دووه به ئاماده بووان نیشان ده دات. وشه هه لپێردراوه کان، رێکخه ستی رسته کان، ئاستی دوودلی یان دلنیایی هه لسه نگیندراو، هه روه ها ئه و متمانه یه یا خود ئه و ریزگرتنه ی که له ده نگیدا تیکه لبووه: هه موویان ئاماژهن، زۆر جار له ژیر ئاستی هۆشیاری، له لایه ن ئاماده بووانه وه به به رده وامی ده خویندرینه وه. پله داریی کۆمه لایه تی ته نها به یاسا، سامان، یان ده سه لاتی دامه زراوه یی جیگیر ناکریت؛ به لکوه به شیوه یه کی بێده نگ، به رده وام، وه به چوو ستیه کی به رچاو، له رێگه ی زمان خۆیه وه دووباره به ره هه م ده هینریت.

ئهم وتاره ئه وه ده سه لمینیت که شیوازی قسه کردن یه کیکه له به هینترین، و له هه مان کاتدا که مترین توێژراوه میکانیزمه کانی پۆلینکردنی کۆمه لایه تی. به پشت به ستن به ده یان سال توێژینه وه له بواری زمانه وانی کۆمه لایه تی، شیکردنه وه ی وتاری ره خنه یی و کۆمه لناسی زمان، ئهم وتاره بانگه شه ی ئه وه ده کات که شیوازی قسه کردنی خه لک ره نگدانه وه ی پله داریی کۆمه لایه تی ژیا نیانه و به شیوه یه کی چالاکیش ئه و پله داریه ده روسته ده کات. زمانی ده سه لات و زمانی ریز ته نها به رپه چیک ساده نین بۆ ئه و پیکه اته کۆمه لایه تیا نه ی که پێشتر هه بوون، به لکوه له سه ره کیتیرین ئامرازه کانه ن

که به هۆیانه وه ئه و پیکهاتانه دروست کراون، پارێزراون، وه له نه وهیه ک بو نه وهیه کی تر گواستراونه ته وه.

سازهوانی دهسهلاتی زمان: بیردۆزدانانی ئاخافتن و هیژ

تویژینه وهی سیسته ماتیک سهارهت به وهی که زمان چۆن دهسهلاتی کۆمه لایه تی تیدا نه ینبه ندی دهکات و به کار ده هیئیت، قهرزازی کۆمه لئاسه فهره نسییه که یه، پیژ بوردیو، که چه مکی "سه رمایه ی زمانی" ی تایبهت به و، شیوازی تیگه یشتنی تویژهران له په یوه ندی نیوان قسه کردن و پیگه ی کۆمه لایه تی گۆری. له لای بوردیو، زمان ته نها نامرازیکی په یوه ندی کردن نییه؛ به لکوو جوړیکه له دراوی کۆمه لایه تی که له چوارچیوه ی نه وهی نه و ناوی نا "بازاری زمانهوانی"، کار دهکات. وهک نه وهی سه رمایه ی دارایی ده سترپاگه یشتن به کالآ نابوو ریبه کان دیاری دهکات، سه رمایه ی زمانیش ده سترپاگه یشتن به ره وایی و په سه ندردی کۆمه لایه تی دیاری دهکات. نه وانه ی توانا و ده سته سه ری شیوازی قسه کردنی بالاده ستیان هه یه. نه و جوړه زمانه به رچاوه ی که له لایه ن دامه زراوه کان وهک خویندنگه کان، دادگاگان، میدیا، و کۆمپانیایان ناسراوه. دهسه لاتدارن له ههر شوینیک که بۆی ده چن. نه وانه ی نه م توانایه یان نییه، له دۆخیکی لاوازی ساخته یی داده نرین بئ گویدان به ناوه پرۆکی نه وهی ده یلین.

بوردیو تیپینی نه وهی کرد که قسه که ره هه لپژردراوه کان له دۆخه فهرمییه کاندایه به شیوه یه کی تایبه تی به ئاسانی و به ره وانی قسه ده که ن، وه نه م ئاسانی و ره وانییه خودی خو ی نیشان دانی دهسه لاته. نه م متمانه یه ته نها تایبه تمه ندی تاکی نییه؛ به لکوو بازنه یه که له هاوتابوونی نیوان نه و بارودۆخانه ی که تیدا نه م قسه که رانه فیژی قسه کردن بوون و نه و بارودۆخانه ی که ئیستا داوایان لئ ده کریت تیاندایه نه م توانایه به کاره یین. کاتیکی تاکیک له منداییه وه له نیو نه و شیوازه زمانانه گه وره بووه که دامه زراوه کان بایه خیایان بئ ده دن، قسه کردن به و شیوازانه هه یه و لپکی تایبه تی پیویست نییه و هه یه نیگه رانییه ک دروست ناکات. تۆماری ده سترپاگه یشتوووه کان سروشتیه، هه روه ها ناچاریشه. به لام بۆ نه وانه ی له ژینگه زمانیه جیاوازه کاندایه گه وره بوون، گونجاندن له گه ل رپسا زمانیه بالاده سته کان پیویستی به هه و لپکی هۆشیاران و به رده وام هه یه؛ نه وهش نه وهیه که بوردیو وهک "ته نگه ژه و خو- چاکسازی" ناوی لینا، واته نه و نیشانه دیارانیه ده ریده خه ن که که سیک ده زانییت له تۆماریکی زمانی بیگانه دا رۆل ده گپریت.

به سیل بیرنشتاین، زماناسه کۆمه لایه تییه به ریتانییه که، له روانگه به کی جیاوازه وه له هه مان بوار نزیك بووه وه له رینگه ی بیردۆزی "کۆدی فراوانکراو" و "کۆدی سنووردار". بیرنشتاین له مشتومپی ئه وه دابوو که پیگه جیاوازه کۆمه لایه تییه کان به شیوه ی سیسته ماتیک نه خشه جیاوازه کانی به کارهینانی زمان دروست ده کهن. کۆده فراوانکراوه کان. که به پرسته سازی ئالۆز، وشه گه لی جۆراوجۆر، هۆکاری به رچاو، و دهرپرینی مانای سه ره به خو ناسراوه. شیوازیکی زاله له دامه زراوه فه رمییه کاندای، وه ک خویندنگه کان، شوین کاره پیشه بییه کان، دادگاگان، و وتاری گشتی. کۆده سنوورداره کان، که په یوه ندیداره به کۆمه لگه له یه کچوووه کان و دۆخه نافه رمییه کان، پشت به بابه تی هاوبه ش، مانای ناروون، و دهرپرینی کورت و پوخت ده به ستیت. بیرنشتاین به وردی جه خت له سه ره ئه وه ده کاته وه که هیچ یه کیک له م دوو کۆده زمانه له پرووی زماناسییه وه بالآتر نییه؛ هه ردووکیان سیسته می ته واون و له توانایاندا هه یه بیرکردنه وه ی ئالۆز دهرپرین. ئه وه ی گرنگه ئه وه یه که ته نها یه کیکیان له لایه ن ئه وه دامه زراوانه وه ی که پاداشتی کۆمه لایه تی دابه ش ده کهن، بایه خی پچ ده دریت. پیکرا، بوردیو و بیرنشتاین پیکدرتییه کی بنچینه یی له ناو دلی پله داریی کۆمه لایه تی ناشکرا ده کهن: ئه وه شیوازی قسه کردنه ی که کۆمه لگا وه ک نیشانه ی زیره کی، ده سه لات، و متمانه پیکراوی داده نیت، پیوانه یه کی لانه گر و توانای هۆشیاری نییه؛ به لککوو گرته ستیکی کۆمه لایه تییه که به ریکه وتن له گه ل شیوازی زمانه ی کۆمه له بالآده سه کاندای دروست بووه. ئیمپراتۆر. وه ک ده وتریت. پۆشاک زمانه وانای له به رکردوووه. و چونکه ئه م جلانه زۆرجار سه رنجیان پچ نادریت، پاراستنی خه یالی ئه وه ی که ئه مانه شتیکی بنه رته تی و سروشتین. نه ک میژووی و په یوه ست به بارودۆخی کاتی. به شیوه یه کی سه رسوره ینه ر ناسان ده بییت.

به بوون هینانی ده سه لات له رینگه ی قسه کردن: چۆن زمانیکی ده سه لاتدار له راستیدا کار ده کات
میکانیزمه کاراییه کان که له رینگه یانه وه شیوازی قسه کردن ده سه لات به رجه سه ده کات، هه م ناروون و هه م به ریلآو. له ئاستی بنچینه بییدا، ئه مانه له رینگه ی ئه وه وه کار ده کهن که زماناسان پیمان ده لپن "کرده ی قسه". واته ئه وه جۆره دهرپرینه ی که ته نها وه سفکردنی راستی نییه، به لککوو له ناو خودی راستیدا کرداریک جیه جی ده کات. کاتیک دادوهه بریار ده رده کات، کاتیک به رپوه به ر فه رمان ده کات، یان کاتیک پزیشک ده رکه وتنی نه خو شی راده گه یه نیت، ئه مانه ته نها راگه یانندی راستی نین؛

به لککوو جیبه جیکردنی دهسه لاتی دامه زراوه یین به شیوازی زمان پۆشراوه. دهسه لاتی کردهی قسه پیوهست نییه ته نهها به ناوه پۆکی وشه کان، به لککوو به پیگهی کۆمه لایه تی ناسراو و په سه ندرکراوی قسه که ریشه وه پیوهسته. هه مان وشه کان، ئه گهر له لایه ن که سیکه وه دهر بپردین که له دهر وهی ئه م پیگه فه رمیبه یه، هیچ دهر نه نجامیکی نییه. دهر گای زیندان ناکریتته وه به وهی ته ماشاکه ریک بلیت تۆمه تبار ئازاد کراوه. هیشتاش دهسه لاتی دامه زراوه یی تاکه پروونترین و ناشکرترین شیوازی په یوهندی نیوان زمان و دهسه لاته. شیوازه زرنگتره کان له رنکه ی تۆمار، په رینساز، شیوازه کانی پچران، و به پۆه بردنی شوینی گفتوگۆدا کار دهکن. تویننه وه له زمانناسی په یوه نیدار به به رده وای ئه وهی نیشان داوه که له گفتوگۆی پیگه تیکه لآوه کاندای له نیوان به پۆه به ران و کارمه ندان، مامۆستایان و قوتبایان، پیگه به رز و نزمه کان له بواری پیشه یی - قسه که ره پیگه به رزه کان زۆرجار زیاتر قسه دهکن، زیاتر قسه ده بپن، ماوهی زیاتر دهست به سه ر گفتوگۆکه دا ده گرن، وو زیاتر ئازادن و بابه ت ده گۆرن به به رارود به به رامبه ره پیگه نزمه کان یان. به پیچه وانه وه، قسه که ره پیگه نزمه کان زۆرجار قسه کان یان به دوودلی دهر ده بپن، داواکاریه کان یان سنوردار دهکن، خویان ده خه نه ژیر چوارچیوهی دارپژراوی له لایه ن ئه وانی تره وه، و زۆرتر چاوه پروان ده بن پیش ئه وهی قسه بکه ن. ئه م شیوازانه ته نهها رپسای ئه ده ب و رپژلینان نین؛ به لککوو به رجه سه ته کردنی بچووکتترین ناستی پله دارین، که دووباره به ره مه پینانی نه خسه ی گفتوگۆی تاکه کانه به قه باره ی ئه و پیکهاته کۆمه لایه تیبه فراوانانه ی که دهوریان داوه.

ئه م دیاردهیه په لده کیشتیه ناو بواره پیشه یی و دامه زراوه ییه کانه وه. زمانی یاسایی یه کیکه له پروونترین نمونه کان: دادگا وه ک شانۆیه کی زمان کار دهکات، که تییدا دهسه لاتی پرسیارکردن، دووباره چوارچیوه دانان، ئاله نگاری، و ره تکرده وه زیاتر تایبه ت کراوه به وانه ی که مۆله تی دامه زراوه ییان هه یه. گه واهیده ره کان سنووردار ده کرین بۆ وه لامدانه وه نه ک درپژکردنه وهی باس، و بۆ پشتراسته کردنه وه نه ک دووباره لیکدانه وه. متمانه پیکراویان به شیک له وه وه هه لده سه نگی نریت که نایا شیوازی قسه کردنیان هاوتای ئه وه یه که دادگا وه ک شیوازی متمانه پیکراو له قه له می ده دات — واته پیک و پیک، فه رمی، و ورد — بگۆیدانه ئه وه ی ناوه پۆکی گه واهیدانه که راسته یان نا. تویننه وه ی زمانناسی کۆمه لایه تی له گفتوگۆی دادگا دا پیدانی داوه که گه واهیده ره کان به شیوازی دوودلی فراوان، زاراوه ی په سه ندنه کراوه کان، یان به کاره پینانی شیوازی زمانی تایبه ت به کۆمه لگایه ک، به که سانی که متر متمانه پیکراو

داده نرین، تهنانت له لایهن ئەندامانی دهستهی سویند خوار دینیشه وه که به ئاشکرا باوه پریان به یه کسانى ههیه.

له ژینگه‌ی کۆمپانیا و بواری پیشه‌بیدا، ئەم جموجۆلانه به هه‌مان شیوه‌ گرنگ و کاریگه‌رن. دامه‌زراوه‌کان هه‌ندیک پرسیایان داناوه که زۆرجار به نووسراو نین، بۆ ئەوه‌ی دیاریکه‌ن چی وه‌ک قسه‌کردنی پیشه‌ی په‌سه‌ندکراو هه‌ژمار بکریت— پرسیایه‌ک که سوود به پیگه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی و په‌گه‌ز و په‌روه‌رده‌یه‌کی دیاریکراو ده‌دات و به‌ زیانی ئەوانی تر ده‌بی‌ت. ئەو که‌سه‌ی که به‌و تۆماره‌ قسه‌ ده‌کات که دامه‌زراوه‌که وه‌ک شیوازی سروشتی پیشه‌ی ناساندووه، وه‌ک که‌سیکی شیوا، متمانه‌پیکراو و ئاماده‌ بۆ رێبه‌رایه‌تی ده‌بینریت. به‌ پیچه‌وانه‌وه، ئەو که‌سه‌ی که به‌ شیوازیکی جیاواز قسه‌ ده‌کات— هه‌رچه‌نده له‌ پرووی ناوه‌پۆکه‌وه توانایه‌کی به‌رزیشی هه‌بی‌ت— ده‌پالێوریت و له‌ پێگه‌ی پالۆینه به‌ چاویکی که‌م و نادیاره‌وه لێ ده‌پروانریت. توێژینه‌وه له‌ بواری دامه‌زراندن، به‌رزکردنه‌وه‌ی پله، و هه‌لسه‌نگاندنی کاردا دووباره‌ ده‌ریده‌خات که شیوازی قسه‌کردن کاریگه‌رییه‌کی گرنگی هه‌یه له‌و ئەه‌نجامانه‌ی که به‌ شیوه‌ی فه‌رمی ته‌نها له‌سه‌ر توانست و شایسته‌ی بنیات نراون. واته، پله‌داریی زمانی کار له‌ ماددی و راسته‌قینه‌ ده‌کات له‌ دابه‌شکردنی ده‌رفه‌تی ئابووری.

خۆلادان، خۆبه‌ده‌سته‌وه‌دان، و ناوخۆکردنی هه‌ستی که‌موکورتبوونی زمان ئەوه‌ی پله‌داریی زمانی به‌ تاییه‌تی به‌هێز و به‌رده‌وام ده‌کات ئەوه‌یه که ته‌نها له‌ سه‌ره‌وه سه‌پینراو نییه— به‌لکوو به‌ راده‌یه‌کی گرنگ له‌ خواره‌وه‌ش په‌سه‌ند ده‌کریت. بوردیو ئەم جموجۆله‌ی به‌ ناوی "توندوتیژی نیشانه‌ی" ناساندووه: واته ئەو پڕۆسه‌یه‌ی که تییدا کۆمه‌له‌ زانکراوه‌کان خۆیان له‌ پێگه‌ی پۆلین و چوارچێوه‌کانی کۆمه‌له‌ زانه‌کانه‌وه ده‌بینن و هه‌لده‌سه‌نگینن، ئەوان هه‌ستیکی ناوخۆیی به‌ که‌موکورتبوونی قسه‌کردنی خۆیان په‌یدا ده‌که‌ن، و ئەم هه‌سته له‌ هه‌موو دۆخه‌ فه‌رمیه‌کاندا له‌ گه‌ڵ خۆیان ده‌هینن. کاتیکی قسه‌که‌ریکی چینی کریکار پێش ئەوه‌ی خالیکی بخاته‌پوو داوای لێبوردن ده‌کات بۆ وشه‌سازیه‌که‌ی، کاتیکی قسه‌که‌ریکی که به‌ زمانیک قسه‌ده‌کات که زمانی دایکی نییه، به‌شداریه‌که‌ی به‌ پروونکردنه‌وه یان ناگادارکردنه‌وه‌ی ورد سه‌باره‌ت به‌ زمانه‌که‌ی ده‌ستپێده‌کات، یان کاتیکی که قوتاییه‌ک یه‌که‌م که‌سه له‌ خێزانه‌که‌یدا چووێته‌ زانکو، له‌ زانکو له‌ سیمیناریکدا بێده‌نگ ده‌بی‌ت له‌ ترسی هه‌له‌کردن— ئەم کرداره‌کانه ته‌نها نیشانه‌ی وریایی یان ساده‌ی نین. به‌لکو ئەمانه ئەزموونی ژانیین که بریاری کۆمه‌لایه‌تیان له‌سه‌ر به‌های قسه‌کردنیان ناوخۆیی

کردوووه و په‌سه‌ندیان کردوووه.

ئهم خۆلادانه ناوخۆیییه ئه‌نجامی پیکهاته‌بیان هه‌یه که زۆر له دۆخی گفتوگۆی تاکه‌کان فراوانترن. چونکه داوهری ناته‌واوی زمانه‌وانی وه‌ک ئه‌زموونی که‌سییه — واته وه‌ک که موکوۆپی قسه‌که‌ره‌که نه‌ک تایبه‌تمه‌ندی سیسته‌می نادا‌دپه‌روه‌رانه — له‌و شوینه‌دا که په‌یدا ده‌بیت زۆرجار لێ ناگیریت و په‌خه‌ی لێ ناگیریت. قوتابییه‌ک که هه‌ولده‌دات تیگه‌یشتنی راسته‌قینه‌ی خۆی بگوازیته‌وه بو شیاو‌زی فه‌رمی و چاوهر‌وانکراوی تاقیکردنه‌وه، گله‌یی له‌ زمانی چاوهر‌وانکراوی تاقیکردنه‌وه ناکات، به‌لکوو خۆی وه‌ک که‌سیک ده‌بینیت که شکستی هی‌ناوه له‌ گه‌یاندنی ئه‌وه‌ی ده‌یزانیت . ئهم میکانیزمه‌ خۆ-داخسته‌نه: ئه‌وانه‌ی له‌ په‌لداریی زمانی زیان ده‌بینن زۆرجار ئهم زیانه بو که موکوۆپی خۆیان ده‌گه‌رێننه‌وه نه‌ک به‌ هه‌ل‌بژاردی نادا‌دپه‌روه‌رانه‌ی ئه‌و پپوانه‌یه‌ی که پپئ سنوردار ده‌کرین.

توێژینه‌وه‌ی بنه‌په‌تی و لیام لابۆف به‌ تایبه‌تی له‌سه‌ر زمانی خۆجی ئه‌فریقایی-ئهمه‌ریکی، به‌ روونی نیشانی دا که ئهم داینامیکه‌ چۆن له‌ چوارچۆیه‌ی په‌روه‌رده‌دا کار ده‌کات. لابۆف ئه‌وه‌ی نیشان دا که مندالی ئه‌وانه‌ی له‌ پپوانه‌ ستاندارده‌ په‌روه‌رده‌یه‌یبه‌کاندا وه‌ک "که‌م‌توانا" داده‌نرین، له‌ راستیدا خاوه‌نی سیسته‌مه‌ زمانه‌وانیه‌کی ته‌واو پێشکه‌وتوون—سیسته‌می‌ک که توانای ده‌رپینی بیروکه‌ی ئالۆز، چیرۆک، و دامالینی تیدایه‌. کورته‌پینانه‌که له‌ توانای هۆشیاری مندالاندا نه‌بوو به‌لکو له‌ په‌تکردنه‌وه‌ی دامه‌زراوه‌یی بوو بو ناساندنی هه‌ر شیاو‌زێکی تری قسه‌کردن جگه له‌ پپوه‌ری بالاده‌ست وه‌ک نامرازێکی دروست بو زیه‌کی. ئه‌نجامه‌ په‌روه‌رده‌یه‌یبه‌کانی ئهم په‌تکردنه‌وه‌یه—ئهو زیانانه‌ی که له‌ ماوه‌ی سالانی خویندن که‌له‌که‌ده‌بن، وه‌رده‌گی‌ر‌د‌رین بو ده‌ست‌راگه‌یشتنی جیاواز به‌ خویندن بالاتر و ده‌رفه‌ته‌ پپشه‌یه‌یبه‌کان — ده‌ریده‌خه‌ن که چۆن تۆمارکردنی په‌لداریی له‌ زماندا بو هه‌موو په‌هه‌نده‌کانی ژبانی کۆمه‌لایه‌تی په‌لده‌کی‌شییت.

به‌رخۆدان، گۆرپینی کۆد و سیاسه‌تی دووباره‌ به‌خاوه‌نکردنه‌وه‌ی قسه‌کردن

په‌لداریی زمانه‌وانی، هه‌رچه‌نده‌ سیسته‌می‌کی داخراو نییه. ئه‌گه‌ر شیاو‌زه‌کانی قسه‌کردن بتوانن په‌لداریی کۆمه‌لایه‌تی دروست بکه‌ن و دووباره‌ به‌ره‌مه‌یان به‌پین، له‌ هه‌مان کات ده‌توانن کپه‌رکی بکه‌ن، تیک بدرین، و دووباره‌ له‌بار بکرین. میژووی کۆمه‌لگه‌ زمانیه‌ زالکراوه‌کان، به‌ به‌شیک له‌ میژووی په‌یوه‌ندی ستراتیژی له‌گه‌ل رپسا زمانیه‌وانیه‌ زاله‌کان—په‌یوه‌ندییه‌کانیان ته‌نها له‌ قایل بوون و نیوگیکردن

دهتوانن به بهرهبه کی فراوان بگهن، به بئ ئه وهی به ناو دامه زراوه دهروازه پارێزه کاندایه تیپه پرت که له میژوودا دهستیان به سه ر ده ستپراگه یشتنی ده برپینی گشتی گرتووه. ئه وه دهنگانه ی که پئشتر ته نها له چوارچێوه ی ناوخیی یان تایبه تدا سنووردار بوون، ئیستا به دهسته واژه ی زمانی خۆیان به شدار ده بن له گفتوگۆی گشتی به لام هیشتاش خودی ئه وه سه کۆیانه پله داریی تایبه تی خۆیان دووباره به ره هه م ده هیئن: پیوه ره کانی به شداریکردن له به رژه وه ندی هه ندیک جوړی په یوه ندیدان، و پئسا زمانه وانیه کانی پئشنیارکردنی لۆگاریتم دوورن له بیلایه نی. ئه وه سه ره به ستیه ی بواری دیجیتاڵ پئشنیاری ده که ت راسته قینه یه، به لام ناته واوه.

کۆتایی: ناونانی سیسته مه که

زمانی فه رمانده و زمانی پابه ند ته نها شیوازی تاکه که سی نین—به لکوو پیگه کۆمه لایه تیبه کانی که به دهنگ ده هیئین. هه ر جارێک که قسه ده که ین، په یوه ندیبه که به وه سیسته مه ده سه لاتیبه زمانه وانیه ی که ده وره مان ده دن، داده پئین: یان له گه لیان ده گونجین، یان له لایه ن ئه وانه وه بیبه ش ده کرین، یان به شیوه یه کی ستراتیی ری پئدۆزی ده کرین، یان به ره نگاریان ده بنه وه. ئه وه پله داریانه ی که شیوازی قسه کردن دروست ده کات، شتیکی سروشتی، پیویست، یان ناچارپی نییه—به لکوو میژوویبه، هه ره میبه، و به رده وام ده بیت به هۆی ئه وه ی دامه زراوه کان ناماده ن یه که شیوازی قسه کردن به شیوه یه کی بنه رته ی په واتر و متمانه پیکراوتر له شیوازیکی تر هه ژمار بکه ن.

دیارخستنی ئه مه کاریکی ئه کادیعی نییه. کاتیکی مرؤفه کان تئیده گهن که په سه ندکردنی زمانه وانانی دامه زراوه کان رێکه وتننامه ی کۆمه لایه تین نه ک پیوه ری بابه تی، باشتره پرسیار بکه ن کئ له وه رێکه وتنانه سوودمه نده و کئ پاره یان بۆ ده دات. کاتیکی مامۆستایان تئیده گهن که شکستی قوتابیبه که له پئشانسانی تواناکانی له کۆدی فراوانکراودا نیشانه ی نه بوونی زیره کی نییه، ده توانن ژینگه ی فیئکاری دروست بکه ن که به راستی—نه که ته نها به ناو—گشتگیر بیئ.

کاتیکی رێکخراوه کان به دوادا چوون بۆ پیوه ره زمانه وانیه ناراسته وخۆکان ده که ن که له پرۆسه ی دامه زراندنی کارمه ند و به رزکردنه وه ی پله دا جیگیرکراون، له وانیه بۆیان ده رکه ویت که زۆربه ی ئه وه شتانه ی که پئی ده لئین "شایسته یی" له راستیدا ناشنابوونه به شیوازی قسه کردنی ئه وه که سانه ی که له ده سه لاتدان.

زمان هه میسه شتیکی له باره ی ئه وه جیهانه کۆمه لایه تیبه ده گه یه نیئ که تئیدا قسه

پى دەكرىت. پرسىاره سه ره كىيه كه نه وه يه ئايا ئيمه به ئاگايى و هوشياريه وه تىده گه ن
جى دهر باره ي كۆمه لگه پيشان ده دات، سوود به تامه زرؤيى كى ده گه يه نيّت، و ئايا نه و
پله دارىبانه ي دروستى ده كات به راستى شايانى پاراستن يان نا. نه م پرسىار كرده ته نها
شيكردنه وه ي زمان نيه — به لكوو ده ستپىكى بير كرده وه يه بو ويناكردنى شتىكى
جياواز.

زمان.. دەسەلات.. ھېز لە پروانگەي رۇلان بارت و ئەمبىرتو ئىكۆۋە

سامال ئەحمەدى

ئەمبىرتو ئىكۆۋ لە وتارى "زمان، دەسەلات، ھېز" دا، بابەتى زمان لە پروانگەي "رۇلان بارت" ەۋە ەك بابەتتىكى بانتر لە ئەدەبىيات و تەكىنكەكانى لىكۆلپىنەۋە لە ئەدەبىياتدا دەخوئىنپتەۋە كە دەچپتەۋە سەر بابەتى دەسەلات.

ئىكۆۋ وتارەكەي بە يەكەم وانەي رۇلان بارت ەكۆۋ مامۇستاي نىشانەناسىي ئەدەبىيات لە كۆلپىزى "دو فرانس" دەست پى دەكات كە لەو كۆلپىزە مامۇستا ھەر وتار، يان وانە پىشكىش دەكات؛ وانا لەوئى مامۇستا خوئىندكارەكانى تاقى ناكاتەۋە و، دەسەلاتى رەدكردنەۋە، يان دەرچوواندىنانى نىيە. خوئىندكارانىش ھەر لە سۆنگەي ھۆگرىيەۋە لە پۇلى وانەكاندا ئامادە دەبن. بارت وانەكەي خوئى بە پەسنى پلە نوپىەكەي دەست پى دەكات و دەلپت: "ھاتوومەتە شوئىنپىك كە لە دەسەلات بەدوورە." ئىكۆۋ ئەم وتەيە بە رىبابازى دەزانپت، چونكە لە فەرەنسا ھىچ شتىك بەقەدەر وانەگوتنەۋە لە كۆلپىزى دو فرانس و بەرھەمپىنانى زانپن، دەسەلاتى فەرھەنگى نابەخشپت. بەلام دەلپت: "لەوانەيە زىدەرپۆيىم كردپت، چونكە لەو وانەيەدا (كە دواتر لىمان روون دەبپتەۋە دەربارەي زمانە) بارت بە شىۋەيەكى ساۋىلكانە گەمە دەكات: ئەو پىناسەيەكى دەسەلات دەخاتە روو، كەچى پىناسەيەكى دىكەي بۇ دەكاتە پىشگرىمانە."

ئىكۆۋ پىي وايە بارت لەۋە زىرەكتەرە كە فوكۆ بخانە پشتگوئى، كە وانا دەبى ئەۋە زۆر باش بزانيپت كە دەسەلات "يەكە" نىيە، بگرە لەو جىيانەدا كە بە يەكەم نىگا نايىپىن دزە دەكات، دەسەلات "فرە" يە، سپايەكە ەكو ئەھرىمەنەكان. دەسەلات لە ناسكترىن مىكانىزمەكانى ئالوگوپى كۆمەلايەتيدا ئامادەيە؛ نەك ھەر لەلای دەۋلەت

و چینهکان و گرووپهکان، بگره له مۆدهکان و باوهپهکان و نمایشهکان و گهههکان و وهرزشهکان و زانیاریهکان و پپوهندیی خیزانی و تاییهتی و تهنانهت بهلای ئه و لایه نه نازادیهوانهوه که ههول دهدهن دژی بوهستهوه، ئامادهیه. "وتهیهک به وتهی دهسهلات دهناسریت که ههله دهخاتهوه و له ئه نجامدا بیسهه تۆمهتبار دهکات." ئه گهر بۆ له نیوپردنی دهسهلات شوپش بکهن، دهبینن جارێکی دیکه له ناخی دۆخه نوپیه که وه سهه له دهدهاتهوه. "... دهسهلات مشه خۆری جهستهی بانکۆمه لایه تییه، پپوهندیی به تهواوی سهه بردهی مرۆفه وه ههیه، نهک ههر سهه برده سیاسی و میژوویه که ی. زمانیش ئه و شتهیه که له ژبانی تاهه تاییی مرۆفایه تیدا، دهسهلات تپیدا جیگر دهپیت."

رۆلان بارت (۱۹۱۵-۱۹۸۰) ئه میهرتۆ ئیکۆ (۱۹۳۲-۲۰۱۶)

ئیکۆ له درێزه ی وتاره که یدا باس له وه دهکات که به دهپینهری دهسهلات، هیزی گوتن نییه، بگره شیویه که هیزی گوتنه که له سیستیمیک، یان دهزگایه کی رپساکان، واتا له زماندا چهقی به ستووه. دهگه رپته وه سهه وتهی بارت که له وانه که یدا ده لیت "زمان ناچارم دهکات هه رکاتییک باسی کردهیه که بکهم، خۆم له جیی بکهری ئه و کردهیه دانیم. ئیدی لیره وه هه رچییه کی بیکه م دهپته دهره نجامی ئه وهی که هه م؛ زمان ناچارم دهکات نیر و من لیک هه لایویرم و بواری ئه وه م پچ نادات جووری نه نیر-نه من وینا بکه م؛ ناچارم دهکات به گوتنی "نیوه"، یان "تۆ" له هه مبه ر ئه وی دیدا دهره وست بم، چونکه مافی ئه وه م نییه پپوهندیی سوژداری، یان کۆمه لایه تی خۆم دیاری نه که م. ... زمان به هوی پیکهاته تاییه ته که یه وه جووره په یوه ندییه کی له خۆ نامۆ بوونی ناچاره کی ده خوازیت. ... قسه کردن، واتا ملکه چبوون: زمان [دهسه لاتیکی] باده ره وه یه که لایه نی هه مه کی له خو گرتوه. با له وهش زیاتر پچ پاکیشم: زمان نه باده ره وه یه و نه پپشروه، بگره له یه ک وشه دا فاشیسته. چونکه فاشیزم گوتن قه دهغه ناکات، بگره گوتن دهکاته ناچاری."

ئه م وتهیه ی بارت له ژانویه ی ۱۹۷۷ هه زۆرتین ده مه قاله ی لچ که وتوو ته وه. ئیدی هه موو باسه کانی دواپی، له م وتهیه وه دینه گۆری. پاش بیستی ئه م وتهیه ئیدی پیمان سهیر نابیت ئه گهر بلین: زمان دهسه لاته، چونکه ناچارم دهکات کۆمه لیک کلێشه ی له پپشدا بیچمگرتوو (له وانه وشه کان) به کار بینم، ههروه ها پیکهاته یه کی وه ها پپوست و به دهر له گومانی هه یه که مۆله ت به ئیمه ی کۆیله کانی زمان نادات لی دهر باز و رزگار بین، چونکه هه چ شتیک له دهره وه ی زمان نییه.

چۆن دهتوانین له م شتهی که بارت (به ئاوپردانه وه له شانۆنامه کهی سارتر) پێی دهئێت "دهرگای داخراو"، خۆمان دهرباز بکهین؟ به وهرچهرخانندن. دهکرێ له زماندا وه چهرخان بکهین. بارت به ئەم گه مه نادرهست، رزگاریدهر و ئازادیه خسه دهئێت "نه دهبیات".

لێر وه دهگهینه سه ر چینی تیۆریه کی ئە ده بی که گه مه کردنی وشه کان و گه مه کردن به وشه کانه. ئەم باسه هه ر ئەو وتانه ده گرت ه وه که به کرد ه ی ئە ده بی ناو ده برین، که چی ده بینین ئەو تیۆریه هاوکات له وه ی زانستی، یان میژوونووسی شدا به کار دیت. به لām ئە وه ی که دوا جار به لای بارت ه وه نمونه ی سه ره کی ئەو چالاکیه ئازادیه خسه یه ئەو چالاکیانه ن که پێیان ده گوئیت، داهینەر، یان داهینه رانه. ئە ده بیات سه روکاری له گه ل گوزاره ی مشتوما ئدراودا نییه، به لکه سه روکاری له گه ل گه مه ی بیژر و نووسه ردا هه یه که هێزی پاکیشانی وشه کان ده دۆزیت ه وه. ئە ده بیات ئە وه باش ده زانیت که هێزی زمان ده توانیت جارێکی دیکه دا به سه ریدا زال بیت ه وه، به لām هه ر پیک به و هۆیه شه که ئاماده یه له قسه ی خۆی پاشگه ز بیت ه وه؛ وه ته که ی خۆی جارێک په سند بکات و جارێکی دی ره دی بکاته وه، جاری وایه لاساری ده کات و جاری واشه به زمانبازی هه لۆیستی خۆی ده گوئیت؛ نیشانه کان ناسرپته وه، به لکه وه گه مه یان ده خات و گه مه یان پێ ده کات. وه لāmی ئەو پرسیاره ی که ناخۆ ئە ده بیات جوړیک ئازاد کردنی ده سه لات ی زمانه، یان نا، په یوه ندیی به سه رووشتی ئەو ده سه لات ه وه هه یه. وێ ده چیت که بارت لێر ه دا خه ریکی ته فره دان بیت، هه روه ها راسته وخۆ، نه ک هه روه کو دۆستیک، ته نانه ت له و به شه دا که باسی "فره یی" ی ده سه لات ده کات، به شیوه یه کی ناراسته وخۆ رسته کانی فوکۆ شه رح ده کات. ئەو واتایه ی که فوکۆ ده رباره ی ده سه لات خستویه ته روو، له وانیه قایلکه رترین و بیگومان پالنه رترین واتایه که تا نیستا باوه.

له توپی ئەو گۆرانه ی له به ره مه کانی فوکۆ دا له نیوان ده سه لات و زانین، "کرده ی وته یی و کرده ی ناوته یی" دا ده بینیت، ده کرێ چینیکی روونی واتای ده سه لات به دست بکه ین که لانیکه م دوو تایبه تمدنی ئەو چینه لێر ه دا به کارمان دیت: یه که م ئە وه ی که ده سه لات ته نیا هاندا ن بۆ ده برین و به ره مه پێنانی زانین نییه؛ دووم، هه روه کو بارتیش ئیشاره ی پێ ده کات، ده سه لات "یه که" نییه، له ته له ت نییه، ده سه لات پرۆسه یه کی یه کلایه نه ی نیوان فره مانره وا و ژێرده سه ته کانه تی.

زمان زۆرداره به لām تایبه تمه ندیی زۆرداریه که ی نه په یوه ندیی به بریاری که سییه وه هه یه و نه به هیه ناوه ندیک دیکه وه که رنساکانی لێه په ییدا ده بن

فوکۆ دهلیت: "به گشتی ده بئ ئه وه قبوول بکهین که ئه وه دهسه لاته به کارتره له وهی له دهستی که سیگدا بیئت، دهسه لات خالی پیپراو، یان پارنیزراوی چینی فه رمانپه وایه، بگره به لگه ی کۆمه لیک دۆخی ستراتیژیکی ئه و چینه یه (به لگه یه کی وایه که دۆخی که سانی ژیر دهسه لات ده یخه نه روو، جاری واشه دیسان وه سه رپئی ده خه نه وه). له لایه کی تره وه ئه وه دهسه لاته به شیوه ی جوړیک زۆرداری، یان به ربه ست بو ئه وه که سانه ی "دهسه لاتیان نییه" کار ناکات؛ به لکه دهسه لات ی ئه وان گه مارۆ ده دات و له وان و به نیوان ئه واندا تیپه ر ده بیئت؛ پشتیان پئ ده به ستیئت، پئک وه کو خویان که له به رهنکار بوونه وه ی ئه وه دهسه لاته دا پشت به و که ره ستانه ده به ستن که دهسه لات به سه ریانیدا سه پاندووه."

ئیکۆ له درێژه ی باسه که یدا ده لیئت، بیگومان زمان زۆرداره (چونکه به پاساوی ئه وه ی که رسته ی "من دانه یه ک چۆنم ده وئ" واتای نییه، ئیجازم پئ نادا بیلییم)، به لام تایبه تمه ندیی زۆرداریه که ی نه په یوه ندیی به بریاری که سییه وه هه یه و نه به هه یچ ناوه ندییکی دیکه وه که رپساکانی لیوه په یدا ده بن: زمان به ره میکی کۆمه لایه تییه و، پئک به هۆی پیکه وه سازانی هه موو خه لکه وه یه که به شیوه ی ده زگایه کی ئه رکسه پئ په یدا ده بیئت. هه موو که سیک له به رانه ر جیبه جیکردنی رپزماندا تاکو پاده یه ک مل با ده دات، سه رباری ئه وه ش ده یپه ژرینیئت، به لام وای پئ باشتره که پئی وابیئت خه لکی دیکه ش جیبه جی ده که ن.

(سه رباری ئه وه ی که زمان به هۆی تایبه تمه ندییه رپکخراوه که یه وه به شیک له پیکه ینه ری زانییه) نازانم ده کری بلیین زمان که ره سته ی دهسه لاته، یان نا. به لام به بئ شک جوړیک سه رباشقه ی دهسه لاته. ده توانین بلیین زمان که به رزترین ده زگای نیشانه ناسییه، یان (به وته ی نیشانه ناسه کانی رووسییه) سیستمی نمونه سازی سه ره تاییه، سه رباشقه یه که بو ئه و سیسته مه نیشانه سازانه ی که له فه ره نگی جوړا جوړدا وه کو که ره سته ی دهسه لات و زانین (سیسته می نمونه سازی دووه م) جئ ده گریئت.

که واته له م رووه وه، بارت هه قیه تی زمان به شتیک له قه له م بدات که په یوه ندیی به دهسه لاته وه هه یه، به لام هه له که ی له و دوو ئه نجامه دایه که پپیان ده گات: ئه وه ی که زمان فاشیسته و ئه وه ی که زمان "شتیکه دهسه لات [واته درهوشانه وه ی دابینکه ری زمان] تییدا جیگر ده بیئت."

ئه گه ر چاره نووسی مرؤفایه تی له ژیر دهسه لات ی فاشیزمدا بیئت که واته هه مووان فاشیستن و ئه وه ش واتا هه یچ که سیک فاشیست نییه.

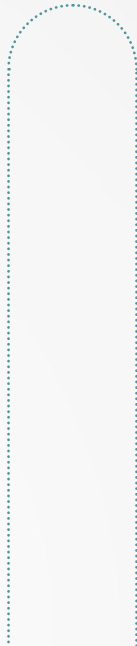
با له پێشدا خۆمان له گه‌ڵ هه‌له‌ی یه‌که‌م یه‌کلای یکه‌ینه‌وه: ئه‌گه‌ر ده‌سه‌لات ئه‌و شته‌ بێت که فوکه‌و پیناسه‌ی کردووه و ئه‌گه‌ر ده‌کرێ تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لات له زماندا بدۆزینه‌وه، گوته‌ی ئه‌وه‌ی که زمان به‌و هۆیه‌وه فاشیسته‌ زیاتر له گالته‌ ده‌چیت: ئه‌م وته‌یه‌ به‌ جوړنک بانگه‌پشتکردن به‌لای لێلیدایه. چونکه ئه‌گه‌ر فاشیزم له هه‌موو جیه‌یه‌ک هه‌یه‌ و، ئه‌گه‌ر له هه‌موو دۆخیکه‌ی ده‌سه‌لات و له کۆنترین زمانه‌کاندا هه‌میشه ئاماده‌ بووه، که‌واته ئه‌وه له بنه‌رهدا له هه‌چکۆی نییه، ئه‌گه‌ر چاره‌نووسی مرۆفایه‌تی له‌ژێر ده‌سه‌لاتی فاشیزمدا بێت که‌واته هه‌مووان فاشیستن و ئه‌وه‌ش واتا هه‌چ که‌سیک فاشیست نییه. ئه‌م بابه‌ته مه‌ترسی ئه‌و هۆکاره‌پێنانه‌وه فریوده‌رانه نیشان ده‌دات که به‌رده‌وام له پۆژنامه‌وانی پۆژانه‌دا ده‌بینین، جیاوازییه‌که‌یشیان هه‌ر ئه‌وه‌یه که ئه‌وان ورده‌کارییه‌که‌ی بارت نازانن. ئه‌و لانیکه‌م ئه‌وه ده‌زانیت که گوته‌ی وته‌ی پیک ناکوک وه‌ک ته‌کنیکی ره‌وانبێژی به‌کار دێنیت.

به‌لام هه‌له‌ی دووهم به‌لای بۆچوونی منه‌وه ناسکتیره‌شه: زمان ئه‌و شته‌ نییه که ده‌سه‌لات تێیدا جیگر بێت. به‌راستی من هه‌رگیز له‌و که‌لکه‌له‌یه‌ی فه‌ره‌نسای و فه‌ره‌نسايشیوه‌کان تێ ناگه‌م که ده‌یانه‌وێت هه‌موو شتیکی جیگر بکه‌ن، یان هه‌موو شتیکی به‌ جیگرکراو ببینن، به‌کورتیه‌یه‌که‌ی من واتای پرونی "جیگرپوون" نازانم. وا ده‌زانم ئه‌م کرداره‌ گۆرانیکه‌ بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌و کێشانه‌ی که چاریان نییه به‌ به‌کاره‌ینانی زۆر و هه‌یز چار بکات. به‌لام ئه‌گه‌ر ئه‌م بۆچوونه‌ش بپه‌ژرینم، وا به‌ باش ده‌زانم زمان که‌ره‌سته‌یه‌ک بێت که ده‌سه‌لات له‌ رێی ئه‌وه‌وه له‌ هه‌رجیه‌یه‌ک سه‌ری هه‌لدا جیگر بپێت.

تویژینه وه

شیکردنه وهیه کی زمانهوانی - کۆمهلایهتی بۆ مافی زمانی که مینهکان له عێراقدا

و. د. پەشیۆ نوری

پوخته

ئەم توێژینه وهیه باس له ئایدیۆلۆژیای کوردانی شەبهە ک دەکات بەرانبەر بە دۆخی ناسنامە ی خۆیان دوا ی کۆچیان بۆ باشووری عێراق بەهۆی داگیرکاری "داعش" هه له ساڵی ۲۰۱۴. دوا ی ئەم رووداوه سیاسی و سەربازییه نۆودهولتیه، چه نندین گۆرانکارییه بنه پەتییه کان روویان دا. توێژینه وهیه کی روویپوی له سەر بنه مای پرسیارنامه ئەنجام دراوه بۆ به دهسته پینانی داتا و شیکردنه وه ی وه لāmی به شداربووان. ئەنجامه کانی توێژینه وه که ده ریده خەن که زۆربه ی کورده شەبهە که کان خۆیان به ناچار ده بینن زمانیکی تر بێجگه له زمانی دایکی خۆیان به کاره پین، ئەمه ش به هۆی ئاواره بوونیان دوا ی رووداوه توندوتیژه چه کداریه کانی عێراق. سەرهرای ئەوه ی به کاره پینانی زمانی کوردی شەبهە کی که م بووه ته وه، به لām کورده شەبهە که کان ستراتژیی زمانهوانی-کۆمه لایه تی به کارده هپین بۆ پاراستن و هیشتنه وه ی ناسنامه و کولتووری خۆیان. جگه له وهش، وا ده رده که ویت که ئایین کاریگه ری هه بیت له سەر به کاره پینانی زمان له گروپه کۆمه لایه تییه کانی شەبهە کدا، چونکه ئیسلام ئایینی کاریگه ره که یانه. وشه سەر هکییه کان: کوردی شەبهە ک، مافی زمان، ئایدیۆلۆژیا، داگیرکاری داعش.

۱. پێشه کی

هه موو پیکهاته نه ته وه ییه کانی عێراق و ژبانیان له ژێر تیشکی مه ترسی جینۆسایددا بوون له لایه ن گه ریلایا چه کداریه کانی داعشه وه. یه زیدییه کان، کریستیانه کان، شەبهە که کان، کورده کان، فه یلییه کان و که مینه کانی تر ته نها لیستی ک بوون له

سه ره دا. گروه شيعه و سوننه كانى تريس له ژير مه ترسى كوشتندا بوون چونكه دهسه لاتي داعشيان رت ده كرده وه. كورده شه به كه كان و هه نديك كه مينه ي تر به دهست به تالي به ره و باشوورى عيراق كوچيان كرد بو پروبه پروبه نه وه ي ژيانكي نوي و كومه لگه يه كي نوي له شاره كانى وه ك نه جه ف، بابل، ديوانيه، كه ره لا و ناسريه. نه وان هه لي ته واو كردنى خوئندنين له دهست دا و پروبه پروي گرفتى كارليكي كومه لايه تي بوونه وه به زمانيك كه هه خويان نه بوو (پروانه سه رچاوه ي وي: ۱).
 نه م توئينه وه يه يه كه مين توئينه وه ي له و شيويه يه كه تيدا ئايديو لؤزياي كه مينه يه كي گرنگى عيراق (كورده شه به كه كان) به رانه ر به دوخى ناسنامه كه يان دواي كوچبه رى و ناواره بوون وردبيني بؤكراييت. بويه، نه م توئينه وه يه هه وليكه بو وه لامدانه وه ي نه م پرسيارانه ي خواره وه:

۱. برپا و تپروانينه كانى كورده شه به كه كان سه باره ت به ناسنامه كه يان چيه دواي گواستنه وه يان بو باشوورى عيراق به هو ي داگير كردن له لايه ن داعش له سالي ۲۰۱۴؟
۲. چون كورده شه به كه كان له مافه زمانى و پهروه ده يه كانيان ده پروان دواي نه وه ي له سالي ۲۰۱۴ دا له لايه ن داعشه وه بو باشوورى عيراق ناواره بوون؟

۲. زمان، كولتور و ناسنامه

به پي (Eberhard (2009: p. 1), په يوه نديي ناوه كي نيوان زمان و كولتور له نه زمونى راسته ووخو ي مرؤفه كانه وه سه رچاوه ده گريت كه سنور بو هه موو ره هه نده كانى زمان داده نييت. زوربه ي پي كه اته زمانه وانويه كان رهنگدانه وه ي پي كه اته كولتور به كانيان. ناسنامه، وهك بونيدايكي كولتور، له سه ر دارشتنى جهانبينينه كان، به هاكان، نه ريه ته كان، سيسته مى كومه لايه تي و ته نانه ت نابوريش دامه زراوه. ئايديو لؤزياكان سيسته مى بونيدانراوى بيرؤكه كانن؛ رهنگدانه وه ي به رژه وه ندييه تايبه ته كانى نووسه ره كانيان و به رده وامبيان پي ده دن (Erikson and Murphy, 1998, p. 138). به گوپره ي (Kroskirty (2000 وهك له (Wardhaugh and Fuller, 2015).
 (ئامازه ي پي كراوه، ناسنامه وهك "بونيداننى زمانه وانى نه نداميتى له گروه يان پوله كومه لايه تيه كاندا" ده بينريت (p.111). ناسنامه ده كريت له رنجه ي ئامرازه زمانه وانويه جياوازه كانه وه بونيدانريت، وهك بژارده ي وشه سازى، پي كه اته پزمانى، شيوازي وتووئز، شيوازه په يوه نديي وهك (بيده نكي، سلاو كردن، ... هتد) و كرداره ناخاوتنيه كان (Wardhaugh and Fuller, 2015, p. 72). وهك چون Foucault (1980) به دروستى ئامازه ي پي ده كات، ناسنامه كان و "خود" هكان شتى نه گوپرين؛

به لئكو له پنگه دیسكۆرس و چهندان دهركهوته زمانهوانیه كانی ترهوه بونیاد دهنرین، دهخرینه پروو و دهخرینه وه پروو. ئەوان بهردهوام له چوارچیوه و بارودۆخی جیاوازا دووباره بونیاد دهنرینهوه و پیناسه دهكرینهوه.

ناسنامه سهراوه نییه، به لئكو دهرهنجامی رهفتاری زمانهوانیه (Wardhaugh and Fuller, 2015, p. 77). ئایدیۆلۆژیایانمان بهرانبه به ناسنامه له چوارچیوه و ژینگه جیاوازه كاندا دهگۆرپن. ئیپینگتون (Errington, 2000, p. 115) ئایدیۆلۆژیای زمانهوانیه كان وهك "پسایهك بۆ مامه له كردن له گه ل بیرۆكه كان سه بارهت به پیکهاتهی زمان و به كارهیانی به گویرهی چوارچیوه كۆمه لایه تییه كان" پیناسه دهكات. هه ندیک له به كارهیانه رانی زمان بروایان وایه یان "هه لسه نگاندن" بۆ هه ندیک شیوازی زمانهوانی دهكهن كه "باشتر" بن لهوانی تر (Wardhaugh and Fuller, 2015, p. 75).

ئایدیۆلۆژیای بالادهسته كان وا پیشان دهدهن كه هه ندیک جوړی زمانهوانی یان هه ندیک زمان زالن به سه ر ئهوانی تر دا، به وه مه به سه تهی كه جوړه كانی تر وهك كه مه نده نام یان كه موكوپ دهریكه ون. كه واته، ئەم جوړه ئایدیۆلۆژیایانه ئامازهن بۆ به كارهیانی ته نه یه ك یان دوو جوړی زمانهوانی ئیمتیازدار له بواره كانی په روه رده، سیاسهت، یاسادانان و فه رمانگه فه رمیهه كاندا (Wardhaugh and Fuller, 2015, p. 75).

له هه مان رهوتدا، (Grin, 2005, p. 448) ئەوه دهخاته پروو كه پپوسته زانیمن سه بارهت به فره چه شنی له كۆمه لگه دا فراوانتر بكریت. جوړاوجوړی زمانهوانی باشترین نمونه ی ئەم فره چه شنییه. هه روه ها، دا ببنكردی شیکردنه وه یه كی تیر و ته سه ل بۆ بابه ته كانی وهك فره چه شنی، سیاسهت و جوړاوجوړی زمان، كاریکی پر ملامانییه. (Grin, 2005, p. 448) زیاتر ده لیت كه نكۆلیکردن له زمانی كه سیك، رهنگه وهك نكۆلیکردن له ناسنامه و كۆلتووری ئەو كه سه لیک بدریته وه. له بهر ئەوه ی به كارهیانه رانی زمانه سه ره کییه كان (بالادهسته كان) پپوستیان به فیروونی زمانی دووم نابیت بۆ درێژهدان به خویندن یان دۆزینه وهی كار، ئەوا كات و پارهیان بۆ ده گه رپته وه. بۆیه "سه پاندنی زمانی بالادهسته یان زۆرینه به سه ر كه سانی تر دا، ده بیته هۆی دروستبوونی نایه كسانییه كی گه وره. قه باره ی راسته قینه ی ئەم نایه كسانییه به پپو جوړ و چوارچیوه ی بالادهسته ی زمانه كه ده گۆریت" (p. 455). ئەمه ش ئامازه یه بۆ ئەوه ی كه ریکه وتن یان قه ره بوو كرده وه پپوسته بۆ پاراستنی مافی زمانی كه مینه كان له پلاندانان و سیاسه تی زماندا. جگه له وه ش، باشترکردنی پرۆژه كانی بوژانه وهی زمان و به هیزکردنیان، به هۆی پلاندانانی زمانه وه هاوکاریه كی

زۆر دهكرىت و "پىداويستىيهكان، ئامانجهكان و تواناي كۆمهلگهيهكى زمانهوانى دابىن دهكات. "پىويسته كۆمهلگهكى زمانهوانى له هه موو قۇناغهكانى پرۆسهى پلاندانانى زماندا به شدار بىت بۆ ئه وهى كاريگه رتيرىن بىت، "وه كاتىك سه رنج ده خرىته سه ر كۆمهلگه كه و قسه كه رانى و گواستنه وهى نيوان-نه وه كانى زمانه كه" (Franks & Gessner, 2013, p.11).

بروا وايه كه له كاتىكدا زمان ناسنامه بونىاد ده نىت، به لام نوينه رايه تى ناكات. گرنگه ئه وه له بىر نه چىت كه كرداره كان كه سايه تى مرؤفه كان ديارى ده كه ن، نه ك به پىچه وانه وه (May, 2005a). جگه له وهش، پىويسته به پرۆه بردنى زمان و ناوئته بوونى سروشتى جىگهى بالاده ستى زمان بگرنه وه. دوو چه مكى گرنگ له مافى زماندا هه ن برىتين له بالاده ستى و ده سه لات. به پى (Phillipson, 1992)، بوونى زمانه كانى تر له ژىر هه ره شهى بالاده ستى زمانى ئىنگليزيديه، كه جوړىكه له ئىمپرياليزمى زمانه وانى. ده كرىت جيهانگيرى وه ك فاكته رىكى سه ره كى له باشتريوونى پىگهى فراوانخوازى نابوورى و كۆمه لايه تى ئىنگليزى دابنرىت. "گه شهى بازرگانى و كارلىكى نابوورى ترى نيوان سنووره نيوده و له تىيه كان" پىناسهى جيهانگيرىيه. ئه و زمانهى زۆر ترىن په يوه ندى به جيهانگيرىيه وه هه يه ئىنگليزىيه، له مؤسقىاى پۆبه وه تا كۆمپيوته ر، له ماكدونالده وه تا كوكا كولا، وه له دۆلاره وه تا فيلمه كان (Curzan and Adams, 2009, p. 490).

په يوه ندىه كان و به كارهيئانى زمان به توندى به كولتور وه به ستراونه ته وه. پرۆسهى شىكر دنه وهى واتا، به تايبه تى و اتاى پراگماتىكى، "پىويستى به وه يه راستيه كانمان يه كبه دوايه ك زه مينه به ند بكه ين؛ زه مينه له ناو زه مينه، كه هه ر يه كى كيان ئه ركىك و ئه ندامىكى زه مينه گه وه كه يه، و هه موو زه مينه كانىش جىگهى خويان له وه دا ده دۆزنه وه كه پى دهوترىت زه مينهى كولتور" (Firth, 1957, p. 1940). به لام ناتوانىن له كرداره زمانه وانىيه كان به ته واوى تىبگه ين به جيا و به بى نامازه كردن به كولتورىكى ديارىكراو (Lyons, 1977, p. 609). بۆيه، ده كرىت كرداره ناخاوتنىه كان وه ك ناوئيه كه بۆ بىرۆكه و تايبه تمه ندىيه كولتورىيه كان بىنرىن، وه ك "ناسنامهى كۆمه لايه تى". له ديدگايه كى زه مينه وه (كۆگنىتيف)، پرۆسه ده روونىيه كانمان بۆ دارپشتن و دروست كردنى و اتا له رىنگهى سازش كردن له نيوان جيهانى كۆمه لايه تى و گوتارىمان بۆ دروست كردنى ديدگاي تايبه تى خوومان، تىگه يشته زمانه وانىيه كانمان بۆ په يامه زمانه وانىيه كان پىكده هيئن.

بارىت (Barrett, 2006)، سه رنج ده خاته سه ر ئه م تىۆريه و ده لىت نيشانه

زمانهوانییه کان — وشهکان، دستهواژهکان و کرداره ئاخاوتنییهکان — به مهبهست بهکاردههیترین کاتییک دهگۆردرین بۆ دابینکردنی زهمینهیهکی ئامانجدار، واته، "ئاماژهدارهکان بۆ دروستکردنی زهمینه کۆمهلایهتییهکان... [په یوهندییهکان] خستنه پرووی ناسنامه و ههلوئستی تاییهتی قسهکههه و دامهزراندنی په یوهندییه کۆمهلایهتییهکانی نیوان بهشداربووان له خۆدهگریت. ئه رکه زهمینهیهکه له ئه رکه دهبرینی و په یوهندییهکانی زمان جیانا کرینه وه" (لا. ۱۶۸). بویه، ده کریت زمان بۆ تیشکخستنه سهه ناسنامه نیوان-گروپییهکان به کارهینریت. له کۆمهلهگه نه ته وهی و ئایینییه جیاوازهکاندا، زمان دهتوانیت په یوهندییه کۆمهلایهتی و دهروونییهکان دووباره بکاته وه. برپا وایه که ناسنامهکانی ئه م گروپانه زۆر دیار و بهرچاون. که واته، به به کارهینانی زمان یان گوتار، قسهکههه ران ههول دهدهن جهخت له سهه بهشدارپی خویان له گروپیکی کۆمهلایهتی-کولتوویدا بکه نه وه یان "بونیادی بنین" (Eelen, 2001, p. 216; Meyerhoff, 2011, p. 73). ناسنامه له لایه ن کولتووروه، به تاییهتی زمان، فۆرم وهردهگریت و په رنکه چه ن دین واتای جیاواز له خو بگریت. بۆ نمونه، مرؤفیک ده کریت خووی وهک "ژنییک، بریتانییهک، په شپیتیک، یان موسلمانیک بناسینیت. لیره دا ئاسانکاری سیاستی ناسنامه دهردهکه ویت: که بابه تیکی داینامیکی، پر مملانی و ئالۆزه" (Harrison, 1998, p. 248). Tabouret-Keller (1997) جهخت دهکاته وه که "کرداره زمانهوانییهکان، کردارهکانی ناسنامه ن" (p. 315). باسبانه ی خود، ناسنامه ی کۆمهلی، ناسنامه ی دامه زراوه یی و ناسنامه ی جهمانی، چوار بواری سهه رکه ی له توئینه وهکانی ناسنامه دا. جگه له وهش، سهه لمینراوه که تاکه کان و گروپه کان خاوه نی چه ن دین ناسنامه ن به پی ئه ورۆله جیاوازانیه له ناو په یوهندییه کۆمهلایهتییهکاندا دهیگیرن.

له هه مان په وتدا، Fuller (2007, pp. 105, 107) ناسنامه ی کۆمهلایهتی وهک نه نامیتی له گروپیکی کۆمهلایهتی یان پۆلینییک پیناسه دهکات که به شیوهیهکی کۆمهلایهتی پیکهینراوه. که واته، ناسنامه ی کۆمهلایهتی ئه وهیه که له رنکه ی گوتاره وه دروست ده بیته که له لایه ن گۆراوه کانه وه [وهک نه ژاد، په گه ز، ته مه ن و هتدا] دیاری ده کریت. له توئینه وهیهکی پشوو تردا، Gumperz (1982) جهختی له سهه ر ئه وه کردووه ته وه که دروستکردن و تیگه یشتن له کرداره په یوهندیی و کارلیکییهکان، شوین هیه پیداو یستییهکی گشتگیری گونجاوی یان رپساکانی شیای ناکه ون. جیه جیکردنی رپساکانی ئاخاوتن له سهه ر رووداوه ئاخاوتنییهکان ئه وهی نیشان داوه که به کارهینانی زمان و نه رپته کان "بۆ ئه وهی چی وهک په فتاری

ناخاوتینی گونجاو هه ژمار بکریت، ههروهها خودی پیناسه ی ئه و پروداوانه ش، له کولتور پیکه وه بۆ کولتور پیکه تر و له زه مینه یه که وه بۆ زه مینه یه کی تر ده گۆریت" (p. 3).. ئه و (۱۹۸۲) به هه مان شیوه جه خت ده کاته وه که هاوکاتبوونی کارلیکی به رده وام پیوستی به "تا راده یه ک له توانای پیشینیکردن و پۆتینیبوون هه یه، که زۆربه ی کات له رینگه ی کولتور ی هاوبه ش و لیکچوونی ئه زموونی کارلیکیه وه به ده ست دیت" (p. 141). ئه گه رچی جیاوازی له نیوان چالاکیه کانی وه ک قسه وه باس، مشتومر و وتاردان له نیوان نزیکه ی هه موو کولتور ه کاندایه یه، "به لام هه ر کولتور پیک کۆتوبه ندی تایبه ت به خۆی هه یه، نه ک ته نها له سه ر ناوه پۆک، به لکو له سه ر ئه و شیوازانه شی که چالاکیه دیاریکراوه کانی تیدا ئه نجام ده دریت و ئاماژه ی پێ ده کریت" (Gumperz, 1982, p. 166). جگه له وه ش، هه ر که سه یک هه ر چالاکیه ک به پێی زانیاریه کانی رابردووی و بارودۆخه که لیک ده داته وه، ته نانه ت له ناو هه مان کولتور یه شدا.

۲- مافه کانی زمان: پاشخانیکه تیۆری

یه کیچ له بواره سه ره کییه کانی توێژینه وه بۆ چه ندین بواری ئه کادیعی، له وانه کۆمه لناسی زمان، زمانه وانیه کۆمه لایه تی، پلاندانانی زمان و سیاسه ت، بریتیه له خوێندنی مافه کانی زمان. بزوتنه وه کانی ژینگه ی زمانه وانیه و مافه زمانه وانیه مرییه له م پرووه ناسراون. یه که میان له چوارچۆیه کی ژینگه ییدا سه یری زمان و ژینگه ده کات له پرووی که مبه ونه وه ی ژماره ی زمانه کانی جیهان، له کاتیکدا دووه میان "زۆرینه ی کات له سه ر بنه مای پیشه کییه کانی ژینگه ی زمانه وانیه، داکوکی له پاراستنی دامه زراوه یی و پالپشتیکردنی زمانه که مینه کان و قسه که رانیان ده کات، چ له چوارچۆیه ی نیشتمانی و چ له چوارچۆیه ی سه روو-نیشتمانییه کاندایه" (May, 2003, p. 95). که واته، مافه کانی زمان په یوه ستن به پاراستنی یه کسانیه مرییه له رینگه ی نه هیشتنی جیاکاری زمانه وانیه و باشتیکردنی یه کسانیه زمانه وانیه (Smith 1999, pp. 1-2).

۱،۲ مافه کانی زمان و مافه کانی دروستکردنی زمان

جیاکردنه وه ی نیوان دوو چه مکی ئه م بواره گرنگه مافه کانی زمان (Rights of language) و مافی زمان (Language rights) زۆر گرنگه. له بیروپراکانی Ogechi له سائی ۲۰۰۳ دا هاتوه: "مافه کانی زمان (Rights of language) ئاماژه یه بۆ مافی هه ر زمانیک له کۆمه لگه یه کی فره زماندا بۆ بوون و یه کسانیه هه ل بۆ ئه وه ی "په ره به لایه نه

ياسايى و تەكنەلۆژىيەكانى بىدات" و گەشە بىكات. مافى زمان (Language rights) نامازەيە بۇ مافى بەكارهينانى ئەو زمانەي كە كەسەكە تىيدا شارەزاترينە، هەر وەها مافى گەيشتن بەو زمان (انە)ى كە دەبنە هۆى بەهيزبون و پيشكەوتنى كۆمەلايەتى- ئابوورى" (p. 277).

بۆيە، مافەكانى زمان و مافەكانى مرؤف هەردووكانى لە بنەپەتدا هەم مرؤيى و هەم دامەزراوەيىن. سەرەپاى ئەو، لە تويزينەووەكاندا زۆر جار ئەم دوو بىرۆكەيە لەبرى يەكتر بەكار دەهينن. ئەم دوو چەمكە تەنانەت لە ياسا نىودەوڵەتتەيەكانىدا ئاويتە كراون، وەك ياساكانى يەكيتى ئەوروپا، بۇ نموونە لە "پەيمانناى زمانەكان"، "زمانە فەرمى و كارگىپەيەكان" و "ئەو زمانەكانى لە دەستووردا دانيان پيدانراو" (Urrutia and Lasgabaster, 2007, p. 480).

۲.۲ مافەكان و رېنكخستن

بەپي پاتريك (Patrick, 2005, p.p 371-2)، رېسا نىودەوڵەتتەيەكانى پەيوەست بە مافەكانى زمان، هەول بۇ رېنكخستن دەدەن نەك بۇ بنەپەكردنى تەنگزە ديارىكراوەكان. هەربۆيە، پاراستنى دادپەرەيى كۆمەلايەتى، يەكسانى و ئازادى مرؤف ئامانجى سەرەككياىنە. پيويستە هەموو وولاتان دان بەم مافانەدا بنين وەك رېساي ئەخلاقى و كۆمەلايەتى كە كۆمەلگەي نىودەوڵەتى و مافەكانى مرؤف پيكدەهينن. پەرەدان بە زمانە "بچووكةكان" يان زمانى كەمىنەكان ئامانجى مافەكانى زمانە. Coupleland (۲۰۰۳)يش ئەو دەخاتەر وو كە ئەم بابەتە وەك پيكدەهتەيەكى "تيورى زمانهوانى- كۆمەلايەتى بۇ جەهانگىرى" دەبينرئت.

جگە لەو هەش، پيويستە كۆمەلپك بابەتى جياواز لە چوارچيوى پاراستن و پيشخستنى زمانە رەسەنەكاندا (Indigenous languages) هەلسەنگاندنيان بۇ بكرئت. ئەم توخمانە دەكرئت سياسى، كۆمەلايەتى يان ئابوورى بن؛ يانيش دەكرئت دەرروونى، رۆحى يان كولتوورى بن. ئەو دەرپرئەي كە دەلئت "زمان رۆلئىكى بونىادنەر دەگىرئت لە هەموو ئەم كارانەدا" لەلايەن (Patrick, 2005, pp. 385-36) پشتراست كراوەتەو. كەواتە، بۇ تىگەيشتنى قوولتر لە مافەكان و پاراستنى زمانە رەسەنەكان، پيويستمان بە تويزينەووى ئەتنوگرافىي زياتر هەيە كە وئەيەكى گشتگىر لە كردارە كۆمەلايەتتەيە رۆژانەيەكان لە زەمىنەي فراوانتردا داين بكن.

سكوتناب-كانگاس (Skutnabb-Kangas (2009) بەلگە دەخاتە روو كە راپورتى گەشەپيدانى مرؤيى نەتەووەيەكگرتووەكان لە سالى ۲۰۰۷دا، پەيوەندىيەك لە نيوان

گه شه پيدانى مرۆيى، مافه زمانهوانىييه كان و ئازادىي كولىتورىيدا دروست دهكات. ئەو برپواي وايه كه فيربوونى زمانهكانى تر بيجگه له زمانى داىكى، زمانى بنه پره تى مرؤف له ناو دهبات. به پي ئەو (p.2, 2009)، زۆربهى خوئندكارانى كه مينه كوچبه ره كان، زۆرىك له خوئندكارانى كه مينه نيشتمانىييه كان و زۆرىك له خوئندكارانى ناوچهى پاش-كۆلۇنيالىزم له سه رانسهرى جهاندا، له رنڤه گه زمانه بالادهسته كانه وه له ناو پرؤگرامى "نوقم كردن" (submersion) دا ده خوئن. له م ژينگه يه دا، كه مينه بوون وهك نيشانه يه ك بۆ كه ميه ده سه لات ده بينرئت نهك ته نها وهك ژماره يه كى ديمؤگرافى. به هه مان شيوه، Ricento (2005, p. 349) پيشنيارى ئەوه دهكات كه رزگار كردنى مافه زمانهوانىييه كان بۆ كه مينه كان و گروهه په راويز خراوه كانى تر پيوسته، به تايبه تى له ده و له ته ليه راله كانى وهك ويلايه ته يه كگرتووه كانى ئەمريكا. به لام ئەو جهخت دهكات وه كه زمان وهك "ماف" كاريگه ريه كى كه ميه هه يه له سه ر پيشخستنى تيؤرييه كانى په يوه ندىي نيوان زمان و سياسهت.

۳.۲ مافه كانى زمان و يه كسانى

مافه كانى زمان په يوه ستن به پاراستنى يه كسانى مرۆيى. زانايان چه ندين نموونه و به سه رهاتيان هيناوه ته وه بۆ تيشكخستنه سه ر ئەو مملانييانه ي كه مينه كان و نه ته وه كانى تر پرووبه پرووى ده بنه وه بۆ به ده سه تپينانى ئازادىي قسه كردن به زمانى داىكى خوئان. وهك Hornberger (1998) باس دهكات: "ته نها قسه كه رانى زمانى وئلىزى نين كه بوونه ته چالاكوان بۆ مافى به كارهيئانى زمانى خوئان. مافه كانى زمان، يان مافه مرۆييه زمانهوانىييه كان، له سه ر ئاستى جههان گرنگىيه كى خيرايران وه رگرتووه، ئەمه ش له بهر رۆشنابى ئەو دوو هه رپه شه يه ي كه دروست بوون: له لايه ك له ده ستدانى به شيكى زۆرى سه رچاوه زمانهوانىييه كانى جههان — زمانه مه ترسييله سه ره كان — و له لايه كى تره وه گه شه كردنى زمانه جههانىييه كانى وهك ئينگليزى" (p.450).

رهنگه زمانى ئينگليزى ببيت هه رپه شه يه كى گه وره بۆ سه ر زمانه جههانىييه كانى تر له پرووى بالاده ستييه وه. ته ماشا كردنى هه ر به شيكى زانكو له هه ر شوئينيكي جهاندا، ئەم راستىيه پروون دهكات وه. پينگه ي زمانه كانى تر هه رپه شه يان له سه ره و ته نانهت له ناو ده چن به هۆى به كارهيئانى به رفرراوانى زمانى ئينگليزى وهك زمانى ته كنه لؤژيا، ئينته رنئت، په يوه ندىيه كان، زانست و ته نانهت زۆربه ي بلاوكراوه كانى بوارى زانسته مرۆييه كان.

۳. میتۆدۆلۆژیای توئینیه وه

ئهم توئینیه وه یه به پله یه که م سه رنج ده خاته سه ر زهمینه ی زمانهوانی و کولتووری کورده شه به که کان له عیراق، که دهرفه تیکی تایبه ت بۆ لیکۆلینه وه له پاراستنی زمان و کولتوور یان گۆرانیان دهره خسین، چونکه ئه وان کۆمه لگه یه کی ئاخواتنی په راویزخراو له ولاته که دا پیکده هین، به تایبه تی له بواری کۆچه ری و ئاواره بووندا. ئهم توئینیه وه یه چه ند پرسیاریکی گشتی سه باره ت به رۆئی فاکتوره جوراوجوره کۆمه لایه تی- دیمۆگرافییه کان ده وروژنییت، له وانه قه باره ی گروپه که، چرپی دیمۆگرافی، هاوسه رگیری له گه ل عیراقیه کان تر، هه لویست و به هاکان، له هه مان کاتدا سه رنجی تایبه ت ده خاته سه ر پپوانه کردنی ئاستی پاراستنی زمان یان گۆرانی زمان له ئاخواتنیاندا. بۆیه، ئهم توئینیه وه یه پشت به وه شانیککی ده ستکاریکراوی میتۆدی (Al-Khatib and Al-Ali, 2005) ده به ستییت. به شیوه یه کی سه ره کی پشت به شیکردنه وه یه کی چۆنایه تی و چه ندایه تی پرسیارنامه ده به ستییت. سه د که س، که ته مه نیان له نیوان ده بۆ حه فتا سالی بو، بۆ به شداریکردن له توئینیه وه که دا هه لبژیردران. دابه شبوونی نمونه که به پپی ته مه ن، په گه ز، کار و په روه رده له خسته کانی ۱ و ۲ خواره وده دا نیشان دراوه.

خسته ی (۱): دابه شبوونی نمونه که به پپی په گه ز

ژماره ی به شداربوان	په گه ز
۴۵	نیر
۵۵	م
۷۰	کۆی گشتی

خسته ی (۲): دابه شبوونی نمونه ی توئینیه وه به گویره ی ته مه ن

ژماره ی به شداربوان	ته مه ن
۷	۱۰
۱۲	۲۰

۳۴	۳۰	۶۱
۱۹	۴۰	۳۱
۱۰	۵۰	۴۱
۱۲	۶۰	۵۱
۵		۶۱
۱۰۰		کۆی گشتی

خشته ی (۳): دابه شبوونی نمونه که به پپی پاشخانی پهروه رده یی

ژماره	ئاستی خویندن
۴۹	نه خوینده وهر
۲۹	قۆناغی ۱-۶:
۹	قۆناغی ۷-۹
۱۰	قۆناغی ۱۰-۱۲
۱	خویندکاری زانکۆ
۲	خویندکاری قۆناغهکانی کۆتایی یان سهرووتر
۱۰۰	کۆی گشتی

۳.۱ نامرازی توئینه وه: پرسیارنامه

پرسیارنامه یه ک وهک نامرازی سه ره کی بۆ کۆکردنه وه ی داتا به کاره یئراوه. پرسیارنامه که له م پرسیارانه ی خواره وه پیکدی ت:

أ- له اتوو یبه زمانه وانیه کان:

۱. ئایا ده توانیت له گفتوگۆیه ک به زمانی کوردی شه به کی تی بگه ی ت؟
۲. ئایا ده توانیت به زمانی کوردی شه به کی گفتوگۆ بکه ی ت؟
۳. ئایا ده توانیت زمانی کوردی شه به کی بخوینته وه؟
۴. ئایا ده توانیت به زمانی کوردی شه به کی بنووسیت؟
۵. ئایا له زمانی عه ره یی تیده گه ی ت؟

۶. ئایا ده توانیت به عه ره بی بخوئیتته وه؟
۷. ئایا ده توانیت به عه ره بی بنووسیت؟
- ب- به کارهینانی زمان له چوارچپوه و بواره کوومه لایه تی-کولتووریه جیاوازه کاندای:
۱. چ زمانیک به کاردههینیت کاتیپک نامه یه کی که سی دنه نووسیت؟
  ۲. چ زمانیک به کاردههینیت کاتیپک له گه ل دراوسپکانت قسه ده که بیت؟
  ۳. چ زمانیک له ماله وه له گه ل دایک و باوکت به کاردههینیت؟
  ۴. چ زمانیک له ماله وه له گه ل برا و خوشکه کانت به کاردههینیت؟
  ۵. چ زمانیک به کاردههینیت کاتیپک هاوړپکانت ده بینیت؟
  ۶. چ زمانیک به کاردههینیت کاتیپک هاوړپکانت له گه رکه ده بینیت؟
  ۷. چ زمانیک به کاردههینیت کاتیپک نزا یان نوژر ده که بیت؟
  ۸. چ زمانیک له کوپونه وه ئایینییه کان له مزگهوت به کاردههینیت؟
  ۹. زفرتتر چ زمانیک به کاردههینیت کاتیپک تووره ده بیت؟
  ۱۰. چ زمانیک به کاردههینیت کاتیپک زور دلخوش یان به جوش ده بیت؟
  ۱۱. به چ زمانیک خهون ده بینیت؟

۴- شیکردنه وهی داتا و نه نجامه کان

له ئاستی یه که می پرسیاره کاندای، که په یوه ستن به لپهاتووییه زمانه وانیه کان، نه نجامه کان ده کریت له خشته ی (۵) ی خواره وده دانیشان بدرین

که میپک %	نه خپړ %	به لږ %	لپهاتووییه زمانه وانیه کان
۰۰	۰۰	۱۰۰	۱. ئایا ده توانیت له گفتوگویه ک به زمانی کوردی شه به کی تپبگه بیت؟
۰۰	۰۰	۱۰۰	۲. ئایا ده توانیت به زمانی کوردی شه به کی گفتوگو بکه بیت؟
۲۰	۲۰	۶۰	۳. ئایا ده توانیت زمانی کوردی شه به کی بخوئیتته وه؟
۲۵	۲۵	۵۰	۴. ئایا ده توانیت به زمانی کوردی شه به کی بنووسیت؟
۱۵	۱۵	۷۰	۵. ئایا له زمانی عه ره بی تپده گه بیت؟
۱۲	۵۰	۳۸	۶. ئایا ده توانیت به عه ره بی بخوئیتته وه؟
۱۳	۵۲	۳۵	۷. ئایا ده توانیت به عه ره بی بنووسیت؟

زۆرینهی بهشداربووانی کورده شه به که کان، وهک له خشتهی سهروهه دیاره، دهتوانن به زمانی دایکی خۆیان قسه بکهن و تییگهن. به لّام، به هۆی ئه زمونی پهروه ردهیی لاواز و له دهستدانی زمان له ماوهی خویندنیان له قوتابخانه یان زانکۆدا، نیوهیان ناتوانن به زمانی دایکی خۆیان بنووسن یان بخویننه وه. ئه نجامه کان نیشانی ددهن که ئه وان دهتوانن له زمانی عه ره بیهش تییگهن، زۆربهی به هۆی فشاری په یوه ندییه پۆژانه بیهه کان و پێویستی چوون بۆ قوتابخانه و کارکردن له شوینیکدا که عه ره بی زمانی فه رمیه و باوترین هۆکاری په یوه ندییه. له لایه کی تره وه، زۆربهی بهشداربووه شه به که کان ته نها تا رادهیه ک ده یانتوانی به عه ره بی بنووسن یان بخویننه وه. ته نها ئه و که سانهی که خوینده وار بوون، توانیوانه پڕژهیه کی بهرز له خویندنه وه و نووسی نی عه ره بیهه به دهست به یین.

کورده شه به که کانی عیراق زمانی خۆیان له هه موو دۆخه نه ته وه یی، کۆمه لایه تی و کولتوریه کاندا به کار دینن، به لّام به ئاستی جیاواز. له گه لّ ئه وه شدا، زمانی عه ره بی ته نها بۆ ناردنی نامه، بهشداریکردن له کۆبوونه وه ئایینییه کان و نزا کردن به کار دیت. ئه مه ش له بهر ئه وه یه که عه ره بی زمانی فه رمی زۆربهی دامه زراوه فه رمی و ئه کادیمییه کان، جگه له وهی زمانی نووسین و زمانی شوینه ئایینییه کان. به لّام، هه ر کاتیک بیزار بن، یان زۆر دلخۆش بن، یان خه ون ببینن، زۆر جار به کوردی شه به کی قسه ده که ن. ئه م ئه نجامانه ده یسه لمینن که زمان هیشتا ده کریت بۆ ده ربیرنی لایه نه کۆمه لایه تی و سۆزداریه کانی خه لک به کار به ییریت و ههروه ها له هه ندیک زه مینه ی ده روونی تایبه ت و قوولدا. ئه م ئه نجامانه هاوته رین له گه لّ ئه و ئه نجامانه ی پشتر پشتر است کراونه ته وه که ده لّین کورده شه به که کان له هه ردوو زمانه که دا شاره زان، به هۆی فاکته ره زه مینه یی و سیاسی و پێویستییه کان یان.

ئه م ئه نجامانه ئاماژه به وه ش ددهن که گروپی ئاخپوه رانی کوردی شه به ک له عیراقدا نیستا به پڕۆسه یه کی پاراستنی زمان و کولتوردا تیده په رن، به تایبه تی له نیوان ئاخپوه رانی نه وهی دووم و سییه مدا. له کاتی قسه کردن له گه لّ زۆر یک له بهشداربووانی ته مه ن گه وره و ته مه ن ناوه ند، ئه وه روون بووه وه که فه ره نگی وشه ی کوردی شه به کییان له گه شه کردن دایه نه ک له که مبوونه وه، به پێچه وانه ی گروپی ته مه نی گه نجتری تورکه کان، چونکه ئه وان به رده وامن له به کاره یانی هه ردوو زمانه که بۆ زۆربهی مه به ست و بارودۆخه کان.

به پێچه وانه وه، هه ندیک له ئاخپوه ره گه نجه کان ئاماژه یان به وه کرد که زۆربه ی کات به ئاگا دینه وه دهسته واژه عه ره بیهه کان له بری دهسته واژه کوردیه شه به کییه کان

به کارده هیئت له کاتی قسه کردن له گه ل دایک و باوک یان بایر و نه نکیان، چونکه ناتوان وشه کوردیبه شه به کییه که وه بیر بهیننه وه. بو نمونه، به شداربوویکی ته مه ن ۲۵ سال گوتی که نه مه به هوی کاربگه ری زمانی عه ره بییه.

خشته ی (۶): رتبه ی وه لاهمه کان: به کارهینانی زمان له چوارچیوه جیاوازه کاند

کوی گشتی %	بئ وه لام %	ته نه شه به کی %	زرتیر شه به کی %	عه ره بی و شه به کی %	زرتیر عه ره بی %	ته نه عه ره بی %	پرسیاره کان
۱۰۰	۱۱	-	-	-	۱	۸۸	۱. چ زمانیک به کارده هیئت کاتیک نامه یه کی که سی ده نووسیت؟
۱۰۰	۱	۲۱	۲۲	۱۷	۲۲	۱۸	۲. چ زمانیک به کارده هیئت کاتیک له گه ل دراوسپکانت قسه ده که ییت؟
۱۰۰	۲	۴۳	۱۵	۶	۱۴	۲۰	۳. چ زمانیک له ماله وه له گه ل دایک و باوکت به کارده هیئت؟
۱۰۰	۲	۳۷	۱۲	۷	۱۲	۳۰	۴. چ زمانیک له ماله وه له گه ل برا و خوشکه کانت به کارده هیئت؟
۱۰۰	۴	۲۱	۹	۱۹	۱۸	۲۹	۵. چ زمانیک به کارده هیئت کاتیک هاوړپکانت ده بییت؟

۱۰۰	۲	۲۶	۱۸	۲۳	۱۱	۱۹	۶. چ زمانیک به کارده هیئیت کاتیک هاورئکانت له گه رهک ده بینیت؟
۱۰۰	۳	-	-	-	۱	۹۶	۷. چ زمانیک به کارده هیئیت کاتیک نزا یان نوؤژ ده که هیت؟
۱۰۰	*۴۳	۵	-	۲	-	۵۰	۸. چ زمانیک له کۆبوننه وه ئایینییه کان له مزگهوت به کارده هیئیت؟
۱۰۰	۴	۳۷	۲۲	۱۲	۶	۱۹	۹. زۆرتتر چ زمانیک به کارده هیئیت کاتیک تووره ده بیت؟
۱۰۰	۲	۲۹	۱۸	۱۹	۱۳	۱۹	۱۰. چ زمانیک به کارده هیئیت کاتیک زۆر دلخۆش ده بیت؟
۱۰۰	۲	۲۲	۱۲	۲۴	۱۶	۲۴	۱۱. به چ زمانیک خهون ده بینیت؟

۵. ده رئه نجامه کان

ئهم نه نجامانه ی خواره وه به ده ست هاتن:

۱. زۆریه ی کورده شه به که کان خۆیان به ناچار ده بینن زمانیکی تر جگه له زمانی دایکی خۆیان به کاره یینن، ئهمه ش به هۆی بارودۆخی ئاواره بوون دوا ی پرودا وه کانی توندوتیژی چه کداری له عیراق.

۲. سه ره راي ئه وهى به كارهيئاننى زمانى كوردىي شه به كى سراوه ته وه، كورده شه به كه كان مه يليان به ره و به كارهيئاننى ستراتيجيى زمانهوانى-كۆمه لايه تيى پاراستنى زمان هه يه بۆ هيشتنه وهى ناسنامه و كولتوورى خوئيان.

۳. هه ريه ك له ئايين و ئابوورى رۆڧى گرنغيان هه يه له به كارهيئاننى زماندا. به له به رچاوگرتنى ئه وهى زمانى عه ره بى زمانى ئيسلامه و هه موو كورده شه به كه كانى عىراق موسلمانن، كورده شه به كه كان مه يليان هه يه ته نها په نا بۆ زمانى عه ره بى بيه ن له هه نديك زه مينه ي ئاييى و كۆمه لايه تيى ديارىكراو. ئه م مه يله خراپتر بووه به هۆى ئه و ئاره زووه ي هه يانه بۆ تيكه لبوون له گه ل زۆرينه ي كۆمه لگه ي موسلمانان. جگه له وهش، زۆرينه ي هه ره زۆرى كورده شه به كه كان بۆيان ده ركه وتوووه كه ته نها رڭگه بۆ دابينكردنى بژئوى ژيانان، زمانى عه ره بيه يه.

۴. ته نها ئه و كورده شه به كه خوئنده وارانه ي كه فيرى خوئندن و نووسىنى عه ره بى بوون، ده توانن به و زمانه بنووسن يان بخوئنه وه، چونكه عه ره بى زمانى قوتابخانه و ئه كاديمياكانه.

كوردانی عێراق: میژووی نوئ و ئاسۆکانی داهااتوو

■ و. نهوڕۆژ محمد عبدالرحمن

ئەم بابەتە بە کورتی باس لە گەشەسەندنی بارودۆخی کوردانی عێراق لە ماوهی دە ساڵی رابردوودا دەکات و تیشک دەخاتە سەر ئەوهی که ئاییندهی ئەم پێکهاتەیه لە عێراقی پاش سەدامدا چۆن دەبێت. ههروهها بژاردەى سیستەمی فیدرالی تاوتووی دەکات که تێیدا دابه‌شکردنی دەسەلاتەکان لە نیوان حکومهتی ناوهندی و باکووردا، ڕینگەیه‌ک بێت بۆ هه‌بوونی حکومه‌تیکی هه‌ریمی کارا و له‌هه‌مان کاتدا پاراستنی یه‌که‌پارچه‌یی ده‌وله‌ت. دۆزینه‌وه‌ی چاره‌سه‌ریکی گونجاو و قبولکراو بۆ کێشه‌ی کورد، بۆ سه‌قامگیری داهااتووی عێراق یه‌که‌جار پێویست و هه‌تمیه‌. جگه‌ له‌وه‌ش، بابەتەکه‌ باس لەوه‌ ده‌کات که چۆن ئەزمونی ده‌ ساڵه‌ی خۆبه‌په‌وه‌یه‌ری کورد له‌ چوارچێوه‌یه‌کی دیموکراسیدا، کاریگه‌ری ده‌خاتە سەر گه‌فتوگۆکانی تابه‌ت به‌ ئاینده‌ی عێراق. له‌ کۆتایی بابەتەکه‌شدا، کړۆنۆلۆژیایه‌ک (په‌زبه‌ندییه‌کی میژوویی) بۆ میژووی هاوچه‌رخ‌ی کورد خراوه‌ته‌ روو.

کوردەکان، گروپیکی نه‌ته‌وه‌یی-زمانه‌وانی ئێرانیین – وه‌ک فارس، لور، به‌لوچ و به‌ختیاریه‌کان – و نیشه‌ته‌جێ ناوچه‌یه‌کی شاخاوین که سنووره‌کانی تورکیا، ئێران، عێراق و سووریا‌ی تێدا به‌یه‌ک ده‌گه‌ن. دوا‌ی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م و هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی، به‌پێی مه‌رجه‌کانی په‌یماننامه‌ی سیقه‌ری ساڵی ۱۹۲۰، به‌لێنی وڵاتیکی سه‌ربه‌خۆ به‌ کورد درا، به‌لام دواتر نه‌و پێشنیاره‌ له‌ژێر سایه‌ی په‌یماننامه‌ی لۆزانی ساڵی ۱۹۲۳دا هه‌لوه‌شایه‌وه‌. کوردەکان که ژماره‌یان لانیکه‌م ۲۵ ملیۆن که‌سه، زۆریه‌یان به‌سه‌ر وڵاتانی تورکیا، عێراق، ئێران و سووریا‌دا دابه‌ش بوون. نه‌و ناوچه‌ سه‌ره‌کییه‌ی تێیدا نیشه‌ته‌جێن نزیکه‌ی ۲۳۰،۰۰۰ میلی چوارگۆشه‌یه‌، که یه‌که‌سانه

به پروبه‌ری ئەلمانیای و به‌ریتانیای پیکه‌وه. کورد گه‌وره‌ترین گروپی نه‌ته‌وه‌یه‌یه له جه‌ماندا که خاوه‌نی ده‌وله‌تی خۆی نه‌ییت. زاراوه‌ی "کوردستان" به شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان له عێراق بۆ ئاماژه‌دان به ناوچه کوردیه‌یه‌کانی باکووری عێراق و له ئێرانی‌ش بۆ ئاماژه‌دان به ناوچه کوردیه‌یه‌کانی باکووری رۆژئاوای ئێران به‌کار دیت. به‌لام تورکیا و سووریا له‌به‌ر هۆکاری سیاسی خۆیان له به‌کارهێنانی ئەم زاراوه‌یه‌ ده‌پاریزن، هه‌رچه‌نده له سه‌رده‌می عوسمانیه‌یه‌کاندا به شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان به‌کارهاتوه.

ناوچه‌ی باکووری عێراق که زۆرینه‌ی دانیه‌شتوانه‌که‌ی کوردن، پروبه‌ره‌که‌ی نزیکه‌ی ۸۳،۰۰۰ کیلۆمه‌تری چوارگۆشه‌یه. ئەمه‌ش نزیکه‌ی هاوقه‌باره‌ی ولاتی نه‌مسا ده‌ییت. هه‌روه‌ها کۆمه‌له‌ نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌-زمانه‌وانیه‌یه‌ بچووکت‌ره‌کانی وه‌ک ئاشووری-کلدان، تورکمان، عه‌رب و ئەرمه‌نیه‌ش له کوردستانی عێراقدا ده‌ژین. له عێراقدا، نزیکه‌ی ۳.۷ ملیۆن کورد له ناوچه‌ی په‌ناگه‌ی ئارامی باکوور نیسته‌جین که زۆرینه‌یان کوردن، هه‌روه‌ها له نیوان ۱ بۆ ۲ ملیۆن کوردی دیکه‌ش له باقی

ناوچه‌کانی عێراقدا ده‌ژین، به‌تایبه‌تی له به‌غدا، مووسڵ و ئەو به‌شه‌ی کوردستانی عێراق که هێشتا له‌ژێر کۆنترۆڵی رژێمی به‌غدادایه.

زۆرینه‌ی کورده‌کان موسڵمانی سوننه‌ن. هه‌روه‌ها کوردی شیعه و ئێزدی، هه‌روه‌ها مه‌سیحیه‌یه‌کانیشدا هه‌ن که خۆیان وه‌ک کورد ده‌ناسین. ئێزدیه‌کان کوردن و په‌یڕه‌وی ئاینه‌یک ده‌که‌ن که تیکه‌ه‌لکی‌شیکه‌ له نه‌ریته ره‌سه‌نه‌کانی پێش ئیسلام و نه‌ریته ئیسلامیه‌یه‌کان. کۆمه‌لگه‌ی جوله‌که‌ی کورد له عێراق که سه‌رده‌مانیک گه‌شاوه و چالاک بوو، نیسته‌ته‌ن‌ها له چه‌ند خیزانی‌یک له ناوچه‌ی په‌ناگه‌ی ئارامی کوردیدا پیکه‌اتوه.

له‌و کاته‌وه‌ی ده‌وله‌تی هاوچه‌رخ‌ی عێراق دامه‌زراوه، میژووی کوردستانی عێراق بریتی بووه له دواکه‌وتووی، سه‌رکو‌تکردنی سیاسی و کولتووری، وێرانکاری، پاکتاوی په‌گه‌زی و جینۆساید. "نه‌نفال" (ده‌ستکه‌وته‌کانی جه‌نگ) ناوی نۆپه‌راسیۆنیکی سه‌ربازی داریژراو بوو دژی کوردانی عێراق. ئەمه به‌شیک بوو له هه‌لمه‌تیکه‌ گه‌وره و به‌رده‌وام دژی کورده‌کان به‌هۆی تیکۆشانیان بۆ به‌ده‌سه‌نانه‌ی ئۆتۆنۆمی له چوارچیوه‌ی کۆماری عێراقدا. پرۆسه‌ی نه‌نفال له ساڵی ۱۹۸۸دا له‌ژێر سه‌رپه‌رشتی عه‌لی حه‌سه‌ن مه‌جید، ئامۆزای سه‌دام حه‌سین نه‌نجامدرا. که به "عه‌لی کیمیایی" به‌ناوبانگ بوو به‌هۆی به‌کارهێنانی چه‌کی کیمیایی و بایۆلۆژی له شار و گونده‌کانی کوردستاندا.

ئامانجی گشتی ئەم هه‌لمه‌ته بریتی بوو له له‌ناوبردنی به‌رگری کورد به هه‌ر هۆکار و ئامرازێکی پێویست. ئامانجه تایبه‌ته‌که‌شی پاکتاوکردنی ناوچه‌که‌ بوو له "تیکده‌ران" - که سه‌رجه‌م نێرینه‌کانی ته‌مه‌ن نیوان ۱۵ بۆ ۷۰ ساڵی ده‌گرته‌وه. له‌ گونده به ئامانجکراوه‌کان و ناوچه‌کانی ده‌وروبه‌ریاندا زینده‌به‌چاڵی به‌کوومه‌ل نه‌نجامدرا. ئۆپه‌راسیۆنه‌که‌ به‌ وردی دارپژرابوو، که پیکه‌اتبوو له ده‌ستنی‌شانکردنی ئه‌و گوندانه‌ی له‌ژێر ده‌سه‌لاتی شو‌رپشگێرپاندا بوون، وه‌ به "قه‌ده‌غه‌کراو" ناساندنی ئه‌و گوندانه و ناوچه‌کانی ده‌وروبه‌ریان، وه‌ پنگه‌دان به‌ کوشتنی هه‌ر مرؤف یان ئازهلێکی که له‌و ناوچه‌کانه‌ بیه‌یرانیه‌.

گه‌مارۆی ئابووری خرایه‌ سه‌ر ئەم گوندانه به‌ مه‌به‌ستی برینی هه‌موو جوړه‌ پالپشتیه‌ک لێیان. هه‌روه‌ها سوپا پلانی داناوو بۆ چۆلکردنی گونده‌کان و گواستنه‌وه‌ی دانیشتووانه‌که‌یان بۆ ناوچه‌کانی نیشته‌جی‌بوونی زۆره‌ملی (ئۆردوگا جه‌ماعیه‌کان) که هاوشیوه‌ی که‌می نیشته‌جیکردنی جیاکراوه‌ بوون. ئه‌و که‌سانه‌ی په‌تیان ده‌کرده‌وه‌ گونده‌کانیان چۆل بکه‌ن، زۆربه‌ی کات ته‌قه‌یان لێ ده‌کرا و ده‌کوژران. له‌ هه‌ندیک حاله‌تیشدا، ئه‌و که‌سانه‌ی رازی ده‌بوون به‌ جێپه‌شتی گونده‌کان، کۆده‌کرانه‌وه‌ و له‌یه‌که‌تر جیا ده‌کرانه‌وه؛ به‌ جۆریک پیاوانی ته‌مه‌ن ۱۵ بۆ ۷۰ ساڵ له‌ گروپیکدا، و ژنان و مندالان و پیاوانی به‌ته‌مه‌ن له‌ گروپیکه‌ دیکه‌دا بن. زۆربه‌ی پیاوه‌کان له‌سێداره‌ دران، له‌کاتی‌که‌دا ئه‌وانی دیکه‌ په‌وانه‌ی ئۆردوگا جه‌ماعیه‌کان یان که‌مپه‌کانی باشووری عێراق کران.

له‌ ماوه‌ی ئۆپه‌راسیۆنی نه‌نفالدا، نزیکه‌ی ۱،۲۰۰ گوند وێران کران. زیاتر له‌ ۱۸۰،۰۰۰ که‌س بێسه‌روشوین بوون و به‌ مردوو هه‌ژمارده‌کری‌ن. هه‌رچه‌نده‌ پالنه‌ری حکومه‌تی عێراق تا راده‌یه‌ک ئه‌وه‌ بوو که هه‌ندیک گروپی کوردی له‌ کاتی جه‌نگی ئێران-عێراقدا هاوکاری ئێرانیان کردووه‌، به‌لام ئه‌و به‌لگانه‌ی که له‌ ساڵی ۱۹۹۱دا له‌ ناوچه‌ی په‌ناگه‌ی ئارامی کوردیدا دۆزرانه‌وه‌، ئه‌وه‌ ده‌رده‌خه‌ن که ئەم ئۆپه‌راسیۆنه به‌شیک بووه له هه‌لمه‌تیکی گه‌وره‌تر که سه‌دام له ته‌واوی ماوه‌ی ده‌سه‌لاتیدا نه‌نجامی داوه. ئیستا زۆر که‌س ئەم ئۆپه‌راسیۆنه وه‌ک به‌لگه‌ی جینۆساید دژی کوردانی عێراق داده‌نێن. له هه‌موو قۆناغه‌کانی پاکتاوی په‌هه‌زیدا - که له‌گه‌ڵ گرتنه‌ده‌ستی ده‌سه‌لات له‌لایه‌ن پارتی به‌عه‌سه‌وه له‌ ساڵی ۱۹۶۳ ده‌ستی پیکرد و له‌ ئۆپه‌راسیۆنی نه‌نفالدا گه‌یشته‌ لووتکه‌ - وا مه‌زه‌نده‌ ده‌کریت که زیاتر له‌ ۴،۰۰۰ گوند له‌ گونده‌کانی کوردستان وێران کرابن و ئه‌گه‌ری هه‌یه ۳۰۰،۰۰۰ که‌سیش گیانیان له‌ده‌ستدایه‌ت.

چوارگۆشهیه، واته نزیکهی نیوهی رووبه‌ری کوردستانی عێراق ده‌بێت؛ به‌شه‌که‌ی تریشی هێشتا راسته‌وخۆ له‌لایه‌ن به‌غداوه به‌پۆه ده‌بریت.

له‌ تشرینی یه‌که‌می ۱۹۹۱دا، حکومه‌تی عێراق به‌ ویستی خۆی داموده‌زگا کارگێڕییه مه‌ده‌نییه‌کانی له‌ ناوچه‌که‌ کیشایه‌وه و هاوولاتیانی ناوچه‌ی په‌ناگه‌ی ئارامی کوردییان به‌جێپێشت تا خۆیان کاروباری خۆیان به‌پۆه بیه‌ن. له‌ نیاری ۱۹۹۲دا هه‌ل‌بژاردن ئه‌نجامدرا و له‌ ئه‌نجامدا ئه‌نجومه‌نی نیشتمانی کوردستان (په‌رله‌مان) و حکومه‌تی هه‌ریعی کوردستان (KRG) دامه‌زران. پارتی دیموکراتی کوردستان (PDK) و یه‌کییتی نیشتمانی کوردستان (YNK) چوونه‌ ناو رێککه‌وتنیکی یه‌کسانی دابه‌شکردنی ده‌سه‌لاته‌وه، که‌ تێیدا ۵ کورسی له‌ کۆی ۱۰۵ کورسییه‌که‌ی په‌رله‌مان بۆ ئه‌ندامانی پێکهاته‌ی مه‌سیحی ئاشووری-کلدان ته‌رخانکرا. تورکمانه‌کان بایکۆتی هه‌ل‌بژاردنه‌که‌یان کرد، هه‌رچه‌نده‌ هه‌ول‌درا بوو نوێنه‌ری هه‌موو پێکهاته‌ نه‌ته‌وه‌یی و نایینییه‌کان له‌ پڕۆسه‌که‌دا به‌شدار بن.

بۆ په‌ره‌پێدانی ئه‌زموون له‌گه‌ڵ پێداویستییه‌کان، سیسته‌مه‌کان و رێکاره‌کانی دیموکراسی پڕۆسه‌ی به‌شدارپێکردن په‌یره‌و کرا. ئه‌م هه‌ل‌بژاردنانه‌ له‌لایه‌ن چاودێره نیۆده‌هۆله‌تییه‌کانه‌وه به‌ ئازاد و بیگه‌رد له‌قه‌له‌م دران. به‌پۆه‌بردنی هه‌ریمی له‌سه‌ر بنه‌مای رێککه‌وتنه‌نامه‌ی ئۆتۆنۆمی ئازاری ۱۹۷۰ له‌گه‌ڵ حکومه‌تی عێراق دامه‌زرا. چوار پارێزگا ده‌ستنیشان کران که‌ هه‌ر یه‌کیکیان له‌لایه‌ن پارێزگاریکه‌وه سه‌ره‌رشتی ده‌کرا.

حکومه‌تی هه‌ریم، که‌ سه‌رۆک وه‌زیرانیکی و کابینه‌یه‌کی وه‌زاری سه‌رۆکایه‌تییه‌کان ده‌کرد، له‌ هه‌ولێری پایته‌ختی هه‌ریمدا دامه‌زرا. به‌لام رێککه‌وتنی دابه‌شکردنی ده‌سه‌لات به‌ شێوازی په‌نجا به‌ په‌نجا (۵۰-۵۰) له‌ ماوه‌ی که‌مه‌تر له‌ دوو ساڵدا تیکچوو. ئه‌مپۆ، ناوچه‌ی په‌ناگه‌ی ئارامی کوردی به‌سه‌ر دوو به‌شی جیاوازا دابه‌ش بووه و هه‌ر لایه‌کیان له‌لایه‌ن یه‌کیکی له‌ دوو پارتیه‌ سه‌ره‌کییه‌که‌ (پارتی و یه‌کییتی) به‌پۆه ده‌برین. هه‌ول‌ه‌کان به‌رده‌وامبوون بۆ دۆزینه‌وه‌ی رێگه‌چاره‌یه‌ک به‌ مه‌به‌ستی یه‌کخستنه‌وه‌ی هه‌ردوو ئیداره‌که‌.

سه‌ره‌رای ئه‌م نائومییدییه، چه‌ند گه‌شه‌سه‌ندنێکی ئه‌ریتی هاتنه‌ ئاراوه. له‌ سالانی ۲۰۰۰ و ۲۰۰۱دا، هه‌ل‌بژاردنی ناوخۆیی ئازاد و بیگه‌رد له‌ ژێر چاودێری نیۆده‌هۆله‌تییدا له‌ ده‌یان شاره‌وانی ناوچه‌کانی ژێر ده‌سه‌لاتی پارتی و یه‌کیتییدا ئه‌نجام دران. هه‌روه‌ها بۆ یه‌که‌مجار له‌ دوای ساڵی ۱۹۹۴ه‌وه، ئه‌نجومه‌نی نیشتمانی کوردستان به‌ سه‌رحه‌م ئه‌ندامانییه‌وه له‌ ۴ی تشرینی یه‌که‌می ۲۰۰۲ له‌ هه‌ولێر کۆبووه‌وه.

کۆبوونهوهی دووباره‌ی په‌له‌مان ئاماژه‌یه‌کی روونبوو بۆ گه‌شه‌کردنی هه‌ماهه‌نگی نیوان پارتی و یه‌کپیتی، به‌تایبه‌تی له‌مامه‌له‌کردنیان له‌گه‌ڵ ئیداره‌ی بوش و کۆنگریسی ئەمریکا، هه‌روه‌ها له‌گه‌ڵ وڵاتانی ناوچه‌که و ئەوروپا. به‌تایبه‌تیش، پارتی و یه‌کپیتی یه‌کده‌نگبوون له‌جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر مافی بێپاردانی چاره‌نووسی کورد له‌عێراقیکی دیموکراسی ئایینده‌دا، که‌تاییدا داوای ئه‌وه ده‌که‌ن کوردستانی عێراق له‌چوارچێوه‌ی رێکخستنیکی ده‌ستووری نوێدا، بچێته‌ ناو په‌یوه‌ندییه‌کی فیدرالییه‌وه له‌گه‌ڵ حکومه‌تی ناوه‌نیدا.

ناوچه‌ی په‌ناگه‌ی ئارامی کوردی ئیستا وه‌ک نمونه‌یه‌کی ته‌مه‌ن ده‌سائه‌ وایه‌ بۆ ئه‌وه‌ی که‌ ده‌کرێت له‌ته‌واوی به‌شه‌کانی تری عێراقدا ڕوو بدات. به‌شه‌ ڕزگارکراوه‌که‌ی کوردستانی عێراق بووه‌ته‌ په‌ناگه‌یه‌ک بۆ هه‌موو ئه‌و عێراقییانه‌ی که‌ به‌دوای نازادی و دیموکراسیدا ده‌گه‌ڕێن. له‌سالی ۱۹۹۱ه‌وه، هه‌زاران په‌نابه‌ری عێراقی له‌ئێران‌وه‌ گه‌ڕاوه‌ته‌وه. هه‌روه‌ها هه‌ر له‌وه‌ سائه‌وه، هه‌زاران عێراقی تریش له‌ناوه‌راست و باشووری عێراق‌وه‌ وه‌ک په‌ناخواز ڕوویان له‌م ناوچه‌یه‌ کردووه. ئه‌وه‌ی زیاتر جێ سه‌رنجه، هه‌ندی‌ک له‌و خێزانانه‌ی که‌ زیاتر له‌ ۲۰ سال له‌مه‌به‌ر عێراقیان جێبێشتبوو و بووبونه‌ هاو‌وڵاتی ویلایه‌ته‌ یه‌کگرتوو‌ه‌کانی ئەمریکا و وڵاتانی ئەوروپا، له‌دوای سالی ۱۹۹۱ه‌وه‌ بێپاری گه‌ڕاوه‌یان داوه‌.

سه‌ره‌رای چه‌ندین ئاسته‌نگ و کۆسپه‌ ناوخۆیه‌کان، له‌وانه‌ دزایه‌تی توندی وڵاتانی دراوسێ و هه‌ردوو گه‌مارۆی ده‌ره‌کی و ناوخۆیی که‌ له‌لایه‌ن حکومه‌تی عێراق‌وه‌ خرابووه‌ سه‌ر ناوچه‌که، هه‌موو خزمه‌تگوزارییه‌ گه‌شتیه‌ بئه‌رپه‌تیه‌کان تا ئه‌و ئاسته‌ی که‌ سه‌رچاوه‌کان ڕنگه‌یان پێداوه‌ دا‌بین کرابوون. هه‌روه‌ها ڕێز له‌ نازادی ڕاده‌رپین و نازادی هاتووچۆ ده‌گیرا. رێکخراوه‌ نا‌حکومییه‌ ناوخۆیه‌کان دامه‌زران و سێ زانکۆش له‌گه‌ڵ هاوبه‌شه‌ ئەمریکی و ئەوروپیه‌کاندا کار ده‌که‌ن بۆ په‌رپێدانی پڕۆگرامه‌ نه‌کادیمییه‌ نوێیه‌کان، چاکسازی و نوێکردنه‌وه‌ی مه‌نه‌جه‌کان، و دا‌بینکردنی هه‌لی مه‌شق و ڕاهێنان بۆ ستافی مامۆستایان. سه‌رکرده‌یه‌تی ناوچه‌که‌ ڕنگه‌یان دا به‌ به‌رده‌ستبوونی ته‌له‌فزیۆنی سه‌ته‌لا‌یت به‌ زیاتر له‌ ۵۰۰ که‌ناله‌وه‌ بۆ هه‌ر که‌سێک که‌ بتوانێت ئامێره‌کانی بکڕێت، که‌ به‌ ئاسانی ده‌ستده‌که‌ون. کۆمپانیا تایبه‌ته‌کان خزمه‌تگوزاری په‌یوه‌ندییه‌ ته‌له‌فونییه‌ نیوده‌وه‌ له‌تایبه‌کان به‌بێ سانسۆر دا‌بین ده‌که‌ن. هه‌روه‌ها ده‌ست‌په‌راگه‌یه‌شتن به‌ ئینته‌رنێت به‌بێ سنوور و به‌بێ سانسۆر له‌ ڕنگه‌ی سه‌رچاوه‌ تایبه‌ت و سه‌ربه‌خۆکانه‌وه‌ به‌رده‌سته‌. به‌پێی راپۆرته‌کانی رێکخراوی چاودێری مافه‌کانی مرۆف (Human Rights Watch)، سه‌رکرده‌یه‌تی ناوچه‌که‌ پێشکه‌وتنیکی

بههراوی بهدهستهپیناوه له برههوان و پاراستنی مافه بنهپهتییهکانی خه‌لکی ناوچه
پزگارکراوهکانی کوردستانی عێراق.

به هاوکاری کۆمه‌لگه‌ی نیوده‌وه‌له‌تی، له نیوان سالانی ۱۹۹۱ بۆ ۱۹۹۷ سه‌دان گوندی
وێرانکراو ئاوه‌دان کرانه‌وه و ده‌یان هه‌زار خێزان توانییان بگه‌رپنه‌وه سه‌ر ماڵ و
حالی په‌سه‌نی خۆیان. سه‌ره‌رای بوونی کێشه‌ی جدی به‌هۆی بی‌توانایی، سووربوون
و هه‌وله‌کانی به‌غدا، پرۆگرامی "نه‌وت به‌رامبه‌ر خۆراک" (ماده‌ی ۹۸۶) که له سالی
۱۹۹۷ وه‌ده‌ستی پێکده‌وه به‌رده‌وامه له دابینکردنی سه‌رچاوه‌ی دارایی گه‌وره بۆ ناوچه‌که
له سه‌روه‌تی نه‌وتی گه‌شتی عێراق، بۆ بواره‌کانی چاودێری پزیشکی، ئاوه‌دانکردنه‌وه
و په‌روه‌رده. حکومه‌تی هه‌ریێی کوردستان به‌ شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ له‌گه‌ڵ دوازه
ناژانسی نه‌توهه‌یه‌که‌گرتوه‌وه‌کان له ناوچه‌که‌دا کار ده‌کات، که نۆیان به‌شدارن له
به‌رپه‌وه‌بردنی پرۆگرامی نه‌وت به‌رامبه‌ر خۆراکدا.

میژووی کوردستانی عێراق پێش سالی ۱۹۹۱، میژووی وێرانکاری و ئاواره‌یی بووه.
زیاتر له ۴،۰۰۰ گوند و ئاوه‌دانی وێران کران، له نیویاندا ئه‌و شارۆچکانه‌ی که
ژماره‌ی دانیشته‌ووانیان زیاتر له ۵۰،۰۰۰ هاوولاتی عێراقی بووه. سه‌دان هه‌زار
هاوولاتی ده‌سته‌به‌سه‌ر کران و کوژران. ده‌یان هه‌زاری تریش ناچار کران له "ئۆردوگا
جه‌ماعیه‌کانی" ژێر کۆنترۆڵی به‌غدا بژین. زۆریکیشیان له ماوه‌ی سالانی جه‌نگدا
بریندار بوون. سه‌ره‌رای ده‌ستکه‌وته‌کانیان له بواره‌کانی دیموکراسیخوازی و
بونیدانی کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی له دوا‌ی سالی ۱۹۹۱ وه‌، هاوولاتیانی کوردستانی
عێراق هێشتا له‌لایه‌ن به‌غدا و ولاتی دراوسێه‌وه‌ رووبه‌رووی هه‌رپه‌شه‌ ده‌بنه‌وه، به
جۆریک که ئه‌و ئازادییه‌ی به‌ره‌نجیکی زۆر به‌ده‌ستیان هێناوه و ئه‌و خۆشگوزهرانییه
که‌مه‌ی هه‌یانه‌که‌وتۆته مه‌ترسییه‌وه. ئایینده‌ی کوردستانی عێراق هێشتا به‌ ناروونی
ماوه‌ته‌وه.

عێراقی دوا‌ی سه‌دام و پێک‌هه‌ستنه‌ فیدرالییه‌کان

یه‌کیک له ده‌رئه‌نجامه‌ زۆر گه‌رنگه‌کانی بوونی په‌ناگه‌ی نارامی کورد نه‌وه‌یه، که
نزیکه‌ی ۳.۷ ملیۆن عێراقی - که به‌شێکی به‌هراوی دانیشته‌ووانی ولاته‌که‌ن - نه‌زموونی
پاسته‌قینه‌یان له‌گه‌ڵ خۆبه‌رپه‌وه‌به‌ری، مافه‌ مه‌ده‌نییه‌کان و دیموکراسی په‌یدا
کردوه. نه‌گه‌ر ته‌واوی عێراق له‌ پزێمی ئیستا پزگار بکریت، ئه‌م بارودۆخه‌ چۆن
کارلیک له‌گه‌ڵ به‌شه‌کانی تری ولاته‌دا ده‌کات؟

بێگومان، نه‌وانه‌ی له‌ناو په‌ناگه‌ی نارامدان زۆر نیگه‌رانن له‌باره‌ی لێکه‌وته‌کانی

جه ننگ و گۆرپى رېژىم له عىراقدا، چ له پرووى ئه و هه پره شانهى به هوى جه ننگه كه وه دروست ده بن، يان نه گهرى ناسه قامگيرى له دواى جه ننگ، و پىگه ئاينده يان له عىراقىكى نويدا. پشتگيريه كى به هپز هه يه بو په پره وكردى پىكهاته به كى فيدرالى له ولاته كه دا له ناو حكومه تى ئه مريكا و بزوتنه وه كانى ئوپوزىسيونى عىراقيدا . له كۆنگره نيشتمانى عىراقى (INC) بگره تا ئه نجومه نى بالاي شووشى ئىسلامى له عىراق (SCIRI) و گروه كورديهه كان.

عىراقيه كانى دهره وهى ولات و ئه و كه سانهى به خت ياوه ريان بووه له ناوچه ي په ناگه ي نارامى كورديدا بژين، له ئىستادا خه ريكى مشتومرن له سه ر چوارچيوه ي ده ولته تىكى فيدرالى. هه ندىكيان لايه نگرى سيسته ميكي فيدرالين كه له دوو يه كه ي سياسى پىكبيت: ناوچه ي عه ره بى و كوردستان. هه ندىكى تر پيشنيارى دابه شكردنى عىراقيان كرووه بو سئ يه كه ي فيدرالى: كوردستان، ناوه ندىكى عه ره بى سوننه و باشوورپكى عه ره بى شيعه. هه روه ها پيشنيارى رىكخستنى پىنج يه كه ي فيدراليش (كوردستان، به غدا، جه زيره، كووفه و به سره) كراوه. كورده كانى عىراق پشتگيرى له دابه شكردنى عىراق بو هه ر ژماريه ك له يه كه فيدرالييه كان ده كه ن له ژر سايه ي سيسته ميكي فيدراليدا، به و مه رجهى خودى كوردستانى عىراق يه كيك بيت له و يه كه فيدرالييه كانه. له كۆنفرانسىكى ئه م دوايه دا كه زانكووى باشوورى دانيمارك ئه مجامد رابوو، برىندان ئولپرى پيشنيارىكى جيگره وه ي سه رنجراكيشى خسته روو بو په پره وكردى سيسته ميكي سياسى فيدرالى بو ته واوى عىراق. له روانگه ي ئه وه وه، كوردستانى عىراق ده توانيت بچپته ناو رىكخستنىكى فيدرالى دامه زراوه يي له گه ل حكومه تى ناوه نديدا، به جوړپك كه به شه كانى ترى عىراق به شيوه يه كى فيدرالى رىك نه خرين. ئه و به م جوړه رىكخستنه ده لىت "فيدراسى" (Federacy). له تيوريدا، ئه م مۆديله ده توانيت له گه ل زۆرينه ي عه ره ب له عىراقدا بگونجيت نه گه ر هاتوو فيدراليزم له سه ر ناستى هه موو ولاتدا له رىگه ي ريفراندۆمه وه ده نكى پينه درا. نه گه رى هه يه، و له راستيدا پيشبينيش ده كرئت، كه كورده كان هيج تيبينيه كيان نه بيت له سه ر دروستكردنى عىراقىكى ديموكراسى كه به شيوه يه كى فيدرالى رىكنه خرابيت، به و مه رجهى خودى كوردستانى عىراق له چوارچيوه ي رىكخستنىكى فيدرالى ده ستووريدا له گه ل ناوه ندى، مافى خو به رپوه به رى به ده ست به نييت.

له گه ل نه وه شدا، جياوازيه كى ورد به لام گرنگ هه يه له وه ي كه چۆن چه مكى فيدرالى جيبه جى بكرئت. كورده كان مه يليان به لاي ئه وه دا بووه كه به شىكى خو به رپوه به رى عىراق به ديارىكراوى بو كورد بيت. بژارده يه كى تريش ئه وه يه كه ناوچه يه كى

خۆبه پۆه بهری باکوور (یان چه ند ناوچه یه کی له و شیوه یه) هه بیته که له سه ر بنه مای هه رێمی رێکخراییته نه ک له سه ر بنه مای نه ته وه یی. زۆر به ی کورده کان لایه نگر ی شیوازی یه که میان ده که ن، له کاتی کدا زۆر به ی به پرسیانی ئه مریکی شیوازی دووهم به باش ده زانن وه ک رێگه یه ک بو که مکردنه وه ی گرژیه نه ته وه ییه کان له عێراقی دوای سه دامدا. جگه له وه ش، کورده کان به ناشکرا دژی دابه شکردنی میژووی کوردستانی عێراقن بو چه ند یه که یه کی فیدرا لێ جیاواز، که ئه مه بیرۆکه یه که له لای هه ندیک له شرۆفه کارانی ئه مریکی په سه نده.

له چوارچێوه ی ئه وه ی که ده کړیته ناوی بنرێته چاره سه رێکی سیاس یی "کوردستانی" نه ک "کور دی"، هێشتا زۆرینه ی کورد کۆنترۆلێ ده ولته تیکی باکووری دیاریکراو له پرووی جوگرافیه وه ده که ن له ناو سیسته میکی فیدرا لێ عێراقیدا. له گه ل ئه وه شدا، ئه م جوړه پیکهاته یه نا په زایه تیه کانی تورکیا که مده کاته وه و له هه مان کاتدا مافی که مینه نا کورده کان، به تایبه تی تورکمانه کان له ناوچه که دا ده پارێزێته، که په ننگه که متر په رۆشی قه واره یه کی نه ته وه یی کور دی بن. به لām ئایا کورده کان پلانیکی له و شیوه یه یان پێ قبول ده بیته؟ کێشه که ته نها ئه وه نییه که ئایا کورد مافی بریار دانی چاره نووس په یه ره وه کات، به لکو ئه وه یه که چۆن بریار ده دن ئه و کاره بکه ن. کاره مه یدانیه کانم له ناوچه که دا (بپروانه خواره وه) هه ندیک ئاراسته ی گرنگ سه باره ت به م پرسه نیشان ده دن.

فیدرا لیزم ئاماژه یه بو سیسته میکی هوکمرانی که تییدا ده سه لات دابه ش ده کړیته له نیوان ده سه لاتێکی ناوه ندی و چه ند یه که یه کی سیاس یی پیکه یینه ردا، که خاوه نی راده یه کی گونجاو له ده سه لاتێ ناوخۆیین؛ بو نمونه توانای سه پاندنی باج و هه بوونی هێزی چه کدار (میلیشیا). له هه ندیک ده ولته تی فره کولتوو ردا وه ک سوپسرا، یه که سیاسیه پیکه یینه ره کان ته نها له پرووی جوگرافیه وه ده ستنیشان نه کراون، به لکو له پرووی کولتوو ریشه وه و له سه ر بنه مای زمان، نه ته وه، ئایین یان هۆز دیاری کراون. فیدرا لیزم وه ک پیکهاته یه کی رێکخه ر بو هوکمرانی ده توانیته سه قامگیری له ده ولته فره نه ته وه یان فره ئایینه کاندایه هێز بکات، ئه ویش له رێگه ی دامه زراندنی یه که ی سیاس یی که په یوه ندییان له گه ل ناوه ند له ده ستوو رێکدا دیاریکراوه، که ئه وه ده ستوو ره بنه ما نووسرا وه کان سه باره ت به پیکهاته کان و یاسا کانی هوکمرانی و ته رخانکردنی بودجه فیدرا لیه کان دا بین ده کات.

وه ک چۆن له ویلایه ته یه کگرتوو ه کانی ئه مریکا دا بوونی هه یه، فیدرا لیزم له عێراق ئاینده دا ده توانیته سیسته میکی هاوسه نگی و چاودێری (checks and balances)

دایین بکات بۆ سنووردارکردنی دهسه لاتی ههر حکومه تیکی ناوهندی له داهاتوودا، ئەمهش رینگری دهکات له توانای ههر سه رکردایه تییه کی دیکتاتور - چ عهلمانی بیئت یان ئیسلامی - بۆ دهسته سه رداگرتنی ناوهند. ههروهها، وهک ئەوهی له سویسرا ههیه، فیدرالیزم ده توانیئت مافه سیاسی و کولتوورییه کانی پیکهاته نه ته وهی - زمان و نایینییه کانی عێراق گه رهنتی بکات.

دروستکردنی په یوه نندییه کی فیدرالی چه سپاو له دهستووردا له نیوان کوردستانی عێراق و حکومه تیکی ناوهندیی دواي سه دام حسین، تاکه چاره سه ره که بتوانیئت مافی په وای برپاردانی چاره نووسی کۆمه لگه ی کوردی له عێراقدا له چوارچیوهی ده و له تیکی یه کگرتووی عێراقیدا به دی هینییئت. به بن چاره سه ریکي دادپه روه رانه و به رده وام بۆ پرسی کورد له عێراق، سه قامگیری له ده و له تیکی دواي سه دام حسین ئەسته مه به دی بیئت. به هه مان شیوه، عێراقیکی ناسه قامگیر له دواي سه دام حسین، دووره که بتوانیئت پرۆسه ی دیموکراسیخوازی په پیره و بکات - که ئامانجیکی راگه یه ندرایو ئیداره ی بوشه.

له رووی تیورییه وه، دامه زانندی سیسته میکی فیدرالی بۆ حوکمرانی که دابه شکردنی دهسه لاتی له ناوهند و خۆبه رپه وه به ری بۆ کوردستانی عێراق له خۆ بگریئت، مۆدیلییکه که له عێراقدا به باشی کار دهکات. به لام له رووی کردارییه وه، ته حه ددییه که بریتییه له به دهسته پینانی پشتگیری ناوخی، هه ریعی و نیوده و له تی بۆ مافی برپاردانی چاره نووسی کۆمه لگه ی کوردی له عێراق، له چوارچیوهی عێراقیکی فیدرال و دیموکراسیدا.

پۆلی تورکیا

نیگه رانییه کی سه ره کی بۆ کورد و ههروهها بۆ ئیداره ی بوش، پینگه ی گۆراوی تورکیا یه سه بارهت به فیدرالیزم و پرسی کورد له عێراقدا. تورکیا به رده وام دژی دروستکردنی ده و له تیکی سه ره به خۆی کوردی بووه له کوردستانی عێراق. له گه ل ئەوه شدا، تورکیا نیگه رانی ده رپه وه سه بارهت به دامه زانندی رنکخستنیکی فیدرالی له نیوان کوردستانی عێراق و حکومه تیکی ناوهندی له دواي سه دام حسین. نیگه رانییه سه ره کییه که ی تورکیا ئەوه یه که مووسل و شاری که رکووی ده و له مه ند به نه وت، پادهستی یه که یه کی فیدرالی نوپی کوردستان نه کرین.

له و ماوه یه کی که له دواي دامه زانندی حکومه تی هه ریعی کوردستانه وه تیپه پیه وه، دۆخی کۆمه لگه ی تورکمانی عێراقیش جینگه ی بایه خی تورکیا بووه. له م رووه وه، تورکیا و بریکاره که ی له ناوچه ی په ناگه ی ئارامی کوردیدا - که به ره ی تورکمانی عێراقییه -

داوای دامه‌زراندنی یه‌که‌یه‌کی فیدرالی تورکمانیان کردووه که شاره‌کانی مووسل و که‌رکووک بگریته‌وه، نه‌گه‌ر بیٚت و هه‌ریمیکی فیدرالی هه‌میشه‌یی بۆ کوردستان دابمه‌زینریت. سه‌رکرده‌ تورکه‌کان رایانگه‌یاندووه که دامه‌زراندنی هه‌ریمیکی فیدرالی کوردستان له‌ داهاتوودا که که‌رکووک بگریته‌وه، "بیانووی جه‌نگه" (casus belli). له‌ راستیدا، وا ده‌رده‌که‌ویت تورکه‌کان خۆیان ئاماده‌ کردیٚت بۆ ده‌ستیوه‌ردانی سه‌ربازی له‌ کوردستانی عیراقدا له‌ نه‌گه‌ری گۆپینی رژیمدا.

خه‌ملاندنه‌کان بۆ ژماره‌ی تورکمان له‌ عیراقدا جیی متمانه‌نین و په‌هه‌ندیکی سیاسیان وه‌رگرتووه. ژماره‌کان له‌ نیوان ۳۵۰،۰۰۰ بۆ زیاتر له‌ یه‌ک ملیۆن که‌سه‌ ده‌خه‌ملیندریت. به‌ هه‌مان شیوه، ژماره‌ی ته‌واوی کورد و تورکمان که‌ نه‌مپۆ له‌ که‌رکووک ده‌ژین نادیاره. له‌ پووی میژووییه‌وه شاره‌که‌ زۆرینه‌ی کورد بووه، به‌لام حکومه‌ته‌ یه‌ک له‌ داوای یه‌که‌کانی عیراق سیاسه‌تی پاکتاوی په‌گه‌زیان له‌ که‌رکووک په‌په‌وه‌ کردووه، که‌ له‌ سه‌ره‌تادا دژی کورد و دواتریش دژی تورکمانه‌کان.

ئیشیازی ده‌ستور بۆ قه‌واره‌یه‌کی سیاسی کوردستان له‌ عیراقیکی فیدرالدا، که‌ له‌ لایه‌ن پارتی و یه‌کیٚتییه‌وه دارپژراوه و له‌ ئیستادا له‌ لایه‌ن نه‌نجومه‌نی نیشتمانیی کوردستانی یه‌کگرتووه‌وه پیداجوونه‌وه‌ی بۆ ده‌کریت، داوای گه‌پانه‌وه‌ی که‌رکووک ده‌کات بۆ ناو قه‌واره‌یه‌کی سیاسی فیدرالی کوردستان له‌ داهاتوودا. له‌ گه‌ل نه‌وه‌شدا، په‌شنووسی ده‌ستوره‌که‌ به‌ پوونی ناماژه‌ به‌ پاده‌ستکردنی کۆنترۆلی نه‌وتی که‌رکووک به‌ حکومه‌تی ناوه‌ندیی نوٚ ده‌کات و دان به‌و راستیه‌دا ده‌نیٚت که‌ که‌رکووک شارپکی فره‌نه‌ته‌وه‌یه و کورد، عه‌ره‌ب، تورکمان و ئاشووری تییدا نیشته‌جین. په‌شنووسی ده‌ستوره‌که‌ داوای نه‌نجامدانی هه‌لبژاردنی شاره‌وانیه‌کان ده‌کات که‌ تییدا نه‌ندامانی هه‌موو پیکه‌اته‌ نه‌ته‌وه‌یی و ئاینیه‌کان بتوانن کاندیدی شایسته‌ بنوین.

کورده‌کانی عیراق نیگه‌رانن له‌وه‌ی که‌ په‌یوه‌ندییه‌ ستراتیژییه‌کانی تورکیا له‌ گه‌ل ویلایه‌ته‌ یه‌کگرتووه‌کانی نه‌میریکا، کاریگه‌ری نه‌رپنی هه‌بیٚت له‌سه‌ر پشتگیرییه‌کانی نه‌میریکا بۆ نه‌و جوژه‌ رنکخسته‌ فیدرالییه‌ی که‌ نه‌وان ده‌یانه‌وٚت بیبین. کورده‌کان چه‌ندین جار و به‌ شیوه‌یه‌کی ئاشکرا دئنیایان داوته‌ نه‌میریکا و تورکیا که‌ نه‌وان به‌ داوای سه‌ربه‌خۆییدا ناگه‌رپن، به‌ لکو عیراقیکی یه‌کگرتوو، فیدرال و دیموکراسییان پٚ باشتره‌ که‌ تییدا کوردستان وه‌ک یه‌کیٚک له‌ یه‌که‌ سیاسییه‌ فیدرالییه‌کان بیٚت. نه‌وان چه‌ندین جار ناماژه‌یان به‌وه‌ کردووه که‌ له‌ گه‌ل حکومه‌تیکی ئینتیقالی نوٚنه‌رایه‌تیکار کار ده‌که‌ن بۆ دارشتنی ده‌ستوریک بۆ عیراقیکی فیدرال که‌

پیداویستییه کانی هه موو پیکهاته کانی عێراق له بهرچاو بگریت. ئەوهی که ئایا که رکوک ده خریته ناو هه ریمیکی فیدراڵی کوردستان له عێراقی نویدا، یان ئایا هه ریمیکی فیدراڵی جیاواز بو تورکمانه کان داده مه زریتریت، ناتوانریت به شیوهیه کی تاکلایه نه له لایه ن تورکیاوه برپاری لئ بدیرت. به روونی، ئەمانه ئه و پرسانه ن که ده بیته گه لی عێراق برپاریان له سه ر بدن. ئەو کورده عێراقییانه ی که له که رکوک و ده ور به یی ده رکران، بیگومان دوا ی رزگار بوونی عێراق ده گه رپنه وه. ئەگه ر زۆرینه ی که رکوکییه کان له رپفراندۆمیکی داها توودا له عێراقیکی دیموکراسیدا، ده نگ به به رژه وه ندی لکاندنێ که رکوک به یه که ی سیاسی فیدراڵی کوردستان بدن، ئەوا ده بیته به لگه یه کی به هیژ بو ئەنجامدانی ئەو کاره.

له کاتی بیرکردنه وه له چاره سه ریکی فیدراڵی بو عێراق، گرنگه ئاماژه به وه بگریت که تورکیا پشتگیری له پلانیکی نه ته وه یه کگرتووه کان ده کات بو دروستکردنی حکومه تیکی فیدراڵی هاوشیوه ی سویدا له قوبرس، که تییدا کۆماری قوبرس به دوو ده ولته یی پیکه پینه ر ده گۆردریت. یه کیکیان تورکی و ئەوی تریان یۆنانی. که هه ر یه که یان ده ستووری تایبه ت به خۆیان هه بیته، جگه له ده ولته تیکی هاوبه ش که ئەنجومه نیکی سه رۆکایه تی و ده زگایه کی یاسادانانی دوو ژووری هه بیته. ته نانه ت وا ده رده که ویت "پلنگه کانی تامیل" یه گه یشتبیتنه ئەو ئەنجامه ی که ریکه خسته نیکی فیدراڵی له گه ل حکومه تی سیرلانکا، وه لآمی داواکارییه کانیا ن بو مافی برپاردانی چاره نووس له رینگه ی "ئۆنۆمییه کی ناوچه یی به رفران" ده داته وه.

پرسیکی سه ره کی بو داڕێژه رانی سیاسه ت له ئەمریکا و ئەوروپا. هه روها بو عێراقییه کان و تورکیاش. ئەوه یه که ئایا فیدراڵیزم ته نها چاره سه ری گونجاوه بو پرسه ی چاره سه رنه کراوی کوردی له عێراقدا که بتوانیت یه کپارچه یی خاکی ده ولته که به یاریتریت؟ پرسه ی دووه م ئەوه یه که چۆن فیدراڵیزمه که بنیات ده نریت؟ و سییه میس ئەوه یه که ئایا فیدراڵیزم، وه ک پیکه اته یه کی ریکه خه ر بو حوکمرانی له کۆمه لگه فره پیکه اته کاند، ده توانیت به باشترین شیوه سه قامگیری له عێراقی دوا ی گۆرینی رژیما مسۆگه ر بکات؟ که نه مه ش مه رجیکی پیوسته بو گه شه پیدانی دیموکراسی، مافه کانی مرۆف و کۆمه لگه یه کی مه ده نی چالاک.

پیکه اتی ناسنامه له کوردستانی عێراق له دوا ی ۱۹۹۱

کاتیکی له حوزه ییرانی ۲۰۰۱ دا له سه ردانیکی ناوچه که گه رامه وه، له نوسراویکمدا ئاماژه م به وه کرد که یه کیکی له ده رئه نجامه نه خوازاو به لآم دلخۆشکه ره کانی

دامه زراندى پەناگەى ئارامى كوردى لە ساى ۱۹۹۱دا، برىتى بوو لە ئەزمونكردىكى بەردەوامى ديموكراسى. بە پشتبەستن بەو كارە مەيدانىيانەى كە دواتر لە تەمموزى ۲۰۰۲دا ئەنجامم دان، دەمەويت ئەووش بلىم كە دووهم دەرتەنجامى نەخوازراو بەلام دلخۆشكەرى دامه زراندى پەناگەى ئارام، برىتتیه لە ئەزمونكردى فرەيى (پلوراليزم) كە هانى سەرھەلدى ناسنامەيەكى هاوبەشى كۆمەلايەتى دەدات لە نيوان كورد، ئاشوورى-كلدان و توركمانەكاندا.

من ئەم جۆرە ناسنامە كۆمەلايەتتیه سەرھەلداوهم ناواناوه "كوردستانىيون" لەبەر نەبوونى وشەيەكى گونجاوتر. چاوپىكەوتنەكانم لەگەل رۆشنىيران، سەركرده سياسى و ئايىنىيەكان و چالاکوانانى كولتوورى لە ئاشوورى-كلدان و توركمانەكان، ئاماژە بەو دەكەن كە ئەزمونى دە سالەى خۆبەرپۆهەبەرى، نەك تەنھا بۆ كورد، بەلكو بۆ ئەم پىكەتە بچووكانەش "سەردەمىكى زىرپىن" بوو. لە هەولمدا بۆ تىگەيشتن لە چوارچىوہى بەكارهينانى زۆرى زاراوى "كوردستانى" لەلايەن ئەو كەسانەى زانىارىيان لى وەردەگرم (كورد، ئاشوورى-كلدانى و توركمان)، ئەوهم بىركەوتەوہە كە چۆن ئەمريكىيەكان وشەكانى "نيو ئىنگلاند" (New England) و "نيو ئىنگلاندەر" (New Englanders) بەكاردەهينن. ئەم زاراويە تەنھا بۆ پىناسەكردى پەهەندى جوگرافى بەكارنايەت، بەلكو لاىەنە كولتوورى و مېژووويەكانى ئەم ناسنامە خۆجىيە ئەمريكىيەش لەخۆ دەگرىت.

چاوپىكەوتنەكانم لەگەل زياتر لە ۱۰۰ كەس لە كورد، ئاشوورى-كلدان و توركمانەكان ئاماژە بەو دەكەن كە ئەم هەستە نوپىەى ناسنامەى كوردستانى رىك بەو هۆيەوہ خەرىكە رەگ دادەكوئىت چونكە جىگەى فرەيى يان هەمەجۆرى كولتوورى تىدا دەپىتەوہ، بەبى ئەوہى هەرەشە لە ناسنامە نەتەوہي-زمانىيە قوولەكان بكات. پارتى ديموكراتى كورد. كە لە ساى ۱۹۴۶ دامەزرا و لە ساى ۱۹۵۳دا ناوہكەى گۆردرا بۆ پارتى ديموكراتى كوردستان - پشتگىرى لە پلاتفۆرمىكى سياسى بەرفراوان دەكرد بۆ هەموو كوردستانىيان بى گۆندانە ناسنامەى نەتەوہييان. يەكئىتى نىشتمانى كوردستانىش لە كاتى دامەزراندىيەوہ لە ساى ۱۹۷۵دا، هەمان دىدگای پەپرەو كردوو.

لەگەل ئەوہشدا؛ تەنھا لە قۇناغى دواى ۱۹۹۱دا يە كە خەلكى كوردستانى عىراق ئەزمونى خۆبەرپۆهەبەرى و ديموكراسىيان كردوو. ئەم ناسنامە كوردستانىيە سەرھەلداوہ رىگە بە كورد، ئاشوورى-كلدان و توركمانەكان دەدات ناسنامە نەتەوہي-زمانىيەكانى خۆيان بپارىزن و لە هەمان كاتدا، هەستىكى فراوانتر لە

ناسنامه‌ی به‌کۆمه‌ڵ له‌سه‌ر بنه‌مای سێ فاکته‌ری سه‌ره‌کی بنیات بنین:

- جوگرافیای هاوبه‌ش؛
  - ئەزموونی به‌رده‌وامی خۆبه‌رپۆه‌به‌ری، دیموکراسیخوازی و لیبۆرده‌یی کۆلتووری؛
  - و ئەزموونی هاوبه‌شیان وه‌ک عێراقییه‌ نا‌کۆرده‌کان که هه‌موویان چه‌وسانه‌وه و په‌راوی‌زخستیان له‌ناو ده‌وله‌تی نوێی عێراقدا چه‌شتوه.
- سوهام والی، یه‌کیک له‌و تورکمانانه‌ی که چاوپێکه‌وتنم له‌گه‌ڵدا کردوه، په‌روه‌رده‌کار و چالاکوانێکی کۆلتوورییه، هه‌روه‌ها به‌رپۆه‌به‌ری گشتی خۆیندنی تورکمانییه له‌ وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده له‌ هه‌ولێر. ئەو پێیوايه که دامه‌زاندنی حکومه‌تی هه‌ریێمی کوردستان له‌ ساڵی ۱۹۹۲ وه‌رچه‌رخانیکی میژوویی بوو. بۆ یه‌که‌مجار له‌ میژووی نوێی عێراقدا، مافه‌ کۆلتووری و سیاسیه‌کانی هه‌موو پێکهاته‌کان به‌ راستی گه‌ره‌نتی کران. به‌ وته‌ی والی، هه‌رچه‌نده‌ په‌نگه‌ زۆرینه‌ی کورد له‌ سه‌ره‌تادا هه‌ولێ دابینکردنی مافه‌کانی پێکهاته‌که‌ی خۆی دابیت، به‌لام پێکهاته‌ سیاسیه‌ نوێیه‌که‌ی ژێر سایه‌ی حکومه‌تی هه‌ریێم سوودی بۆ هه‌موو پێکهاته‌کان هه‌بووه. ئەو ژێانی سیاسی له‌ په‌ناگه‌ی ئارامدا له‌ دوا‌ی ۱۹۹۱ هه‌وه‌ به‌ "کارێکی به‌رده‌وام که هه‌موو پێکهاته‌کان تێیدا به‌شدان، نه‌ک ته‌نها زۆرینه‌ی کورد" وه‌سف ده‌کات. به‌ پشتبه‌ستن به‌و چاوپێکه‌وتنه‌ی که له‌گه‌ڵ تورکمان و ئاشووری-کلدانیه‌کان ئەنجامم داو، ده‌مه‌وێت ئاماژه‌ به‌وه‌ بده‌م که ئەم متمانه‌ روو له‌ زیادبوونه‌یه‌ به‌ پاراستنی مافه‌ سیاسی و کۆلتوورییه‌کانی هه‌موو پێکهاته‌کان - نه‌ک ته‌نها زۆرینه‌ی کورد - له‌ لایه‌ن حکومه‌تی هه‌ریێمی کوردستانه‌وه، بووه‌ته‌ هۆی ئەوه‌ی ئەم دوو پێکهاته‌یه‌ ناسنامه‌یه‌کی کۆلتووری "کوردستانی" هاوبه‌ش له‌ خۆ بگرن، ئەمه‌ش له‌ پال ناسنامه‌ نه‌ته‌وه‌یی و زمانیه‌ تایبه‌ته‌کانی خۆیاندا.
- جگه‌ له‌ وه‌ش، ده‌مه‌وێت بلێم که ئەم هه‌سته‌ هاوبه‌شه‌ی "کوردستانی‌بوون" په‌یوه‌ندی به‌ په‌ره‌سه‌ندنی هه‌ستیکی هاسۆزێی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ هه‌یه، له‌ کاتی‌دا ئەم پێکهاته‌انه‌ بیر له‌ چاره‌نووسی خۆیان له‌ عێراقی دوا‌ی سه‌دامدا ده‌که‌نه‌وه. به‌م هۆیانه‌، پێم وایه‌ گه‌شه‌کردنی ئەم هه‌سته‌ی کوردستانی‌بوون له‌ نیوان کورد، ئاشووری-کلدان و تورکمانه‌کان له‌ په‌ناگه‌ی ئارامی کوردیدا، په‌نگدانه‌وه‌ی ده‌بیت بۆ ئەو مشتومره‌ی که فیدرالیزم وه‌ک باشترین مۆدێلی حوکمرانی له‌ عێراقی دوا‌ی سه‌دام حسین ده‌بینیت.
- ئوه‌وه‌ به‌ باشی زانراوه‌ که کورد پشتگیری له‌ چه‌مکیکی فیدرالیزم ده‌کات که تێیدا ته‌واوی کوردستانی عێراقی یه‌کیک له‌ یه‌که‌ سیاسیه‌ فیدرالییه‌ نوێیه‌کان پێکه‌بینیت. ئەوه‌ی که متر تێگه‌یشتنی بۆ کراوه، ناستی پشتگیرییه‌ بۆ ئەم پێگه‌یه‌ له‌ نیوان ئاشووری-کلدان و تورکمانه‌کان له‌ په‌ناگه‌ی ئارامی باکووردا. توێژینه‌وه‌کانی داها‌توو

دهتوانن تیشک بخه نه سه ره ئه وهی که چۆن ئه م ههسته سه ره له ئاوهی ناسنامهی کوردستانی، کار دهکاته سه ره پشتگیریکردن له فیدرالیزم له نیو پیکهاتهکانی ئاشووری-کلدان و تورکمان له ناوچهی په ناگهی ئارامدا.

ئه نجامه کان

کورددهکانی عێراق وهک واقیعبینیکی سیاسی، به دواى جیابوونه وه له عێراقدا ناگه پین. ئامانجی ئه وان بریتییه له به شداریکردن له دامه زانندی حکومه تیکی هه ریمی کارا بۆ کوردستانی عێراق له چوارچۆیهی عێراقیکی یه کگرتوودا له ژێر سایه ی سیسته میکی فیدرالی. ئه مهش به هه بوونی به لگه نامه یه کی حوکمرانی که په رهنسیپی نووسراو سه بارهت به پیکهاتهکان، یاساکانی دهسه لات و ته رخانکردنی بودجه ی فیدرالی له خو بگریت. سیسته مه فیدرالییه کان له سه رانسهری جیهاندا گه شه ده که ن و ناییت دامه زانندی پیکهاته یه کی له و شیوه یه له عێراقدا وهک هه ره شه له لایه ن تورکیا، ئێران یان ده ولته ته عه ره بییه کان ناوچه که سه یر بگریت. به پیچه وانه وه، فیدرالیزم ده توانیت یارمه تیده ر بییت له مسۆگه رکردنی یه کپارچه یی و سه قامگیری عێراق دواى سه دامه سی، و له وێوه که شیکی گونجاو بۆ دیموکراسیخواری و بنیاتنانی کۆمه لگه یه کی مه ده نی بره خسینییت. ده ره نجامیکی له و شیوه یه به روونی له به رژه وه ندی ویلایه ته یه کگرتووه کان ئه مریکا و هاو په یمانه ئه ورووپیه کانیدا یه، هه ره وه ها له به رژه وه ندی تورکیا و گه لی عێراقی شه دا یه.

به له به رچه او گرتنی ئه و راستییه ی که رژیعی عێراق هه لمه تیکی کۆمه لکوژی و پاکتاوی په گه زیی دژی کۆمه لگه ی کوردی ئه نجامدا وه، پیوسته هه ر پیکهاته یه کی حوکمرانی له داها توودا، گه ره نتی و پاراستن بۆ هه موو پیکهاتهکانی عێراق به یاسایی بکات؛ به تایبه تی بۆ کوردده کان که به و شیوه یه درندانه یه و له سه ر بنه ما ی ناسنامه ی کولتوووری بوونه ته قوربانی. عێراقیکی یه کگرتوو، دیموکراس و فیدرال، نه ک ته نها مافی ره وای بریاردانی چاره نووس بۆ کۆمه لگه ی کوردی دا بین ده کات، به لکو مافی هه موو پیکهاتهکانی ناو عێراقیش گه ره نتی ده کات

کرۆنۆلۆژیا (په زبه ندی کاتی)

ئه مه ی خواره وه کرۆنۆلۆژیایه کی ده ستی شانه کرا وه بۆ هه ندیک له و ره ودا وه گرنگانه ی که له سه ده ی رابردوو دا کاریگه ریه یان له سه ر کوردانی عێراق هه بووه. ۱۹۱۸ - چوارده خاله که ی سه رهۆک وو درۆ ویلسن: وو درۆ ویلسن پا به ند بوو به بنه ما ی

مافی برپاردانی چاره‌نوس بۆ هه‌موو گه‌لان. خالی دوازدهه‌م ئامازه‌ی به‌وه ده‌کرد که نه‌و نه‌ته‌وه ناتورکانه‌ی له‌ژێر ده‌سه‌لاتی عوسمانیدا ده‌ژین "ده‌بیت دنیایی ته‌واویان پێ بدریت له‌ پاراستنی ژینیان و هه‌لیکی ره‌های بی کێشه‌یان بۆ بره‌خسێنریت بۆ گه‌شه‌پیدانی (ئۆتۆنۆمی)!"

۱۹۲۰ - په‌یماننامه‌ی سیفر: له‌ کۆتایی جه‌نگی جه‌مانی یه‌که‌مدا، هێزه‌ هاوپه‌یمانانه‌کان کۆبوونه‌وه بۆ دیاریکردنی ئایینده‌ی سیاسی نه‌و زه‌وی و گه‌لانه‌ی له‌ژێر ده‌سه‌لاتی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی تیکشکاو دابوون. په‌یماننامه‌که‌ مافی سه‌ربه‌خۆیی له‌ تورکیا بۆ نه‌و به‌شانه‌ی ئه‌نادۆڵ دا‌بین کرد که کورد تییاندا زۆرینه‌ بوون، هه‌روه‌ها میکانیزمیکی سیاسی دارپشت بۆ دامه‌زراندنی ده‌وله‌تیکی کوردی که برپار بوو ویلایه‌تی موسلیش بگرێته‌وه. په‌یماننامه‌ی سیفر واژۆ کرا، به‌لام هه‌رگیز په‌سه‌ند نه‌کرا (نه‌چه‌سپێرا).

۱۹۲۳ - په‌یماننامه‌ی لۆزان: په‌یماننامه‌ی لۆزان جیگه‌ی په‌یماننامه‌ی سیفری گرت‌ه‌وه. ئۆتۆنۆمی به‌ کورده‌کان نه‌درا و نه‌و ناوچانه‌ی تیییدا ده‌ژیان به‌سه‌ر تورکیا، ئێران، عێراق، سووریا و یه‌کیته‌ی سوڤیه‌تدا دابه‌شکران. زۆرتیرینی ژماره‌ی کورده‌کان که‌وتنه‌ ژێر کۆنترۆلی ده‌وله‌تی تورکیا یان ژێر ده‌سه‌لاتی به‌ریتانیا له‌ ده‌وله‌تی تازه‌ دامه‌زرای عێراقدا. شانیدیکی کۆمه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌کان له‌ ساڵی ۱۹۲۳دا سه‌ردانی موسلیان کرد بۆ دیاریکردنی خواستی کورده‌کانی نه‌و، له‌ راپۆرته‌که‌یاندا ئامازه‌یان به‌وه کرد که نه‌وان ده‌وله‌تیکی سه‌ربه‌خۆیان ده‌ویت.

۱۹۲۴ - بۆچوونی به‌ریتانیا: کۆمیساریای بالای به‌ریتانیا له‌ ۲۴ی کانوونی یه‌که‌می ۱۹۲۴دا به‌یاننامه‌یه‌کی ده‌رکرد و تیییدا "دانی نا به‌ مافی نه‌و کوردانه‌ی له‌ناو سنووره‌کانی عێراقدا ده‌ژین بۆ دامه‌زراندنی حکومه‌تیکی کوردی له‌ ناوخوا‌ی نه‌و سنوورانه‌دا."

۱۹۳۲ - سه‌ربه‌خۆیی عێراق: له‌ ساڵی ۱۹۳۲دا، له‌لایه‌ن به‌ریتانیاوه سه‌ربه‌خۆیی ته‌واو به‌ عێراق به‌خه‌شرا و کێشه‌ی کورد به‌ چاره‌سه‌رنه‌کراوی به‌جێپێلدا.

۱۹۴۶ - کۆماری مه‌هاباد: له‌ ئێران، کورده‌کان کۆماری مه‌هابادیان دامه‌زراند که ته‌مه‌نی کورت بوو و له‌ کانوونی دووه‌می ۱۹۴۶ تا کانوونی یه‌که‌می ۱۹۴۶ به‌رده‌وام بوو.

۱۹۴۶ - دامه‌زراندنی پارتی دیموکراتی کوردی عێراق: نه‌م پارتی له‌ ساڵی ۱۹۵۳دا ناوه‌که‌ی گۆژی بۆ پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق، بۆ جه‌ختکردنه‌وه له‌ گرتنه‌خۆی پێکهاته‌ نا‌کورده‌کانی کوردستانی عێراق.

۱۹۵۸ - عیراق له سهردهمی عهبدولکههریم قاسم: دوی پرووخانی رژیعی پاشایهتی، قاسم هانی کوردهکانی دا بو بهشداریکردن له حکومهته نوییهکهدا تا ئه و کاتهی دهسهلاتهکانی خۆی جیگیر کرد. له سالی ۱۹۵۹دا، حکومهته نوییهکه دهستی کرد به سه رکوتکردنی هه موو گروهه نارازییهکان به کوردهکانیشهوه. له سالی ۱۹۶۱دا، شوپشی کورد هه لگیرسا و به پچپچرپی بو چوارده سالی دواتر بهردهوام بوو. ۱۹۶۳ - قونای یه که می هه لمه تی پاکتاوی ره گهزی و ته عریبکردن: هه لمه تی پاکتاوی ره گهزی و به عه ره بکردن کاتییک دهستی پیکرد که پارتی به عس بو یه که مجار له سالی ۱۹۶۳دا گه یشته دهسه لات، و تا دوورخستنه وهی کاتی سهرکردایه تی به عس له شوباتی ۱۹۶۴دا بهردهوام بوو. له و ماوه یه دا، رژیعی عیراق دهستی کرد به ویرانکردنی زۆریه ی گه ره کهکانی شو رج، نازادی و ناخور حوسین له ناو شاری که رکوکدا. سه دان خانوو به شو فل ته خت کران. دانیشته وانی نزیکه ی چل گوندی پارێزگای که رکوک به زۆره ملێ دهر کران و عه ره بهکانی باشوور و ناوه راستی عیراق له و شویتانه نیشته جی کران.

۱۹۷۰ - ریککه وتنامه ی ئوتونومی له نیوان پارتی دیموکراتی کوردستان (PDK) و حکومه تی عیراق: له ۱۱ ی ئاداری ۱۹۷۰دا، ریککه وتنامه یه کی ئوتونومی له نیوان پارتی و حکومه تی ناوه ندییدا واژۆ کرا که دانی نا به بوونی کورد و هه ندیک مافی پێ به خشین، به لام ته نها سێ پارێزگای له کۆی پینچ پارێزگا کوردییه که له خو گرتبوو. نه و پارێزگایانه ی وه ک که رکوکێ لی به ده ر کرد که نه وتیان تیدا بوو.

۱۹۷۴ - شوپشی کورد دژی حکومه تی عیراق: تا سالی ۱۹۷۴، په یوه ندییهکانی نیوان کورد و حکومه تی ناوه ندی گه یشتبووه ناستی راپه رپینی چه کداری. له و ماوه یه دا، ئێران و عیراق تیه و گلابوون له کی شه یه کی سنوورپی به رفراوان. ویلایه ته یه کگرتووهکانی نه مریکا پشتیوانی ئێرانی ده کرد و ئێرانیش بو فشارخستنه سه ر عیراق، پشتیوانی کوردهکانی عیراقی ده کرد له خه باته که یاندا. له سالی ۱۹۷۵دا، کی شه سنووریهکان به پپی ریککه وتنامه ی جه زایر یه کلایی کرانه وه و ویلایه ته یه کگرتووهکان و ئێران پشتیوانییهکانی خو یان بو کوردانی عیراق کی شایه وه. له نه جامدا شوپشه که هه ره سی هینا. سه دان هه زار کورد و لاتیان به ره و که مپه ناو ره کان جه یشت، که زۆریه یان له ئێران بوون. زۆریک له وانه شی که نه یانته وانی رابکه ن، کۆمه لکوژ کران.

۱۹۷۴ - قونای دووه می هه لمه تی پاکتاوی ره گهزی و ته عریب: دوی هه ره سه پینانی دانوستانهکانی نیوان کورد و رژیعی عیراق له سالی ۱۹۷۴، حکومه تی به عس دهستی کرد به جیه جیکردنی نه و سیاسه تی پاکتاوه ره گهزی و ته عریبه ی که له سالی ۱۹۶۳

دهستی پیکردبوو، به مه بهستی که مکردنه وهی پڙهی زۆرینهی دانیشتهوانی کورد له و ناوچانهی که له پروی ستراتژی، ئابووری یان سیاسییه وه بو عێراق گرنگ بوون. به تابهتی ئه و ناوچانهی ده وره بهری که رکوک که کێلگه نه وتیه به گه ره کانی لیه، له گه ل ناوچه کانی ناو بازنه به کی ۲۰ کیلومه تری له سه ر سنووری ئێران و تورکیا کرانه نامانج. کورده کان به زۆره ملی راگوێزران، کومه لکوژ کران، په وانهی که مپی ئاواره کان کران، یان له کومه لگا زۆره ملیکاندا نیشته جی کران. خویندن به زمانی کوردی له قوتابخانه کاندرا راگیرا. گونده کان و بیره ئاوه کانی ناوچه سنوورییه کان و ئێران کران. ئه م ناوچانه بوونه جوړیک له "خاکی پروت" و هه ر که سیکی هاتبا به ناو ئه و بازنه ۲۰ کیلومه ترییه، زیندانی ده کرا و له سیداره ده درا. هه ره ها زۆربه ی کورده فه یلییه کان (شیعه) که له به غدا ده ژیان، بو ئێران راگوێزران.

۱۹۷۵ - دامه زرانندی یه کیتی نیشتمانی کوردستان (YNK): له حوزه ی رانی ۱۹۷۵ له دیمه شقی پایته ختی سووریا دامه زرا، ئه مه ش دوای هه ره سه پینانی شوړشی کورد له هه مان سالد.

۱۹۸۰ - جه نگی ئێران و عێراق: له کاتی کدا زۆریک له کورده کان له م جه نگه دا دژی ئێرانییه کان ده جه نگان، هه ندیکی تریان به رده وام بوون له شوړش دژی حکومه تی ناوه ندی، زۆربه ی کات به پالپشتی ئێران. ئه مه بووه هو ی ئه وه ی هیزه کانی عێراق له به ره کانی جه نگه وه به ره و ناوچه کوردیه کان بجو لپێرین. تا سالی ۱۹۸۷، کورده کان به پالپشتی ئێران کۆنترۆلی زۆربه ی کوردستانی عێراقیان کردبوو. سه دام حسین نامۆزاکه ی خو ی (عه لی حه سه ن مه جیدی) به ده سه لاتی ته واوه وه کرده به پرسی باکووری عێراق بو له ناو بردنی شوړشی کورد. هیزشی کیمیایی، و ئران کردنی زیاتری گونده کان، ژه هراویکردنی سه رچاوه کانی ناو، ده ستگیرکردن و کومه لکوژی، هه ندیک بوون له و پنگایانه ی بو سه رکوتکردنی شوړشه که به کار هاتن.

۱۹۸۴ - قو ناعی سییه می هه لمه تی ته عریب: دوای هه ولپیک تری بیسوودی دانوستان له سالی ۱۹۸۴، پزیم دهستی کرد به و ئران کردنی سیستماتیکی گونده کان، خانوو، که نیسه و مزگه وته کان له ناوچه کوردیه کاندرا. ئه م ئۆپه راسیۆنه له سالی ۱۹۸۸ دا و له شالاهه کانی ئه نفال گه یشته قو ناعی کۆتایی. ته نها له و ساله دا نزیکه ی ۱۲۰۰ گوند و ئێران کران. مه زهنده ده کریت ۱۸۲,۰۰۰ که س له ئه نجامی شالاهه کانی ئه نفالدا گیانیان له ده ستداییت. ژماره ی ئه و که سانه ی له هه ر سێ قو ناعی هه لمه تی پاکتاوی په گه زی و ته عریبدا بیسه روشوین کران یان کوژراون، به ۳۰۰,۰۰۰ که س مه زهنده ده کریت. هه ره ها ژماره ی گه شتی ئه و گوندانه ی له هه موو قو ناعه کاندرا و ئێران

کراون، به زیاتر له ۴۰۰۰ گوند دهخه ملیندریت.

۱۹۸۸ - هه له بجه: له ئاداری ۱۹۸۸ دا، عێراق بۆ ماوهی سێ رۆژ به تیکه له یه ک له چه کی کیمیایی هیژشی کرده سهر شارۆچکهی هه له بجه، که بووه هۆی گیانله دهستدانی دهستبه جێی نزیکه ی ۵,۰۰۰ که سی سفیل و هه زارانی تریش که له چه ند سائی دواتردا به هۆی کاریگه ریه کانیه وه گیانیان له دهستدا.

۱۹۹۰ - سزا ئابووریه کان: به پێی برپاری ژماره ۶۶۱ ی ئه نجومه نی ئاسایشی نه ته وه یه کگرتوو ه کان که له ئابی ۱۹۹۰ دا ده رکرا، سزای ئابووری به سهر عێراقدا سه پینرا به مه به ستی ناچارکردنی عێراق بۆ کشانه وه له کویت.

۱۹۹۱ - جه نگی که نداو: له لایه ن ویلایه ته یه کگرتوو ه کانی ئه مریکا وه هانی کورده کان درا تا دژی حکومت راپه رن و سه دام حسین برپوو خین. راپه رینه که له ئاداری ۱۹۹۱ دا ده ستی پیکرد، به لām هیژه کانی هاوپه یمانان هاوکاری کورده کانیان نه کرد. له سه ره تادا کورده کان سه رکه وتوو بوون له ده رکردنی سوپای عێراق له ناوچه کانیان، به لām دواتر سوپای عێراق خۆی ریکخسته وه و راپه رینه که ی سه رکوت کرد. له باکوور، نزیکه ی دوو ملیۆن که س له ترسی هیژه کانی سه دام هه لاتن و په نیان بۆ ئێران و تورکیا برد (کوڤه وی ملیۆنی). توڤه یی نیوده و له تی وای له هاوپه یمانان و نه ته وه یه کگرتوو ه کان کرد که هه لئۆست وه رېگرن. به ره ی کوردستانی پیکه پینرا بۆ ریکخسته نی کارگه رپی خزمه تگوزاریه گشتیه کان بۆ ناوچه که.

۱۹۹۴ - دابه شبوونی پارتی و یه کیتی: ئه و سیسته مه په نجا به په نجایه ی که حکومتی نیوان ئه م دوو پارتیه ی پێ پیکه اتوو تیکچوو و شه ر و پیکدادان له نیوانیاندا هه لگیرسا.

۱۹۹۶ - ناگره به ست: پارتی دیموکراتی کوردستان (PDK) کوئترۆلی هه ولپه ری کرد و یه کیتی نیشتمانی کوردستان (YNK) به ره و سلیمانی پاشه کسه ی کرد. له و کاته وه، ئه م دوو لایه نه دوو ئیداره ی جیاوازیان پاراستوو.

۲۰۰۲ - کوڤوونه وه ی ئه نجومه نی نیشتمانی کوردستان: بۆ یه که مجار له دوای سائی ۱۹۹۴ وه، ته واوی ئه ندامانی ئه نجومه نی نیشتمانی کوردستان له ۴ ی تشرینی یه که می ۲۰۰۲ له هه ولپه ر کوڤوونه وه.

زمانی کوردی له کوردستانی عیراقدا له ژێر مهترسی بهردهوامی پهراویزخستن و پوکانهوه

پ. ی. د. محمد قادر سعید
و. فریشته مهجید

پوخته

ئهم توێژینهوهیه که ئهم بابتهی لهسهر بهنده دۆخی مهترسیداری زمانی کوردی له ههرێمی کوردستانی عێراق نیشان دهدات و بهپرسان و ئەکادیمیەکانی کورد ئاگادار دهکاتوه له ههپهشه‌ی زمانی ئینگلیزی که یه‌کێکه له هۆکاره سه‌ره‌کییه‌کانی دابه‌زین و پهراویزخستنێی زمانی کوردی له کوردستانی عێراق که پرۆسه‌ی به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی گۆڕانی زمان وه‌ک پێویست نییه. یه‌کێکه له و پرسیاره سه‌ره‌کیانه‌ی که ئهم توێژینه‌وه‌یه هه‌وڵی وه‌لامدانه‌وه‌ی دهدات ده‌توانیته‌ له ده‌وری رۆژی ئینگلیزی بخولیته‌وه‌ له وه‌لانی زمانی کوردی له کوردستانی عێراق که قوتابخانه ئه‌هلیه‌کان زمانی ئینگلیزی وه‌ک زمانی یه‌که‌م بۆ خوێندکاره کورده‌کانیان به‌کارده‌هێنن. به‌هه‌مان شێوه ئهم توێژینه‌وه‌یه هه‌وڵ دهدات تیشک بخاته سه‌ر هۆکاره‌کانی تر که له ئه‌نجامدا زمانی کوردی له کوردستانی عێراقدا پهراویز ده‌خړیته و نامانجی گه‌رانه به‌دوای نیشانه‌کانی پهراویزخستن و دابه‌زینی زمان؟ ئه‌وه‌ی پێویسته بکریته بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی ئه‌و دابه‌زینه‌ی که له زماندا به‌ره‌م دێت، یه‌کێکه له نامانجه جه‌وه‌هه‌ریه‌کانی ده‌ره‌وه‌ی نووسینی ئهم توێژینه‌وه‌یه. له‌م نێوه‌نده‌دا هه‌وڵ دهدات رۆژی سیاسه‌تی زمان (ئه‌گه‌ر هه‌بیته) به‌رامبه‌ر زمانی کوردی بزانیته؟ به‌و پێیه‌ی زمانی کوردی له‌ژێر هه‌په‌شه‌ی به‌رده‌وامی پهراویزخستن و دابه‌زیندا یه، هه‌ر هه‌وڵیک بۆ پاراستن و بوژاندنه‌وه‌ی، یارمه‌تیده‌ر ده‌بیته بۆ زیندووکردنه‌وه‌ی زمانی کوردی بۆ نه‌وه‌ی داها‌توو. ئهم توێژینه‌وه‌یه به‌ پشتبه‌ستن به‌ میتۆدیکێ وه‌سفیه‌ ده‌گاته ئه‌و پاستیه‌ی که ئه‌وه‌ی تا ئیستا له‌ رووی هه‌په‌شه‌ی زمانی ئینگلیزی و هه‌ژموونیه‌وه

کراوه که ورده ورده زمانی کوردی په‌راویژ ده‌خات، وه‌ک پێویست نییه و به‌دواداچوون بۆ ئه‌و رێگایانه ده‌کات که ده‌بێ بگه‌ڕێته‌به‌ر بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی هه‌ره‌شه‌یه‌کی زمانی له‌م شیوه‌یه.

۱- پێشه‌کی

هه‌رچه‌نده قسه‌که‌رانی زمانیک به‌زۆری ئاگاداری گۆرانیکارییه‌کان نین کاتیک پوو‌ده‌ده‌ن، به‌لام زمانه‌کان به‌رده‌وام به‌ گۆرانیکارییه‌کاندا تێده‌په‌رن که له‌ لایه‌که‌وه ده‌توانیت ده‌رئه‌نجامی بێباکی، ته‌مه‌لی یان ته‌نانه‌ت نه‌زانی بێت که ئه‌وه‌نده به‌رچاو نییه. له‌ لایه‌کی تره‌وه په‌نگه به‌هۆی نه‌بوونی له‌ها‌توویی ئیمه یان چاککردنه‌وه‌ی دروست له‌ لای ئیمه‌وه بێت. ئایا ئیمه ته‌نها به‌شیکین له‌و پرۆسه‌یه‌ی که تێیدا ته‌نها به‌ ساده‌یی گۆرانیکارییه‌که وه‌ک خۆی قبول ده‌که‌ین؟ ئایا ئه‌و زمانه‌ی که به‌ دابه‌زین ده‌گۆریت؟ وه‌ دۆخی زمانی کوردی له‌ کوردستانی عێراق چۆنه؟ ئه‌مانه هه‌ندیک له‌و پرسیارانه‌ن که ئه‌م توێژینه‌وه‌یه به‌پاره له‌سه‌ری تیشک بخت. له‌ ماوه‌ی پرۆسه‌ی کاتدا به‌ره‌مه‌پێنانی دابه‌زین له‌ زماندا ده‌بێته هۆی گۆرینی زمان که له‌ روانگه‌ی زانیانی وه‌ک فیچ (۲۰۱۰: ۳۴) راستیه‌که و له‌ سه‌ره‌تای ده‌ستپێکردنی نووسینه‌وه‌ بنکه‌یه‌کی زانیاری ده‌وله‌مه‌ند هه‌یه که گۆرانیکاری زمانی به‌لگه‌دار کردوه. تراسک (۱۹۹۴: ۱) باس له‌وه ده‌کات که "هه‌موو زمانیک که مرۆف به‌کاری ده‌هێنیت به‌رده‌وام گۆرانی به‌سه‌ردا دیت، بۆ نمونه ئینگلیزی به‌ دێژایی میژووی خۆی گۆرانیکاری به‌سه‌ردا هاتوه‌ و تا ئه‌مه‌رۆش له‌ گۆراندایه". ئه‌مه‌ش ئه‌وه ده‌رده‌خات که گۆرانی زمان له‌ هه‌رێمی کوردستانی عێراق چه‌تمیه به‌و پێیه‌ی زمانی کوردی که به‌هۆی نه‌بوونی زمانیکی یه‌کگرتوو و ستاندارده‌وه کێشه‌ی زمانه‌وانی زۆری هه‌یه، یه‌کیکه له‌و زمانانه‌ی که رووبه‌رووی ئه‌و گۆرانیکاریانه ده‌بێته‌وه که په‌نگه له‌ هه‌ره‌شه‌ی زمانی ئینگلیزییه‌وه بێته ئاراوه که به‌دڵنیایه‌وه بووه‌ته هۆی دابه‌زینی له‌ دێژخایه‌ندا. گۆرینی زمان ده‌توانیت پرۆسه‌یه‌کی سروشتی بێت بۆ هه‌ر زمانیکی جیهان چونکه به‌ مانای مردنی زمانه‌که نییه که ته‌نها کاتیک راسته که هه‌یج کام له‌ قسه‌که‌ره‌کانی به‌ زیندووی نه‌دۆزێته‌وه. زمانه‌که تووشی کێشه ده‌بێت کاتیک به‌ر زمانکوژ ده‌بێت که چاوه‌پروان ده‌کریت کاتیک هه‌نگاوی کوژکردن هه‌لناگریت و کاتیک له‌ رووی کاراییه‌وه وردتر نه‌کراوه‌ته‌وه. کێشه‌که له‌گه‌ڵ ده‌سه‌لاتی حکومه‌تی کوردستانی عێراقدا به‌ له‌رووی هه‌لوێست و هه‌وله‌کانیانه‌وه که رۆژیکه‌ی کاریه‌گر ده‌گه‌ڕن له‌ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی ئه‌م جووره هه‌ره‌شانه که بریتیه له‌ وه‌لانی میدیای فێرکردن له‌ ناوه‌نده‌کانی په‌روه‌رده‌دا.

بهگشتی چه‌ندین رڤنگای جیاواز هه‌یه بۆ گۆرپنی زمان که هه‌ندیکیان ده‌توانن له فیربوونی زمانه‌وه یان له رڤنگه‌ی به‌رکه‌وتنی زمان و جیاکاری کۆمه‌لایه‌تی و پرۆسه‌ی سروشتی له به‌کاره‌یئاندا سه‌رچاوه بگرن. ئەم توێژینه‌وه‌یه به شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی نامانجی ئاماژه‌دان به مه‌ترسییه‌کانی زمانی ئینگلیزییه که دیارده‌یه‌کی جهمانییه و یه‌کێکه له‌وه‌کاره‌ بنه‌رپه‌تیانه‌ی که کاریگه‌ری له‌سه‌ر لێهاتووێی نه‌وه‌ی نوێ هه‌یه له به‌کاره‌یئانی زمانی کوردی خۆیان له کوردستانی عێراقدا. لێ‌وه‌وه بۆ به‌رته‌سککردنه‌وه‌ی با‌لاده‌ستی زمانی ئینگلیزی، رڤکاره‌کانی به‌په‌له و هه‌نگاوی جدی پێویسته بۆ گۆرپنی وهرگێرانی ئەو پراکتیزه و به‌رپه‌بردنی راسته‌قینه‌ی زمانی که له هه‌ریکی کوردستانی عێراقدا دۆزراوه‌ته‌وه بۆ زمانیکی یه‌کگرتووی کوردی که به نزیکه‌یی بۆ ئیستا ناتوانرێت. ئەمه‌ش له رڤنگه‌ی داننان و چالاککردنی به‌رپه‌بردنی زمانی ناپراسته‌وه‌خۆ ده‌کرا که له به‌رامبه‌ردا زمانی کوردی چالاک ده‌کات و دژی پرۆسه‌ی په‌راویزخه‌ستی له کوردستانی عێراقدا وه‌ستاوه.

گرنگه ئەوه به کێشه‌ بزاین که هه‌نگاو هه‌یه به‌ره‌و پرۆسه‌ی کۆدکردنی زمانی کوردی و وردکردنه‌وه‌ی کارایی له رڤنگه‌ی که‌لک وهرگرتن له ته‌واوی زاراوه کوردیه‌کان له چوارچۆیه‌ی پرۆسه‌ی کاتدا بۆ ئەوه‌ی زمانیکی هاوبه‌ش بۆ هه‌موو گه‌لی کورد دروست بکری‌ت له کۆتاییدا بۆ ئەوه‌ی له به‌رامبه‌ر هه‌رپه‌شه‌ی زمانی ئینگلیزی و ئەو گۆرانه‌ بوه‌ستن که رهنه‌گه‌ بێته‌ هۆی بۆ زمانی کوردی. گریمانە ده‌کری‌ت که هه‌وڵی تاکه‌که‌سه‌ی و پراکتیک و به‌رپه‌بردنی کۆمه‌لگا له رووی به‌رخۆدانی زمانه‌وه به‌س نییه ئەگه‌ر پراکتیک و به‌رپه‌بردنی زمانی راسته‌قینه‌ له ناوچه‌ی کوردستانی عێراقدا نه‌بێت. مه‌زه‌نده ده‌کری‌ت ئەگه‌ر هه‌یچ نه‌کری‌ت، نیوه‌ی ئەو زمانه کوردیه‌ی ئەم‌رۆ قسه‌ی پێده‌کری‌ت تا کۆتایی ئەم سه‌ده‌یه نامی‌نێت. ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی شیکاری وه‌سفیه‌ که سوود له رڤبازی می‌ژووێی گوتار وهرده‌گری‌ت بۆ شیکردنه‌وه‌ی هه‌ندیک بابته و بابته‌ی ده‌وره‌یی، هه‌وال، شرۆفه، چاوپێکه‌وتن و به‌لگه‌نامه فه‌رمیه‌کان، که به‌ زۆری له کرمانجی ناوه‌ندی (سۆرانی) سه‌باره‌ت به‌م مشتومرانه به‌ره‌م هێنراون. به‌م پێیه ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی چۆنایه‌تییه.

لیکۆلینه‌وه‌که سنوورداره به په‌راویزخه‌ستن و دابه‌زینی زمان که پێش پرۆسه‌ی گۆرانکارییه که له‌م دوایانه‌دا بووه‌ته‌ دیارده و سنوورداره به تیشک خه‌ستنه سه‌ر ئەو چالاکی و پراکتیزانه‌ی له دۆمه‌ینی حکومی و ناحکومی له کوردستانی عێراقدا رووده‌ده‌ن. ئەم توێژینه‌وه‌یه بۆ ئەکادیمیست و توێژه‌ران و خوێندکارانی کورد گرنگیه‌کی زۆری هه‌یه بۆ ئەوه‌ی بزائن چی پێویسته بۆ رڤخه‌ستی راهێنان و

پراکتیکه کانی زمان جگه له وهی رینگا خۆش بکات بۆ ئه وهی جی پێویسته بۆ ئه وهی به وردی دهبراهێ دۆخی ئیستای زمانی کوردی بزانریت. له گوتاره کانی ناسنامه ی کوردیشدا سهردانی گرنگی زمان بکهینه وه به شیوهیه کی بنه په تی. به لام ئه و پرسیاره په خنه ییه ی که لێره دا وروژنراوه ئه وهیه که؛ ئایا ئینگلیزی به هه موو میدیایه کی به هیزوه که به شداری له بالاده ستیه که یدا ده کهن، ژبانی زمانی کوردی ده خاته مه ترسییه وه؟ بۆ وه لامدانه وهی ئه م پرسیاره پێویسته سه یری په راویزخستنی زمان و هۆکاره به شداری بووه کانی یان هۆکاره کانی بکریت.

۲. هۆکاره کانی په راویزخستنی زمانی کوردی له کوردستانی عێر اقدا

له سه ره تای سالی ۲۰۲۰ کۆمپانیای گه وهی گه وه ره که کۆمپانیایه کی میدیاییه به ره هه مه ی نه ری مایکرو دۆکیۆمێنتارییه ده که ویتته شاری نیویۆرک و ئوفیسه کانی له نه دنه فیدیویه کی بلاوکرده وه و په خشی کرد که تێیدا ئاماژه یه ک هه یه بۆ بابته تیک که به ناو نیشانی 'رزگار کردنی زمانه کان له له ناوچوون'. واته یه کێک له و زمانانه کوردی سۆرانییه که جگه له زمانی تونیکا، ئۆسینگ، و زمانی ئیشاره تی هۆلهندی له نیوان نزیکه ی ۵۰۰ زماندا به مه ترسی مه ترسیدار داده نریت. باس له وه ده کریت که ته نیا به مشتیک قسه که ره، و نه بوونی بزوتنه وه یه کی چالاک بۆ زیندووکرده وهی زمانه که، ده کرا له کاتدا له ده ست بدرین. سوپاس بۆ خوا دانیال بۆگری ئودیل گوپی لیه. هاو دامه زیننه ره و به رپوه به ری ویکیتونگزه له گه ل خۆبه خشه کان له سه رانه ری جیهان کار ده کات بۆ دروستکردنی ئه رشیفیکی فیدیوی کراره که خه لک قسه ده که ن و واژۆ ده که ن به زمانه ده گمه ن به کاره ی نراوه کان بۆ ئه وهی بتوانریت به یارێزین و بگوازی نه وه بۆ نه وه کانی داها توو. ئه گه ر ئیمه شاره زا بووین، سوپاسی دانیالمان ده کرد به هه موو زمانیک که ده مان توانی.

له به شی دووه می سالی ۲۰۲۰ به وردی له ۲۰۲۰/۰۹/۱۳ Wishe.net ئه وهی په شتر په ست کرده وه که کۆمپانیای گه وهی گه وه ره گریمانه ده کات. چاوپێکه وتنیکیان له گه ل نه ریمان خۆشناو راگری کۆلێژی هونه ره جوانه کان و پرۆفیسۆری یاری ده ده ره له زمان و زمانه وانێ کوردی ته نجامدا و پرسیارێ په یوه ندیدار به زمانی کوردی بیان لیکرد که خه ریکه به ره و دابه زین و له ناوچوون ده چییت. ئه مرۆ له جیهاندا مه یلیک هه یه بۆ گۆرینی زمانه کان بۆ ئینگلیزی. واته نه مه ئاراسته یه که که کار له سه ر لاوازکردن و په راویزخستنی زمانی دایکی ده کات. نه مه کاره ساتیکی گه وه ره یه و به ره به ستیکی گه وه ره یه له به رده م زمانی دایک له جیهاندا به گشتی و زمانی کوردی به تابه تی. به داخه وه

زۆر هۆکار هەن که له دەرەوهی ئەو جۆره نەفامییە وەستاون. خالە کۆتاییهکانی چاوپێکەوتنەکه له گەڵ خۆشناو ناماژە بەم هۆکارانە دەکەن که له دەرەوهی پهراویزخستنی زمانی کوردی له کوردستانی عێراقدا وەستاون:

(۱) کهرتی تایبەت جگه له ئەنجومەن و کۆمپانیاکان تەنها کار لەسەر زمانی بیانی بەتایبەت ئینگلیزی دەکەن. بە واتایهکی تر، ئەگەر به تەنیا زمانی زگماکی خۆت بزانیت، ناتوانیت دەرڤهتی کارت دەست بکهوێت. ئەمەش ئەوه دەرڤهات که زمانی زگماکی ورده ورده پهراویز دهخریت.

(۲) بەشیوهیهکی بەشیک زمانی کاری دادگاگان هێشتا عەرەبییه. بەشیوهیهک بپارەکانی دادگاگان به زمانی عەرەبی دەدرێن نەک کوردی.

(۳) زۆریه ی بپارەکانی پهڕلهمانی کوردستان به زمانی عەرەبی دراوه و دەرچوووه پاشان وەرگێڕدراوه بۆ سەر زمانی کوردی. سەرەپای ئەوهش، خۆشبهختانه مهیلیک ههیه بۆ بهکارهێنانی زمانی کوردی بۆ دەرکردنی فەرمان و پێساکان له م خولهدا.

(۴) لایه نه په یوه ندیداره کان (هه موو په یوه ندیداره کان) زیاتر گرنگی به زمانی ئینگلیزی و زمانه بیانییهکانی دیکه دهدهن له سەر حیسابی زمانی کوردی بۆ پهروه رده.

(۵) نه بوونی زمانیکی یه کگرتووی ستانداردی کوردی له سەر تاسه ری کوردستان کێشه یهکی گه وره یه چونکه هه ردوو کرمانجی ناوه پاست و باکور وهک زمانیکی ستاندارد له م هه رێمه بچوو که دا کار ده کهن. ئەمەش وایکرد خەڵک تێروانی نیکی نهرێنی له سەر زمانی کوردی هه بییت و پشتگوێی بخه ن.

له پاستیدا ئەو هۆکارانە ی پێشتر باسمان کرد تا که هۆکار نین که پێگه خۆش بکه ن بۆ ئەوهی زمانی ئینگلیزی پۆلی هه بییت له پهراویزخستنی زمانی کوردیدا به و پێیهی هۆکاری دیکه هەن که له م پرۆوه پۆلی کاریگەر ده گێرن.

ئەمانه ی خواره وه هه ندیك له و هۆکارانەن که ده سه لاتێ کورد و ئەکادیمییه کان کاریان له سەر ده کهن:

۲,۱ مه ترسی سۆشیال میدیا

یه کییک له سه رچاوه کانی مه ترسی پهراویزخستن له سۆشیال میدیا و مۆبایله زیره که کانه وه سه رچاوه ی گرتوو که هه موویان پيس کردوو به ناوچه گوندنشینه کانی هه رێمی کوردستانی عێراقیشه وه و کاریگه ریه کی زۆری له سەر نه وهی نوێ هه بووه. له بهرته وهی زمانی کوردی بۆ خۆپاراستن له هه ره شه و مه ترسییه کان به ره و پێش ناچیت، دۆزینه وهی زمانی ئینگلیزی وهک زمانی سه ره کی ئەو سه رووت و سامانه

ئه‌لیکترونییانه وایکرد زۆرێک له منداڵه‌کان ئاشنای زمانی ئینگیزی بن نه‌ک زمانی دایکی. لێره‌وه ته‌نانه‌ت ئه‌و گوند و گوندنشینانه‌ی که سه‌رچاوه‌ی زمانی پاککراوی کوردی بوون، گله‌یی له ده‌رکه‌وتنی نه‌وه‌یه‌کی نوێ ده‌که‌ن که ناتوانن وه‌ک پێویست به‌ زمانی کوردی قسه‌ بکه‌ن. له‌ پێگه‌ی ئه‌و ده‌سه‌لاته‌ ئابوورییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌یه‌ که له‌ زمانی ئینگیزی دا چێنراوه‌ که پێگه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی هێنده‌ به‌رزی هه‌یه‌ که وای لێکردووه‌ خه‌لک پالنه‌رێک بێت بۆ وه‌رگرته‌ی وه‌ک زمانی نیوده‌وله‌تی له‌ چوارچێوه‌ی جهمانیدا. جهمانگیری، ره‌وتی ئه‌کادیمی و دامه‌زراندن، ته‌کنه‌لۆژیای زانیاری نوێ سی پرسی گرینگ که وارشاویر (۲۰۰۰) ده‌یانینیت که به‌شداری له‌ پرۆسه‌ی بلا‌بوونه‌وه‌ی زمانی ئینگیزی دا ده‌که‌ن. بریتیه‌ له‌ پێگه‌ی شوێشی 'ته‌کنه‌لۆژیای زانیاری' و په‌یوه‌ندییه‌که‌ی به‌ ژانی خه‌لکه‌وه‌ له‌ سه‌ر بنه‌مای رۆژانه‌ له‌ ئاستی ناوخۆیه‌وه‌ بۆ نیوده‌وله‌تی که زمانی ئینگیزی به‌رزکرایه‌وه‌ و ئه‌وه‌ پۆلی کاریگه‌ری ئه‌م جووره‌ ته‌کنه‌لۆژیایه‌ که وایکرد زمانی ئینگیزی هه‌نارده‌ بکریته‌ بۆ وڵاتانی جهمان. به‌م پێیه‌، با‌لاده‌ستی کۆتایی زمانی ئینگیزی له‌ جهماندا دوا‌ی ده‌ستپێکردنی ویی جهمانی وه‌ک میدیای جهمانی گه‌یشتن و ئالوگۆری زانیاری دیت.

سۆشیال میدیا رۆلێکی ئه‌ری و نه‌ریی ده‌گێرته‌ چوونکه‌ هه‌ندیکیان جیاوازی له‌ نیوان قسه‌کردن و زماندا ناکه‌ن؛ له‌ نیوان زاراوه‌ و زماندا. هه‌رچه‌نده‌ به‌کارهێنانی هه‌مان زمان له‌ سۆشیال میدیا که له‌ ماله‌وه‌ به‌کاریده‌هێنن یان هه‌مان شیوازی قسه‌کردن له‌ گه‌ل یه‌کتر کاتی که له‌ ناوچه‌که‌یاندا ده‌بن، په‌نگه‌ جێگه‌ی وشه‌ په‌سه‌نه‌ کوردیه‌یه‌کان بگه‌ڕێته‌وه‌، به‌لام له‌ گه‌ل ئه‌وه‌دایه‌ که زمانی کوردی به‌ شیوه‌یه‌کی کارایی وردتر بکریته‌وه‌. له‌ لایه‌ک له‌ ئیستادا مه‌یلێک هه‌یه‌ که مه‌یلی زیاتری به‌کارهێنانی وشه‌ی بێگانه‌ له‌ سه‌ر حیسابی وشه‌ی کوردی هه‌یه‌ و ئه‌مه‌ش وا ده‌کات نه‌وه‌ی نوێ به‌ وشه‌ په‌سه‌نه‌ کوردیه‌یه‌کان نااشنا بێت. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ زۆرێک له‌ وشانه‌ی که سه‌ر به‌ کشتوکالێ و په‌یوه‌ندی‌دار به‌وه‌وه‌، له‌ ناو ده‌چن چونکه‌ هه‌چ کام له‌ وشه‌کانی ئه‌م بواره‌ له‌ لایه‌ن ئه‌و نه‌وه‌یه‌ نوێیه‌ به‌کارناهێنرێن که هه‌چ شتی که ناخوینیته‌وه‌ که کام وشه‌ بۆ چه‌مه‌به‌ستێک به‌کارهێنرێت. هه‌رچه‌نده‌ هه‌ندی که جار سۆشیال میدیا رۆلێکی ئه‌ری ده‌گێرته‌ له‌ ناساندن و به‌کارهێنانی وشه‌ی په‌سه‌نی کوردی به‌لام به‌داخه‌وه‌ به‌ ده‌گه‌مەن رۆلێکی له‌و شیوه‌یه‌ ده‌گێرته‌، به‌لام دامه‌زراوه‌ی دیکه‌ی حکومی وه‌ک وه‌زاره‌تی رۆشنیری و دامه‌زراوه‌ ئه‌کادیمییه‌کانی وه‌ک ئه‌کادیمیای کوردی هه‌ن که به‌رپرسیاریتی هه‌لده‌گرن و له‌م رووه‌وه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی کاریگه‌ر به‌شداری ده‌که‌ن.

۲,۲ قوتابخانه ئههلیهکان وههنگاوه جدیدیهکان بۆ پهراویزخستنی زمانی کوردی: لهگهڵ گهشهسهندنێ ئابووری له دواى ساڵی ۲۰۰۵، دهیان قوتابخانهی نیودهوولهتی له ههرێمی کوردستان دامهزران، که خویندنی کوالیتی بهرز و ژینگهیهکی جهمانی بۆ قوتابیانی دااین کرد، بهلام له بهرامبهردا کرێی خویندنی بهرچاو. مهنهجی خویندن و سیستهی خویندن له قوتابخانه ئههلیانه جیاوازه له قوتابخانه حکومییهکانی کوردستان. واته زمانی سههرکی وانهوتنهوه ئینگلیزییه، بابهتیک که ئهم توێژینهوهیه پهخنهی لیدهگریت و داواى ئامادهکردنی پرۆژهیهک دهکات لهلایه ن پسیپۆرانی پهروهردهوه بۆ حکومهتی ههرێمی کوردستان بۆ دهستکاریکردن و باشترکردنی سیستهی پهروهرده له قوتابخانه ئههلیهکاندا چونکه سیستهی ئیستا فهرامۆشکردنی زمانی دایکه. بهپێی راپۆرتیکی ژیان میدیا، زمانی کوردی تووشی کێشه بووه و کورد خۆی کێشه سازهکهیه. زۆریک له قوتابخانه ئههلییهکان/قوتابخانه ناحکومییهکان که زمانی ئینگلیزی زمانی وانهوتنهوهیه، سههرچاوهی نهوهیهک دهپیت که ناشنای کولتورهکهی و زمانی زگماکی خۆی نییه وهک چۆن زۆریه ی کاتهکان به زمانی ئینگلیزی قسه دهکات و له رهفتارهکانیدا لاسایی خه لکی رۆژناوا دهکات. (<http://co.zhyan.www>)

مهترسی بهرههههینانی دابهزینی زمانی کوردی ئهمجاره راستهقینهیه. گهورهترین مهترسی لهو باخچهی ساوایان و قوتابخانه ئههلیانهوه دیت که پشت به زمانی ئینگلیزی دهبهستن وهک زمانهکانیان. بهداخهوه پرۆژانه ژمارهیان زیاد دهکات. بهپێی بهلگهنامهیهکی فهرمی (ژماره ۱۳۰.۶۷ له ۲۷/۶/۲۰۲۱) له بهرپهوهیهتی پهروهردهی ههولپهوه که وهک پاشکویهک له کۆتایی توێژینهوهکهدا هاتوووه زیاتر له ۲۰۰ سهنتهری ناحکومی له کوردستانی عێراق بهم شیوهیهی خوارهوه دهبینریت:

۷۲ باخچهی ساوایان

۵۶ قوتابخانهی بنهپهتی

۳۰ قوتابخانهی نامادهکاری

۱۲ کۆمه لگه ی پهروهردهی

۲۲ قوتابخانهی نیودهوولهتی

۲۸ دامهزرارهکان

گرنگیدان و سهرنجی ئهم ناوهندانه له سههر ئاراستهکردنی مندا لانه بۆ فیروونی زمانی ئینگلیزی له سههر حیسابی زمانی کوردی. زۆریه ی خێزانه دهوله مهندهکان و ئهوانه ی توانای ناردنی مندا لهکانیان بۆ ئهم جوړه قوتابخانه ههیه واناکه ن.

دوودن له ناردنیان بۆ ئهوی چونکه پێیان وایه ئاینده بۆ ئهوه که سانهیه که دهتوانن به ئینگلیزی قسه بکهن و دهتوانن سوود لهو پۆسته چۆلانه وهریگر که نهک تهها له کوردستانی عێراق به لکو له ولاتیان پێشکهوتوودا دهبینرین. له م پوژانه دا ناتوانیت پشت به زمانی کوردی ببه ستریت بۆ پهیدا کردنی بژوی ژبانی مرۆف. لیره وه له ئیستادا ههول ههیه بۆ داخستنی بهشی کوردی له زیاتر له زانکویهک. جیگای سه رنجه، به کارهینانی زمانی دووهم وهک میدیای فیژکردن له قوتابخانه دا ناییت له سه ر حیسابی زمانی کوردی بپت چونکه نهک هه ر به شیویهکی پاسیف کاریگه ری له سه ر زمان و کولتور نییه، به لکو کاریگه ری خرابی له سه ر ههستی ناسنامه ی نه وه کانی داها توو ده پیت. ئه وه ی لیره دا جیگه ی داخه ئه وه یه که ئه وه ی سه دام حوسین به کورد کرد؛ ئیمه به بیانوی ئه زموونکردنی ژبانیکی دیموکراسی لیره له کوردستانی عێراق بۆ خۆمان دهیکهین. زۆریک له قوتابخانه نیوده و له تیهکان هه ن که تهها زمانی ئینگلیزی وهک میدیای فیژکردن به کار دههین، ههروهها وهک زمانیکی بیانی مامه له له گه ل زمانی کوردیدا ده که ن به و پیه ی هه فتانه تهها ۲-۳ کاتر میتر وانه ی کوردی ده لینه وه. له ئه نجامدا ئه م مندالانه ناتوانن زمانی دایکی خۆیان بخویننه وه و بنووسن. به لام به دیلیک هه یه که فیژکردنی رێبازی دوو زمانه. واته وه رگرتنی فیژکاری له سه ر بنه مای ناوه رۆک که له رێگه یه وه مامۆستایان ناوه رۆکی بیرکاری و زانستی زانستی کۆمه لایه تی به دوو زمان ده لینه وه.

پاستیه کی تر که پێوسته لی تیبگه ی پرسی کۆمپلیکسی که مته رخه مییه که به ساده یی مانای ئه وه یه که تۆ با وه پت وایه هه موو شتییک نهک کوردی باشتره. هه روه ها هه بوونی ئه م هه موو قوتابخانه نیوده و له تیانه ی له م سالانه ی داویدا له کوردستان دامه زراون و گریمانه یان که خزمه ت ده که ن له رێگه ی وانه وتنه وه ی تهها به زمانی ئینگلیزی له سه ر نرخی زمانی دایکییه و کاریگه ری له سه ر نه وه کانی داها توو هه یه که کرۆکی ئه وه نابین که کپین، واته شوناس و شوناسه که لئووریه که یان چیه. نه بوونی پهروه ده ی زمانی دایک په یوهندی به م نه بوونی شوناسه کولتووریه وه هه یه، چونکه دایک و باوک له ماله وه هانیان نادهن، له قوتابخانه ش ته نیا ئینگلیزییه.

کاتییک که مینه یه ک - له م نمونه یه دا کورد - به درێژای سهدیه که له لایه ن زۆرینه یه وه سه رکوت ده کریت، ورده ورده کۆمه لگه ی که مته رخه می په ره پیده ده ن. هه رچه نده کاریگه ری پوژئاوای له زۆریک له کولتووره کاندازۆره، به لام پهروه ده کاران و پوشتنیران پێوستیان به پاراستن و پاراستن و چاندنی کولتووره که یان هه یه. تاکه رێگا ئه وه یه

لیره وه پیوسته زانکۆکانی ئیره راهینه ران بۆ داهاتوو راهینن.

۲،۳ گه شهی به کارهینانی وشه ی ئینگلیزی به بیانوی قهرزکردنی وشه:

له نیو هه موو زمانه کانی جیهاندا "ئینگلیزی" تاکه زمانه که خه ئکیکی زیاتر وهک زمانی دووهم قسه ی پیده کهن وهک زمانی یه کهم و وهک له لایهن کریستال (۲۰۰۳) هوه تیبینی کراوه که قسه که رانی غهیره زمانی ئینگلیزی به پژهی ۳ به ۱ له قسه که رانی زگماکی زیاترن وهک: سروشتی کۆمه لگای کوردی (که سانیک که به زمانی جیاواز قسه ده کهن وهک؛ کوردی، تورکمان، ئاشووری و ئهرمه نی). جگه له سروشتی کۆمه لگا، ههری کوردستان به پیشکه وتنیکی زۆر خیرای پیگه ی ئابوویدا تیده په پرت به و پییه ی ههری کوردستان زیاتر پشت به هاوردنه کردن ده به ستیت نه ک هه نارده کردن. به و پییه ی وهک نه منترین به شی عیراق داده نریت، پیکخراوی ناحکومی و کۆمپانیای جیاواز له ههری کوردستان جیگیرن. ههروهک زۆریک له ولاتانی پیشکه وتووی تر، له دوای سالی ۲۰۰۳ ده ستره گه یشتن به ئینته رنیت و سۆشیال میدیا خیراتر و داواکاری زیاتر بوو. به م شیوه یه بۆ نه وهی گه لی کورد به خیرای و ئاسانترین شیوه له گه ل بیرۆکه کانی ئامازه پیکراودا قه نه فه بکات و له به ره به ستی زمان دوور بکه ویته وه، ده ست ده کهن به قهرزکردنی وشه له زمانی ئینگلیزی. به پی هۆفه ر (۲۰۰۲: ۱) قهرزکردن بریتیه له "پروسه ی هاوردنه کردنی بابه تی زمانه وانای له سیسته میکی زمانه وانیه وه بۆ سیسته میکی دیکه، پروسه یه که له هه ر کاتیکی دوو کولتور له ماوه ی ماوه یه کدا به ره یه ککه وتنیان هه بی ت پرووده ات".

هه رچه نده زمانیکی دیاریکراو ره نگه شایه تحالی گۆرپانکارییه کی زۆر بی ت به بن هه یچ ده ستیوه ردانیکی دهره کی، به لام گۆرپانکاری زۆر له پنگه ی به رکه وتن له گه ل زمانه کانی دیکه دا پرووده ات. واته هه ر کاتیکی قسه که رانی زمانیکی پروبه پرووی زمانه کانی تر ده بوونه وه، وشه یان لی 'قه رز' (واته کۆپی) یان ده کرد بۆ زمانه که یان. به م شیوه یه ئینگلیزی به درتژیای میژووی خۆی پشت به قهرزکردنی چه ندین هه زار وشه له زمانه کانی دیکه وه به ستبوو و پژهی دهرکه وتنی وشه ی نوئ له ئیستادا ره نگه زیاتر بی ت له هه ر قوناغیکی پیشوو چونکه ئینگلیزی تا نه مرۆش وشه ی نوئ قهرز ده کات. لیره وه دهرکه وتنی وشه ی نوئ یه کیکه له جۆره کانی گۆرانی زمان. سه ره پای نه وه ش، دیدگایه کی دیکه هه یه که پشتراستی ده کاته وه که قهرزکردنی وشه کان یه کیکه له و پنگایانه ی که له دهره وه ی زیادکردنی وشه سازی زمانه که وه ستاوه. نه وانیه ی بۆچوونیکی له و شیوه یه یان هه یه، کاریگه ری زمانی پهروه ده (میدیای فیژکردن) زیاتر

و کاریگه‌رت‌ر له‌سه‌ر قسه‌که‌ر ده‌بینن که خۆی ده‌بینیته‌وه به ناچاری بیرکردنه‌وه به‌وه زمانه‌ی که زاله به‌سه‌ر په‌روه‌ده‌دا و به‌م شیوه‌یه سیسته‌م یان پیکهاته‌ی زمانی زگماکی خۆی له‌ناو ده‌چیت و ده‌شیویت. به‌هه‌مان شیوه، پرۆسه‌ی پیدجینکردن که له‌ روانگه‌ی هادسۆنه‌وه (۱۹۹۶: ۶۷) پرۆسه‌ی دروستکردنی جۆراوجۆرییه، چاوه‌پروان ده‌کریت هه‌مان رۆل بگپۆیت. به‌هه‌ر حال، کۆکردنه‌وه‌ی هه‌زاران وشه‌ی نوێ که له‌ دوایین چاپه‌کانیانه‌وه سه‌ریان هه‌لداوه، یه‌کیکه له‌وه ئه‌رکه سه‌ره‌کی و ته‌حه‌ددایانه‌ی که فه‌ره‌هه‌نگنۆسه‌کان (فه‌ره‌هه‌نگنۆوسان) له‌ کاتی ئاماده‌کردنی چاپه‌ نوێیه‌کانیانه‌دا رووبه‌پروویان بووه‌ته‌وه. لێره‌وه سالانه قه‌باره‌ی وشه‌ی نوێ له‌لایه‌ن هه‌ندیک له‌ بلاوکه‌ره‌وه‌کانه‌وه ده‌هینێته‌ ده‌ره‌وه. (تراسک، ۱۹۹۴: ۳)

له‌گه‌ڵ هه‌مه‌چه‌ش‌نی زماندا، تاکه‌ زمانیک که بۆ زۆر که‌س تیده‌گات، ئینگلیزییه به‌وه پێیه‌ی ئینگلیزی زمانیکی جیهانگیره. به‌ پشت‌به‌ستن به‌وه راس‌تییه، به‌کاره‌ینان و ده‌ستوره‌دان‌ی وشه‌ی ئینگلیزی له‌ ئاخوتندا خه‌ریکه په‌یوه‌ندیکردن بۆ زمانی کوردی زمان ئاسانتر و خیراتر ده‌کات. به‌ کورتی، زۆر ئاشکرایه که ئه‌وه دۆخه‌ی هه‌رپه‌ی کوردستان پێیدا تیده‌په‌رپۆت، زمانی کوردی به‌ گشتی و زمانی ئینگلیزی به‌ تایبه‌تی له‌ زمانه‌کانی دیکه قه‌رز بکات. به‌هۆی به‌جیهانیبوونی زمانی ئینگلیزی، داواکارییه‌کانی به‌کاره‌ینانی زاراوه‌ی ئینگلیزی له‌ زیادبووندا یه. جگه له‌وه‌ش خه‌لکی کورد پێیان باشه پشت به‌ وشه‌ ئینگلیزییه‌کان ببه‌ستیت بۆ ئه‌وه‌ی له‌ جیات‌ی ئه‌و زاراوه‌ و وشه‌ساز‌یانه‌ی که له‌ زمانی کوردیدا بوونیان نییه به‌کاریان به‌هینێت. جگه له‌وه‌ش روونه که قه‌رزکردن ئاسانتره له‌ دا‌هینانی زاراوه‌یه‌کی نوێ. بۆ ئه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی ئاسانتر بکه‌ن، خه‌لکی کورد له‌ کاتی قسه‌کردندا به‌ زمانی کوردی ده‌زانیت چۆن وشه‌ی قه‌رزکراو به‌کاره‌ینیت و ئه‌مه پرۆسه‌یه‌که به‌ کورده‌دین ناسراوه چونکه سیسته‌م و پیکهاته‌ی کوردی کاریگه‌ری له‌سه‌ر وشه‌ قه‌رزکراوه‌کان ده‌بیت که به‌په‌ی سروشتی زمانی کوردی ده‌ستکاری ده‌کریت.

به‌م پێیه، ره‌نگه‌ مرۆف پرس‌یار بکات که ئایا بۆ ئیستا پێوه‌ستییه‌کی فه‌ره‌هه‌نگی کوردی-کوردی نییه، چونکه زۆر وشه‌ی قه‌رز/قه‌رزکراو هه‌ن که له‌ زمانی کوردیدا مانای نازانریت؟ باشترین جۆری فه‌ره‌هه‌نگ له‌ رووی رواله‌ته‌وه فه‌ره‌هه‌نگی نیشتمانیه. ئه‌م فه‌ره‌هه‌نگه ته‌ها وشه‌ و زاراوه‌ی یه‌ک زمان پيشان ده‌دات. واته وشه‌کان به‌ زمانی ستاندارد نووسراون و له‌به‌رده‌میاندا مانا‌کانیان به‌ شیوه‌زار و ژێرزاراوه‌ ده‌دریت. به‌م شیوه‌یه ئه‌م فه‌ره‌هه‌نگه‌ چه‌زی له‌ زاراوه‌ و ژێرزاراوه‌ی زمانیکه. هه‌ندیک جار، هه‌ر له‌م فه‌ره‌هه‌نگه‌دا یه که وشه‌کان شی ده‌کرینه‌وه. بۆ نمونه کورد-کوردیش هه‌ن؛ عه‌ره‌بی-

عه ره بی؛ فەرهنهنگی ئینگلیزی-ئینگلیزی. نمونه‌ی فەرهنهنگی له و جوره، فەرهنهنگی (زه‌بیعی 'ئه' و 'ب') فەرهنهنگه‌کانی عه‌بدولپه‌حمان زه‌بیعی، و فەرهنهنگی (شه‌نه‌ده‌ر) که له لایه‌ن شه‌فیع قه‌زازه‌وه نووسراوه. به‌م شیوه‌یه پێده‌چیت هه‌وله‌کان له لایه‌ن زمانزان و رۆشنی‌یرانی کورده‌وه بدریت بۆ ئه‌وه‌ی فەرهنهنگی تایبه‌ت به‌ خۆیان هه‌بی‌ت که هه‌موو زاراوه‌یه‌کی له‌خۆ نه‌گرتی‌ت. به‌یه‌ک دوو شیوه‌زار نووسراون. سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ش کورد پێویستی به‌ فەرهنهنگی وه‌ک ئۆکسفۆرد و مونجید و مه‌ورید هه‌یه‌ که هه‌موو وشه‌ سه‌نه‌کانی تیدا هه‌لب‌گیریت بۆ ئه‌وه‌ی هه‌رکاتیک پێویست بوو زاراوه‌ و وشه‌ی خۆمان بۆ هه‌ر وشه‌یه‌کی عه‌ره‌بی یان ئینگلیزی یان هه‌ر وشه‌یه‌کی زمانی ترمان هه‌بی‌ت. له‌ راستیدا پێویستی‌یه‌کی حه‌تمییه‌ که فەرهنهنگی خۆمان هه‌بی‌ت. (<http://www.wishe.net>)

به‌یه‌ک وشه‌، زمانی کوردی هه‌شتا‌گله‌یی له‌ وشه‌ بیانیه‌کان ده‌کات له‌ کاتی‌کدا جگه‌ له‌ هه‌وله‌کانی ده‌سه‌لاتدارانی تورکیا و فارس بۆ شیواندن. هه‌رچه‌نده‌ په‌روه‌رده‌ بوون به‌ زمانی عه‌ره‌بی یان زمانه‌کانی تر و هه‌بوونی هه‌مان شیوه‌ی بیرکردنه‌وه‌ رۆڵیان هه‌یه‌ له‌ شیوازی به‌کاره‌ینانی ئه‌و تاکه‌ کوردانه‌ی وشه‌ بیگانه‌کان، به‌لام تا ئیستا به‌شیک له‌ خوێندکارانه‌ی که له‌ به‌شی کوردی ده‌رچوون، شاره‌زایان نییه‌ له‌ به‌کاره‌ینانی زمانی کوردی وه‌کو پێویست. به‌هه‌مان شیوه‌ نه‌وه‌ی نوێی کۆچی کورد بۆ ده‌ره‌وه‌ی وڵات ناتوانن فەرمان به‌ زمانی زگماکی خۆیان بکه‌ن و له‌ کۆتاییدا خه‌ریکه‌ له‌ بیرێ ده‌که‌ن جگه‌ له‌وانه‌ی که په‌یوه‌ندییه‌کانیان به‌ زمانی کوردی له‌ ناوخۆدا ده‌پارێزن. جیگای سه‌رنجه‌ که هۆشیاری نه‌ته‌وه‌یی رۆڵیکی گرنگی هه‌یه‌ له‌ پرووی ئه‌وه‌ی زمانی نه‌ته‌وه‌یی کاریگه‌ری له‌سه‌ر بی‌ت. واته‌ که‌سانیک هه‌ن که باوه‌ریان به‌ ناسیۆنالیزم نییه‌ وه‌ک چۆن کۆسمۆپۆلیت یان له‌وانه‌یه‌ هه‌لگری بیروباوه‌ر یان بیروکه‌ی ئایینی بن یان په‌نگه‌ باوه‌ریان به‌ لیبرالیزم هه‌بی‌ت و داوای مافی تاکه‌که‌سی بکه‌ن. هه‌ندی‌ک جار، هه‌ول ده‌ده‌ن رۆبه‌پرووی هه‌ره‌شه‌یه‌کی له‌و شیوه‌یه‌ ببنه‌وه‌ و باخچه‌ی ساوایان بکه‌نه‌وه‌ که‌ زمانی کوردی تیدا به‌کارده‌هێن. له‌ به‌شه‌ داگیرکراوه‌کانی کوردستان، زمانی کوردی هه‌شتا‌گله‌یی به‌رگری و خه‌بات له‌ پێناو بووندایه‌.

٢,٤ نه‌دای لاوازی تاکی کورد:

هه‌نگاوی یه‌که‌می پاراستنی زمانی زگماکی ده‌توانی له‌و کوردانه‌وه‌ ده‌ست پێ بکات که دژی به‌رژه‌وه‌ندی زمانی زگماکی خۆیان مامه‌له‌ ده‌که‌ن. هه‌ندیکیان هه‌لوێستی هه‌ستیار ده‌گرنه‌ ئه‌ستۆ و به‌رپرسیاریتی هه‌لده‌گرن به‌لام کی‌شه‌که‌یان ئه‌وه‌یه‌

که نازانن چۆن بهها و بهرژهوهندییه نیشتمانییهکانمان بپارێزن. واته بهشدارن له بپاردان وهک گرنگیدان به زمانی ئینگلیزی لهسهر حسابی کوردی و ههندیکجار بهشیوهیهک رهفتار دهکهن که له ئهجامدا پیشیلکردنی پهپهوی یاسادانان و مادهکانی پهیهوست به مادهی (۵) ی بهشی یهکهمی دهستووری پیشنیارکراوی ههری کوردستانی عێراق له ساڵی ۱۹۹۲. واته مادهی (۵) ئاماژهیه بۆ زمانی کوردی وهک زمانیکی فهرمی کوردستانی عێراق. جگه لهوهش، بپار دراوه زمانی عهرهبی بیته زمانیکی فهرمی له بابتهکانی پهیهوست به پهیهوهندییهکان لهگهڵ حکومهتی فیدرالی. به ههمان شیوه ئاماژه به پیدانی رپنمایی له ههموو ئاستهکانی خویندن به گشتی به زمانی کوردی ههیه. زیاتر، ههمان بابته باس لهوهش دهکات که زمانی عهرهبی و یهک زمانی بیانی بهرهو کۆتایی ئاستی سهههتایی و له ئاستی بالادا دهخویندریت. مادهکه مافی کهمینهکانی کوردستانی عێراق له بیر ناکات و ئاماژه بهوه دهکات که مافی بهکارهینانی زمانی خۆیان ههیه تا دهگهنه خویندن بالآ. (تالهانی، ۲۰۱۳: ۶۵) بهم پیهه، کاتیک جار جار گوینستی ئهوه دهبین که یهکیک له بهشه کوردیهکان له یهکیک له زانکۆکانی کوردستان پیشنیار دهکریت دابخریت یان رابگیریت، دهییت به جددی وهربگرین و کاردانهوهی پیهوستمان ههییت، چونکه کارهساته و پهیهوهندییهکی راستهوخۆی لهگهڵ ئاسایشی نیشتمانییدا ههیه. بهههمان شیوه ههلبژاردنی ئیختیاری نهری وانهی کوردی بۆ خویندکارانی قۆناغی ۱۲ ههنگاوێکی دیکهیه بۆ پهراویزخستنی زمانی کوردی. ئهرکی پههلهمانی کوردستانه کار لهسهر رپسای زیاتر بکات که له بهرژهوهندی پاراستنی زمانی کوردیدا بییت و رپسایهک دهربکات که داوای سزادانی ئهوه که سانه بکات که ههولێ لاهوازکردن و بهرههههینانی دابهزینی زمانی کوردی دهدهن.

شایانی دووپاتکردنهوهیه جگه له حکومهت و قوتابخانه ئههلیهکان، زۆریک له ناوهند و کهنا له میدیاییهکان کاریگهری نه رپنپیان لهسهر زمانی کوردی ههیه بهه پیههی به بپاویژکردن به رپوشنییرانی کورد وهک خۆیان وشه پیکدههین. بهشیک له بهرنامهکانیان به زمانی ئینگلیزی ناویان لێناوه و تهنا نهت ناوی ئهوه بهرنامههش به زمانی ئینگلیزی رپنوووسی و نووسراون. لهوهش زیاتر، بهشیک له ناسینه رانی بهرنامهکه به زمانی ئینگلیزی سلاو و مائاواوی له ئامادهبووان دهکهن. خهکی خویندهوار وشهی ئالۆزی ئینگلیزی بهکاردههین. پیاوانی ئایینی بههۆی مهبهستی ئایینهوه وشهی عهرهبی بهکاردههین. له ئهجامدا زمانی کوردی دهیته زمانی نهوهی خوارهوه له کاتیکدا زمانی ئینگلیزی دهیته زمانی چینی سهههوه/بالآ یان نهوهی. کهسانی نهخویندهوار و ئهوانهی ههچ بیرۆکهیهکیان له بهاری زمانهکه یانهوه

نییه، لهوه زیاترن که تابلایت به زمانهکانی دیکه بنووسن نهک به زمانی کوردی. له پاستیدا ئەم دۆخه نارپیکخراوه دهبیته هۆی زیادبوونی ههپهشه لهسه کولتور و نهیری کوردی وهک نهوهی رۆشنبیران و زمانهوانی کۆمه لایهتی رایانگه یاندووه، نهگه مرۆف زمانهکهی لهبیر بکات، خۆی له ژیر دوو ههپهشه دا دهبیتهوه: له لایهک دلسۆزی و خوشه ویستییه کهی به رهو میلله ته کهی کهم دهبیتهوه. له لایهکی ترهوه په یوه نندییه کهی له گه ل بنه ماله کهی خراپتر و خراپتر دهبیته. له نه نجامدا ههستی نه ته وهی کهم دهبیتهوه و هیواداره وهک مرۆفه کهی دیکه ی ولاتانی دیکه بژین و به زمانه کانیان قسه بکهن. واته نهگه مندال زمانی دایکی نه زانیت، له ولاته کهیدا دهگۆریت بۆ نامۆ و تووشی تیکچوونی دهروونی دهبیته و له کۆمه لگا کهی دابراوه. هۆکاره کهی نامازه پیکراو نامازهن بۆ نهوهی که زمانی کوردی به پراستی له دۆخیکی مه تر سیدار دایه و پیوستی به دهستیوه رانیکی به په له ههیه که دهکریته هه ولپیک بیته که له رینگه یه وه په راویزخستن و گۆرینی زمانی کوردی پیچه وانه بکریته وه. سه ره پای نه وهش پیوسته سیاسه تیکی زمانی و پلاندانان هه بیته بۆ مامه له کردن له گه ل نهو جووره پرسه دا به شیوه یه کی دروست. واته به لگه نامه کهی سیاسه تی زمان نامازه به و کات و هۆکارانه ده کهن که به هۆیه وه یه که بچووکه کهی وهک گه رهک و کۆمه لگا و یه که گه وره کهی وهک شار، نه ته وه یان ناوچه جیهانییه کان شکۆیه کی تایبهت به زمان (هکان) ده دن بۆ به زرکردنه وه و/یان هیشتنه وه ی پیگه ی زمانه تایبه ته کان و دابه زاندنی پیگه ی نه وانی دیکه (شۆهامی، ۲۰۰۶: xvii). به دلناییه وه له چوارچیه ی پلاندانان و سیاسه تی زماندا فه زایه ک هه یه بۆ پرۆسه یه ک که کار له سه ر شکۆمه ندی زمان و نهو رینگایانه بکات که زمانی کوردی ده توانیت له پرووی زانستییه وه شکۆمه ندی پیدات. واته زمانی کوردی هه ره که زمانه کهی تر به پشتبه ستن به فاکته ره کهی وهک میراتی ده وله مه ندی نه ده بی، پاده ی ریزگرتن و به های کۆمه لایه تی که نه ندامانی کۆمه لگه یه کی ناخواتن به زمانه که، شیوه زاره کهی یان تایبه تمه نندییه کهی جوړاوجۆری زمانه کهی ده به سستیته وه، شکۆمه ندی پیده دریت. جوکیل (۲۰۰۳: ۲۶، ۳۲) نامازه به وه ده کات که زمانی ستاندارد به نده به وه وه که مرۆف پی وایه چه نده هیمای هه یه و بۆ زۆربه ی خه لک نه مه بابه تیکی پروون و ناشکرایه، نه مه ش به نده به وه وه که ئایا له نووسینی فه رمیدا به کارده هیژنیت یان نا. بۆ نهو کاره کته ره گرنگه کان که یارمه تی ئینگلیزییان دا بۆ وه رگرتنه وه ی شکۆمه ندی کۆن، پیشکه وتن بوون له بارودۆخی زۆرینه ی خه لک و سه ره له دانی چینپکی ناوه ندی

جه وههاری. له راستیدا گرنگی زمانه که به شیوهیه کی بهرچاو به گرنگی ئه و که سانهی که قسهی پیده کهن دهناسرته وه. خالیکی تر که په یوهندی به هه لۆیستیکی سیاسی ته دارێک یان که سایه تیه کی کاریگه ره وه هه یه و ده توانریت له جۆراوجۆریدا سنووردار بکریت. بۆ نمونه دانپیدانانی شیوه زاری کرمانجی که له لایهن کاریگه ری و شکۆمهندی مه لا مسته فا جوایده (۲۰۰۶: ۲۸۸) پپی وایه رهنگه نامازه یه که بیته بۆ خواستی کوردانی بادینانی بۆ جیا بوونه وه له سه ره رشتی سلیمانی و نامازه یه بۆ گۆرانی سه ره کردایه تی کورد له عێراق له ناوچه ی سلیمانی بۆ ناوچه ی موسل، که سالانیکی زۆر بوو بووه ناوهندی دانپیدانراوی کورد له عێراق. سه ره پرای ئه وه هه که سانی تریش هه ن وه که توفیق (۲۰۰۷: ۵) که پشتراستی ده که نه وه که جه نه رال بارزانی داوای ئه و که سانه ی ره تکرده وته وه که داوایان لیکردوه وه پشت به کرمانجی باکور به ستیت له بری کرمانجی ناوه راست.

پوخته ئه و لیکۆلینه وه یه که ئه م بابه ته له سه ری بنیات نراوه دۆخی مه ترسیداری زمانی کوردی له هه ری کوردستانی عێراق نیشان ده دات و به پرسان و نه کادیمیه کانی کورد ناگادار ده کاته وه له هه ره شه ی زمانی ئینگلیزی که یه کیکه له هۆکاره سه ره کییه کانی دابه زین و په راویزخستی زمانی کوردی له کوردستانی عێراق که پرۆسه ی به ره نگار بوونه وه ی گۆرانی زمان وه که پپووست نییه. یه کیکه له و پرسیاره سه ره کیانه ی که ئه م توێژینه وه یه هه وێ وه لامدانه وه ی ده دات ده توانیت له ده وری رۆلی ئینگلیزی بخولیتته وه له وه لانانی زمانی کوردی له کوردستانی عێراق که قوتابخانه ئه هلیه کان زمانی ئینگلیزی وه که زمانی یه که م بۆ خویندکاره کورده کان یان به کارده هیئن. به هه مان شیوه ئه م توێژینه وه یه هه وێ ده دات تیشک بخاته سه ره هۆکاره کانی تر که له ئه نجامدا زمانی کوردی له کوردستانی عێراقدا په راویز ده خریت و ئامانجی گه رانه به دوا ی نیشانه کانی په راویزخستن و دابه زینی زمان؟ ئه وه ی پپووسته بکریت بۆ به ره نگار بوونه وه ی ئه و دابه زینه ی که له زماندا به ره م دیت، یه کیکه له ئامانجه جه وه هه ری هه کانی ده ره وه ی نووسینی ئه م توێژینه وه یه. له م نیوه نده دا هه وێ ده دات رۆلی سیاسی ته ی زمان (ئه گه ره هه بیته) به رامبه ر زمانی کوردی بزانیته؟ به و پپیه ی زمانی کوردی له ژیر هه ره شه ی به رده وامی په راویزخستن و دابه زیندایه، هه ره هه وێکی بۆ پاراستن و بوژاندنه وه ی، یارمه تیدهر ده بیته بۆ زیندوو کردنه وه ی زمانی کوردی بۆ نه وه ی داها توو. ئه م لیکۆلینه وه یه به پشتبه ستن به میتۆدیکی وه سفی ده گاته ئه و راستیه ی که ئه وه ی تا ئیستا له رووی هه ره شه ی زمانی ئینگلیزی و هه ژموونییه وه

کراوه که ورده ورده زمانی کوردی پهراویز ده خات، وهک پیویست نییه و به دوا دادا چوون بۆ ئه و رینگایانه دهکات که ده بئ بگیریتته بهر بۆ بهرهنگار بوونه وهی هه ره شه یه کی زمانی له م شیویه.

۳. پیچه وانه کردنه وهی گۆرانی زمان

تا ئه و شوینته ی په یوه ندی به و که سانه وه هه یه که ئاره زووی پاراستنی هه مه جورپی زمانه وانیمان هه یه، ناماری جیهان له سه ر زمانه که مینه کان و په سه نه کان نارچه تکه ر ده رده که ویت. به لام زۆر که س هه موو پیشه و ژیا نی خو یان ته رخا ن کردو وه بۆ پاراستن و په ره پیدانی زمانی په سه ن و که مینه کان، که شه کردن و بۆ ئه وهی فی شمان (۱۹۹۱) به پیچه وانه کردنه وهی "گۆرانی زمان" ناوی ده بات. گرنگی به و رۆله ده دریت که په روه رده له پرووی پاراستنی زمانی په سه ن و که مینه کان وه ده یگی پیت به و پییه ی بزوتنه وه هه یه بۆ پاراستنی ئه و جو ره زمانانه. پیچه وانه کردنه وهی گۆرانی زمان، ها تی کو ی بو ره که ی پلاندانی دۆخ پیکده هی نیت که ته رخا نکرا وه بۆ با شتر کردنی بارودۆخی زمانه وانانی کۆمه لایه تی ئه و زمانانه ی که به ده ست ها وسه نگی به کی نه ریتی به کاره ی نه ران و به کاره ی نه رانه کان وه ده نالی ن. لی کو ئینه وه له پیچه وانه کردنه وهی گۆرانی کاریه کانانی زمان، هه ولله کان بۆ دووباره چا کردنه وهی ها وسه نگی دیدگا و ناراسته کردنی سه رنج بۆ ئه و راستیه نیشان ده دات که نه ک هه ر ملیۆنان قسه که ری زمانه بچو وکه کان له هه موو کیشو ره کاندایه ناعه تیا ن به به شداریه دا هینه رانه و به رده وانه کانانی زمانه که یان هه یه بۆ ژیا نی که سی و ده سه ته جه معی خو یان به لکو ملیۆنان که سی ش سه رقا لی هه و لی تا که که سی و به کۆمه ل ن بۆ یار مه تیدانی خو یان زمانی دایکی هه ره شه نامیز به کار ده هی نیت بۆ پیچه وانه کردنه وهی پرۆسه کانانی گۆرانی زمان که هه ره شه یان لیده که ن یان گرتویانه ته وه. وه رگیژان رۆلیکی چاره نوو سه ساز ده گی پیت له بهر زکردنه وهی شکۆمه ندی زمانی کوردی و ده توانیت وه ک به شیک له پرۆسه ی پیچه وانه کردنه وهی گۆرانی زمان کار بکات. به هه مان شیوه ش بۆ زمانی کوردی زۆر گرنگه که سانی ک بدۆژیتته وه که کار له سه ر که لک وه رگرتن له گۆرانی شیوه زاره کوردیه کان ده که ن له رینگه ی گۆرانی وشه تازه قه رزکرا وه کان به وشه و ده ربیرنی کۆن و کۆن که له م جو ره زا راه و جو رانه دا ده بی نرن. هه رچه نده کورد خا وه نی زمانیکی ده ولله مه ند و فه ره نه نگیکی زه به لاهه، به لام که مکیان هه ولیان دا ئا گاداری زمانی کوردی بن. به هه مان شیوه ده سه لاتیکی سه ره به خو نییه بۆ خزمه تکردن و چاندنی زمانی زگماکی کوردی. لیره وه زمانی کوردی له دۆخیکی مه تر سیداردا ده بی نرن ته وه.

سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ش به‌هۆی هه‌وێ گه‌وره‌ی زۆریک له‌ نووسه‌ران و شاعیران بۆ ده‌یان ساڵ بوو که زمانه‌که‌مان سه‌لامه‌ت بوو و دوور له‌ هه‌ره‌شه‌کانی زمانه‌عه‌ره‌بی و تورکی و فارسییه‌کان سه‌ره‌پای دۆزینه‌وه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی کوردی پیدابوو به‌ وشه‌ و وشه‌سازی زمانه‌ ئاماژه‌پێکراوه‌کان له‌ ماوه‌ی سه‌ده‌ی ۱۸ و ۱۹ که‌ نوخبه‌ی رۆشنیبری کوردی هه‌میشه‌ پشتیان به‌ زمانی ئه‌و... فه‌تحکه‌ر بۆ چه‌ندین سه‌ده‌ له‌ هه‌وێله‌کانیان بۆ ده‌ربڕینی خۆیان له‌ پێگه‌ی نووسینه‌وه‌ به‌ زمانی عه‌ره‌بی، فارسی یان تورکی. (Alison, ۱۹۹۶: ۲۱) به‌ به‌کارهێنانی زاراوه‌ی لاتینی، و زمانه‌کانی تر، پسپۆرانی زمانی ئینگلیزی زمانه‌که‌یان به‌رزکرده‌وه‌. زانایانی زمانی کوردیش پێویست بوو هه‌مان هه‌نگاو بنین بۆ ئه‌وه‌ی بتوانن به‌ یه‌ک زمانی ستاندارده‌وه‌ بینه‌ ده‌ره‌وه‌ و به‌ به‌کارهێنانی چوار له‌هجه‌ی فۆرمۆله‌ی زمانی کوردی کۆتایی به‌ دیارده‌ی دۆزینه‌وه‌ی کورد به‌پێن. به‌م پێیه‌ هه‌وێکه‌ بۆ زیندوو راگرته‌ی زمانیک و حکومه‌تی هه‌ریه‌ی کوردستان بتوانیت له‌و پوه‌وه‌ رۆژیکێ کاریه‌گر بگێریت. بۆ ئه‌وه‌ی خۆپێندن به‌ زمانی ئینگلیزی به‌ده‌ست به‌پێنیت و هیچ له‌ زمان و کولتوووری کوردی نه‌زانیت، پاستکردنه‌وه‌یه‌. به‌کارهێنانی رێبازی دوو زمانه‌ یه‌کیکه‌ له‌و چاره‌سه‌رانه‌ی که‌ ده‌توانیت جیاوازی له‌و مندا له‌ بچووکانه‌دا بزانیته‌ دوای به‌کارهێنانی ئه‌م رێبازه‌. ناسنامه‌ی کولتوووری به‌ره‌وه‌پێش بچیت بۆ ئه‌وه‌ی قوتابیان شانازی به‌وه‌وه‌ بکه‌ن که‌ خۆیان چینی، چونکه‌ تا زیاتر زمان و میژوو و کولتوووره‌که‌ بزانی، باشتر هه‌ست به‌ خۆیان ده‌که‌ن. هاوکات بپاره‌ حکومه‌ت و سه‌رۆک وه‌زیران و وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌ به‌رپرسیاریتی بنیاتانی په‌یمانگایه‌کی نه‌کادیمی زمانه‌که‌ له‌ به‌رزترین ئاستدا هه‌لبگر و وه‌ک پێویست گرنگی به‌ فه‌ره‌ه‌نگی زمانی کوردی یه‌کگرتوو بدن. یه‌که‌م هه‌نگاو که‌ ده‌کریت ده‌کریت پرۆسه‌ی کردنی زمانی کوردی به‌ وانه‌ی سه‌ره‌کی قوتابخانه‌ له‌ قۆناغه‌ جیاجیاکان و پشت به‌ستن پێی وه‌ک میدیای فیژکردن بێت. له‌ ئه‌نجامدا زمانه‌که‌مان له‌ ژێر کاریگه‌ری زمانه‌کانی تردا ناییت. (قادر، ۲۰۱۹)

۴. سیاسه‌تی زمانی ئینگلیزی و زمانی کوردی:

زمانی ئینگلیزی به‌ زمانی په‌یوه‌ندی له‌ هه‌موو جیهاندا ناسراوه‌ و پێناسه‌ی ئه‌وه‌ کراوه‌ که‌ ئامرازیکێ فیژبوونه‌ که‌ هێزی ئه‌وه‌ی هه‌یه‌ مرۆف بتوانیت ده‌ستی به‌ زانسته‌ بگات له‌ سه‌رانه‌ری جیهاندا بۆ ئه‌وه‌ی مرۆفه‌کان بتوانن په‌یوه‌ندییه‌کی قسه‌خۆش له‌گه‌ڵ یه‌کتر دروست بکه‌ن و بیپارێزن، تیگه‌یشتنی کولتوووری خۆیان فراوانتر بکه‌ن و زانیارییه‌کانیان زیاد بکه‌ن جگه‌ له‌ هه‌وێله‌ جیهانییه‌کان. جگه‌ له‌وه‌ش له‌م

دوایانه‌دا زمانی بازرگانی و بازرگانی و په‌یوه‌ندی پیشه‌یی نیوده‌وله‌تی بووه. ئامانجه گشتیه‌کانی مه‌نه‌جی زمانی ئینگلیزی له قوتابخانه‌کاندا بریتین له دابینکردنی چانسی زیاتر بۆ هه‌موو فیروازیکی بۆ ئاشنا‌بوون به زانیی کولتور و ره‌ه‌کانی که‌سانی دیکه جگه له ره‌خساندنی ده‌رفه‌تی په‌یوه‌ست به گه‌شه‌کردنی که‌سی و فیکری بۆیان و پێگه‌دان به ئاماده‌کاری بۆ نه‌و داواکاریه‌ کۆمه‌لایه‌تی-ئابووریه‌ گۆراوانه‌ی که له نه‌نجامی په‌ره‌سه‌ندنی ته‌کنه‌لۆژیای زانیاریه‌وه سه‌ره‌له‌ده‌دن، له پله‌ی به‌که‌مدا. (سلۆبۆدانکا، ۲۰۱۵: ۲۸۹-۳۱۹)

به‌م پێیه‌ هه‌ول بۆ فیروونی زمانیکی نوێ هه‌یه و به‌ ئه‌گه‌ر پێکی زۆره‌وه گرنگی به زمانی ئینگلیزی ده‌دری. به‌داخه‌وه کوردستانی عێراق له‌م دوایانه‌دا شاهیدی دیارده‌ی دابینکردنی نه‌وه‌ی که پێوسته بۆ فیروونی زمانیکی بیانی بینیوه، بۆ نمونه زۆرێک له باخچه‌ی ساویان، قوتابخانه، دامه‌زراوه، زانکۆ، و سه‌نته‌ره‌کان بۆ زمانی بیانی داده‌مه‌زرین/ده‌کریته‌وه و په‌ره‌سه‌ندووترین که‌ره‌سته و ئامرازه‌کان جگه له گونجاوترین بیانا و شوێنی تایبه‌ت بۆ نه‌و جووره قوتابخانه و زانکۆیانه دابین ده‌کرین به‌ جوړیک که پێگا خوشبکری بۆ فیروونی زمانیکی بیانی. به‌ پێچه‌وانه‌وه هه‌چ له‌و رێکخستنه‌ی که باسمان کرد بۆ فیروونی زمانی دایکی ناکری. هه‌ست ده‌که‌یت نه‌م دوو سیسته‌می په‌روه‌رده‌یه سه‌ر به‌ دوو ولاتی جیاوازن. به‌م پێیه‌ هه‌چ پلان و سیاسه‌تیک بۆ په‌ره‌پێدانی زمانی کوردی نییه. به‌لکو زمانی کوردی خه‌ریکه به‌ره‌و دابه‌زین و په‌راویز ده‌خړیت که نه‌مه‌ش مه‌ترسیه‌کی جدیه که هه‌ره‌شه له کورد له هه‌ریکی کوردستانی عێراق ده‌کات. ده‌سه‌لاتداران بیریان له‌وه نه‌ده‌کرده‌وه که پش‌تگیری زمانی زگماکی بکه‌ن. چاویک له حکومه‌ته‌ عه‌ره‌بیه‌کان بکه‌ن و بزانی چی ده‌که‌ن بۆ باش‌ترکردنی زمانی زگماکی خۆیان. بودجه‌یه‌کی دیاریکراویان بۆ چاپکردنی کتێب به‌ زمانی عه‌ره‌بی ته‌رخان کردووه، بۆ کردنه‌وه‌ی قوتابخانه و دامه‌زراوه و زانکۆ به‌ زمانی عه‌ره‌بی. یاسای پاراستنی زمانی عه‌ره‌بیان هه‌یه. ده‌وله‌ت سالانه بودجه‌یه‌ک بۆ په‌ره‌پێدانی زمانه‌که ته‌رخان ده‌کات. (سپۆل‌سکی، ۲۰۰۴: ۱۳۴-۱۳۵)

جیگای سه‌رنجه، خواستی هه‌موو پێمه‌کانی عێراق بوو که زمانی کوردی بۆ کورد بچووک بکه‌نه‌وه و بێ نرخ بکه‌ن به‌لام شکستیان هینا. به‌داخه‌وه نه‌وه‌ی ئه‌وان نه‌یان‌توانی بیکه‌ن، ئیمه‌ش کردمان. کاره‌ساتیکه با زمانی کوردی داکشیت. بۆ هه‌ندیک له زمانناسان، مردنی زمان کاتیکی رووده‌ات که زمانیک دوا قسه‌که‌ری زگماکی له‌ده‌ست بدات و مردنی زمان ده‌توانیت کاریگه‌ری له‌سه‌ر هه‌ر فورمیکی زمان هه‌بیت به‌ شیوه‌زاره‌کانیشه‌وه. کریستال (۲۰۰۰: ۱) پێی وایه مردنی زمان له‌ دۆزینه‌وه‌ی که‌سیکه‌وه سه‌رچاوه ده‌گریت که قسه‌ی پێکات، واته "زمانیک ده‌مریت

کاتیک کهس قسه‌ی پڻ نه کات" و ئەم بیرۆکه‌یه نزیکه له پوانگه‌ی کامپیل (۱۹۹۴) که ده‌لێت "له‌ده‌ستدانی زمانیک ده‌گه‌رپته‌وه بۆ گۆرینی ورده ورده بۆ زمانی بالاده‌ست له بارودۆخی به‌رکه‌وتنی زماندا". له‌م نێوه‌نده‌دا کریستال په‌یوه‌ندی به‌ زمانی ئینگلیزی و مردنی زمانه‌وه کرد و وتی: "جاریک زمانی ئینگلیزی ده‌مریت کاتیک پروبه‌پرووی هه‌رپه‌شه ده‌بێته‌وه". ئەمانویل (۲۰۱۸) که دکتۆرای نووسیوه. دیزه‌رتە‌یشن له‌سه‌ر زمانی که‌مینه ئارامیه‌کان پشتگیری له‌ کریستال ده‌کات و ده‌گاته‌وه و نه‌نجامه‌ی که هه‌ر کاتیک زمانیک پروبه‌پرووی هه‌رپه‌شه بووه‌وه، له‌ پڻگه‌ی له‌ناوچووندایه. ئەگه‌ر ئەمه‌ بۆچوونی کریستال بێت سه‌باره‌ت به‌ ئینگلیزی، ئی‌مه‌ چی ده‌لێین له‌سه‌ر کوردی؟ به‌م پێیه‌وه ئەوه‌ هه‌لۆیستی ناسکی وه‌زاره‌ته‌ په‌یوه‌ندی‌داره‌کان و ئیداره‌ په‌روه‌رده‌یه‌کانه له‌ پرووی مامه‌له‌کردن له‌گه‌ڵ زمانی کوردی که‌ وایکرد ناوه‌نده‌ په‌روه‌رده‌یه‌کان به‌تایبه‌تی زانکۆ و دامه‌زراوه‌کان بویری ئەوه‌یان هه‌بێت زمانی کوردی په‌راویز بخه‌ن. به‌مجۆره‌ ئەگه‌رچی زمانی کوردی زمانی دایکی بێت، به‌لام له‌م جۆره‌یه‌که‌ په‌روه‌رده‌یه‌یه‌دا وه‌ک زمانی سییه‌م مامه‌له‌ی له‌گه‌ڵ ده‌کریت.

له‌ هه‌ردوو وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌ و خوێندنی بالادا مه‌لیک هه‌یه‌ که‌ ده‌ریده‌خات زمانی کوردی توانای زالیوون به‌سه‌ر بابه‌ته‌کانی زانستیدا نییه‌. واته‌ پێیان وایه‌ کوردی ناتوانیت پرسه‌ زانستیه‌کان به‌رپه‌وه‌ ببات و ئەمه‌ش ئاراسته‌یه‌کی هه‌یه‌ چونکه‌ ئەگه‌ر بابه‌ته‌کانی کۆلیژه‌ پزیشکییه‌کان به‌ زمانی کوردی بوایه‌، پزیشکه‌کان له‌ بابه‌ته‌کانی زانستی تێده‌گه‌یشتن و کۆمه‌لگا زیاتر سوودیان لێ وه‌رده‌گرت. خوێندکارانی ئەم جۆره‌ کۆلیژانه‌ سه‌ریان لێ شیواوه‌ و نازانن چی بکه‌ن. نازانن ئایا ده‌بێت فێری زمانی ئینگلیزی ببن یان زانسته‌که‌ به‌رپه‌وه‌ بیه‌ن. ئەمه‌ش وای لێکرد که‌ به‌شێکی بابه‌ته‌کان فێرن و نه‌توانن هه‌موو هه‌لۆیکیان بده‌ن له‌ چاره‌سه‌رکردنی نه‌خۆشه‌کانیان. به‌هه‌مان شێوه‌ بۆ کۆلیژه‌کانی ئەندازیاری و نه‌وت و کۆلیژه‌ زانستیه‌کانیش هه‌مان شت راسته‌. ۳۰ هه‌زار منداڵ له‌ قوتابخانه‌ نیوده‌وه‌له‌تیه‌کان ده‌خوینن، ئەوانیش وه‌ک زمانیکی بیانی مامه‌له‌ له‌گه‌ڵ زمانی کوردی ده‌که‌ن. جیگره‌وه‌یه‌که‌ هه‌یه‌، پڻگه‌یه‌که‌ هه‌یه‌ بۆ چاره‌سه‌رکردنی ئەوه‌ و ئەمه‌ش بابه‌تیکه‌ که‌ په‌رله‌مان و زانکۆکان پێویسته‌ له‌سه‌ری پڻکبه‌که‌ون. کوالیتی خوێندن له‌ هه‌ندیک له‌ زانکۆ نه‌هه‌لییه‌کان لێره‌ش وه‌ک پێویست نییه‌. په‌رله‌مان و حکومه‌ت بپاره‌ پالپه‌شتی راهێنانی مامۆستایانی داهاوو بکه‌ن. ئەوه‌ی له‌ قوتابخانه‌ نیوده‌وه‌له‌تیه‌کان ده‌بیرت قبۆلکراو نییه‌ چونکه‌ ئەم منداڵانه‌ که‌ له‌ خێزانه‌ ده‌وه‌له‌مه‌نده‌کانه‌وه‌ هاتوون سالانه‌ ۴ بۆ ۵ هه‌زار دۆلار ده‌ده‌ن و زمانی دایکیشیان هیواش هیواش نامینیت. په‌روه‌رده‌کاران بۆیان نییه‌ بیده‌نگ دا‌بنیشن و قسه‌ نه‌که‌ن.

جیڭگای سه رنجه گۆرانی زمان په یوه نندی به پرسه کانی تره وه هه یه که به کیکیان پلاندانانی زمانه (Rubin, ۱۹۷۷) که گۆرینی زمانه به نه نقه ست. به گۆره ی کۆرسۆن (۱۹۹۹)، سیاستی زمانی قوتابخانه بریتیه له رۆژی خۆی له ناسینه وه ی کیسه کانی زماندا، دانانی ئامانجی قوتابخانه له رووی بواره کانی به رژه وه نندییه وه، ههروه ها ئه و برگانه ی که پیوستن بۆ چاودیریکردن و پیداچوونه وه به سیاسته که دا له خو بگریت. به یاننامه یه کی کرداری دینامیکی گۆراوه که سه ر به قوتابخانه و کۆمه لگایه . به لām هه ندیگ له کۆنتیکسته کان شایه تحالی سیاستی زمانی نووسراوی روون له کاتیکدا هه ندیگی تر نه زمونی پراکتیکی ناراسته وخۆ ده که ن که تویرهانی پلاندانانی زمان و سیاست له رنجه ی شیوازه کانی ئیتنۆگرافی و شیکاری گوتاره وه ده یاندۆزنه وه و تۆماریان ده که ن. له چوارچۆیه ی دیکه دا، سیاستی نووسراوی روون هه یه که بوون و مانایان له لایه ن ئه و پزیشکانه ی که له پۆله کاندادا کارده که ن، دانپیدانانیان پیدایه . به هه مان شیوه ، ئه و رنجه یانیه که سیاسته که کانی زمان له ناوخۆدا ده گونجین، کاریگه ری په یوه ندییه ئالۆزه کانی نیوان بیروباوه ری قوتابخانه و کۆمه لگا سه باره ت به فیرکردن، فیربوون و به کاره یانی زمانیان له سه ره . تویرهان و پراوتکارانی پلاندانانی زمان و سیاست به شیوه یه کی باو توانای دۆزینه وه ی که لین و سه رلیشیواوی و دژایه تی و مشتومریان هه یه هه رکاتیک پیوستیان به دانوستانی ناوخۆیی هه بیته . (ریبیکا فریمان فیلد، به شداریکردنی گشتی و زانای پلاندانان و سیاستی زمان) (Hult & Johnson, ۲۰۱۵).

هه بوونی دوو زاراوه ی سه ره کی له هه ریگی کوردستان — سۆرانی و بادینی پرسیکی دیکه یه که ده بی به شیوه یه کی دروست مامه له ی له گه لدا بگریت. ئه لبانییه کان هه مان کیسه یان هه بوو. ئه لبانییه کان له کۆسۆقۆ به زمانی ئه لبانی قسه یان ده کرد، به لām ئه گه ر بیانویستایه له گه ل ئه لبانییه کان له باشوور قسه بکه ن، ئه وا نه یانده توانی له یه کتر تیبگه ن... به لām ئه لبانییه کان زمانه که یان یه که خست، و ۲۰ سالی خایاند. ئیستا، جا خه لکی کۆسۆقۆ بیت، یان هه ر شوینیکی تر، نووسین و قسه کردن و هه موو شتیگ وه ک یه که . رۆشنییران و زمانناسان پیوستیان به وه یه کۆبنه وه و بخه نه سه ر چۆنیه تی یه که خستی زمانی کوردی. پیوسته له سه ر ئه وه رنجه که ون، چونکه تۆ نامه وی لایه نیگ کیشی زیاتر له لایه نه که ی تر هه لبگریت. هه ر تاکیک لیره له حکومه تی هه ریگی کوردستان پیوستی به کاریگه یه ، کوردانی ره وه ندییش پیوستی به کاریگه یه بۆ ئه وه ی دنیابن له وه ی په یوه ندییه ک هه بیته .

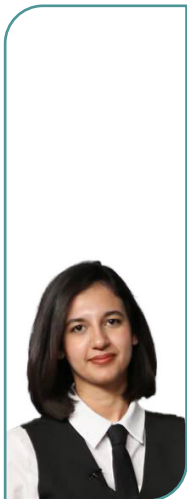

ئه‌نجام:

وشه‌کان ئامرازی زمانن. هه‌ندی‌ک له وشه‌کان کۆنن و چاوه‌پروان ده‌کریت بمرن له‌کاتی‌کدا هه‌ندی‌کی تر تازهن و به‌م دواییه له‌دایک بوون یان بوونیان هه‌بووه. ئه‌مه‌ش ئاماژه‌یه بۆ ئه‌وه‌ی که سه‌قامگیری زمان به‌نزیکه‌یی مه‌حاله. شتی‌ک هه‌یه پێی ده‌وتریت شه‌پری زمانه‌کان که نیشان ده‌دات زمانه‌کان له‌ململانی‌دان له‌گه‌ڵ یه‌کتر و به‌ئه‌گه‌ری‌کی زۆره‌وه زالبوونه‌که بۆ زمانه‌که بی‌ت که جیا ده‌کریته‌وه به‌هه‌بوونی ئه‌و هۆکار و هۆکارانه‌ی که مافی ئه‌وه‌ی پێده‌به‌خشن زمانیکی بالاده‌ست بی‌ت. ئینگلیزی یه‌کی‌که له‌ زمانه‌ بالاده‌سته‌کان که له‌ ده‌ره‌وه‌ی سه‌ره‌له‌دانی دیارده‌یه‌کی نوێی نیوده‌ولته‌ی وه‌ستاوه که پێی ده‌وتریت هه‌ره‌شه‌ی ئینگلیزی. هه‌موو زمانه‌کانی جیهان هه‌ره‌شه‌یه‌کی له‌و شیوه‌یه له‌به‌رچاو ده‌گرن و کار له‌سه‌ر دوورکه‌وتنه‌وه لێی ده‌که‌ن. به‌پشت به‌ستن به‌و وته‌یه‌ی که سه‌فه‌ری هه‌زار میل ته‌نها به‌یه‌ک هه‌نگاو ده‌ست پێده‌کات، پرۆسه‌ی هه‌بوونی زمانیک په‌راوی‌زخستن و دابه‌زین به‌یه‌ک هه‌نگاو وه‌ک یه‌که‌مایه‌تیدان به‌ زمانێ ئینگلیزی له‌سه‌ر حیسابی زمانی کوردی ده‌ست پێده‌کات. به‌م پێیه ئه‌م لیکۆئینه‌وه‌یه ده‌گاته ئه‌و ئه‌نجامه‌ی که زمانی کوردی ناوازه‌ نییه و چاوه‌پروان ده‌کریت زمانه‌کانی دیکه به‌گشتی و زمانی ئینگلیزی به‌تایبه‌تی زال بی‌ت ئه‌گه‌ر ئه‌کادیمیسته‌کان و سه‌رۆک به‌پرسه‌کان هه‌ندی‌ک پرس نه‌خه‌نه به‌رچاو. واته‌ گۆرانی زمان ده‌رئه‌نجامی کرداره‌کانی پێشووه که کاریگه‌رییان له‌سه‌ر زمانیک هه‌یه. ئه‌کادیمییه‌کان و زمانناسان ده‌بێ ناگاداری مه‌ترسی گۆرانکارییه‌کی هیواش و کوشنده بن که ته‌نیا کار له‌سه‌ر گۆرینی زمانی نه‌ته‌وه‌یه‌ک نییه؛ ناسنامه‌که‌ی ده‌گۆریت و ده‌بیته هۆی له‌دایکبوونی نه‌وه‌یه‌کی نه‌زان که هیچ له‌باره‌ی زمان و ناسنامه‌که‌یه‌وه نازانی‌ت. په‌راوی‌زخستنی زمان و به‌ره‌مه‌پێنانی گۆرانکاری له‌ زماندا پێش گۆرانکاری زمان دیت که له‌ به‌رامبه‌ردا پێش مردنی زمان دیت که ده‌توانیت کاریگه‌ری له‌سه‌ر هه‌ر فۆرمیکی زمان هه‌بی‌ت به‌زاراوه‌شه‌وه. قبول‌کردن و به‌کارهێنانی زمانی ئینگلیزی له‌بری وشه‌ی کوردی پێگا خۆش ده‌کات بۆ په‌راوی‌زخستنی دواتر له‌به‌رئه‌وه‌ی وا ده‌کات که پرێستیژ که‌تر بی‌ت له‌لایه‌ن قسه‌که‌ره‌کانییه‌وه.

ئه‌م لیکۆئینه‌وه‌یه ده‌گاته ئه‌و راستییه‌ی که په‌روه‌رده‌ رۆلێکی کاریگه‌ر ده‌گێریت له‌ رووی پاراستنی زمانی په‌سه‌ن و که‌مینه‌کانه‌وه به‌و پێیه‌ی بزوتنه‌وه هه‌یه بۆ پاراستنی زمانه‌کان له‌ پێگه‌ی که‌رتی په‌روه‌رده‌وه. له‌ قوتابخانه‌ نه‌هلیه‌کان و یارییه نه‌لیکترۆنییه‌کان مندا‌لانی کورد له‌ژێر هه‌ره‌شه‌ی زمانی ئینگلیزیدان. زۆربه‌ی بریار و په‌یره‌وی ناوخوا‌ی به‌پرسان له‌ به‌رژه‌وه‌ندی ئینگلیزییه و زمانی کوردی په‌راوی‌ز

زمان و ئایدیۆلۆجى

■ و. شاتوو سمكۆ حسين

۱. پېشەكى

له نەرىتى ماركسىزىمدا، لايەنە ئابوورى، سىياسى و ئایدیۆلۆژىيەكان يەكەيەكى ئالۆز پېكدههينن كه له كۆتا دەرەنجامدا له لايەن ئابوورىيەوه ديارى دەرکرىت. من پرسىاره تيۆرىيەكەى تايبەت بهوهى چ جورە پهيوەندييەك له نيوان زمان و ئایدیۆلۆژيادا هەيه و هەر وهها پرسىاره ميتۆدۆلۆژىيەكەى تايبەت بهوهى چۆن ئەم پهيوەندييانە له شىكاريدا دەرەكەون (كه هەردووکیان پېكەوه به 'زمان/ ئایدیۆلۆژيا' ناودەبەم) وهك رههەندەكانى چۆنیهتى كارکردنى ئایدیۆلۆژيا له ناو ئەم كۆمەله ئالۆزهدا وهردەگرم.

چەمكى 'زمان/ ئایدیۆلۆژيا' پهيوەندييەكى توندوتۆلى هەبووه به شىوازه نامۆدېرنەكانى ماركسىزمى ستراكتۆرالىستى (ئەلتووسەر) و مەيلى هەبووه بۆ هاوبەشىکردنى له پېشینهكانيدا: وهك بهرهه مېنانهوه لهبرى گۆرانكارى؛ بالادەستى و فەرمان لهبرى تېكۆشان و دژايەتى؛ پېكەتەكانى يان كۆدەكانى زمان لهبرى پراكتیزەکردنەكانى زمان، دەق و رووداوه زمانىيەكان؛ بابەتەكە وهك بووكەله نەك بابەتى وهك كارەكتەر و بكەر؛ و ماناكان وهك پېشوخته بنیات نراوه نەك وهك مانا بهرهه مېنراوهكان. كېشەى سەرەكى بریتىيە له دۆزىنەوهى رېنگەيەك بۆ راستکردنەوهى ئەم ناهاوسەنگىيانە له رېنگەى دارشتنېكى دېالېكتىكىيانە بۆ پهيوەندى نيوان پېكەتە/پراكتیزە كردن له زماندا. هەر وهها ئەنجامدانى ئەم كارە بهبى ئەوهى له سكىلاى پېكەتەگه رايى رزگارمان بېت تەنھا بۆ ئەوهى بكەوينە داوى كارىدیزى ئایدیالیستى ئایدیۆلۆژيايەكەوه ('زمان' يان 'گوتار') كه نازاد بېت له كۆتوبەندەكانى پېكەتە يان ژېرخان.

ئەم توئىزىنەۋەيە ۋەك تىيىنىيەك بۇ گەيشتن بەۋ ئامانجە دادەنرېت. من بە كورتى پېداچوونەۋە بە بەشدارىكىردنەكەي ئەلتووسەر دەكەم لە چەمكاندنى ئايدىيۇلۇژيادا كە ديسانەۋە پىرسى زمان/ئايدىيۇلۇژيا دەورۇژىنىتەۋە (كە پىشتر بە وردى لەلايەن فۇلۇشىنۇف ۱۹۷۳ (۱۹۲۹) باسى لىۋە كراۋە)، ھەۋلى پىچىكس بۇ بەكارخستى تىۋرىيەكەي ئەلتووسەر لە چوارچىۋەي تىۋرىيەكى دىسكۆرس و مېتۇدىك بۇ شىكىردنەۋەي دىسكۆرس و دواترىش رەخنەگرتى لە خۇي. پاشان باس لە سوودەكانى 'دىارىكىردنى شوئى' ئايدىيۇلۇژيا دەكەم لەناو پىكەتەكانى زمان يان پروداۋەكانى زمان و دەگەمە ئەۋ ئەنجامەي كە ئايدىيۇلۇژيا لە ھەردووكياندا نامادەي ھەيە. من تىۋوانىيىك بۇ دىسكۆرس و شىكىردنەۋەي دىسكۆرس دەخەمە پرو كە لەگەل ئەم ئەنجامەدا بگونجىت و پىشنيارى ئەۋە دەكەم كە مەۋدایەكى فراوانتر لە تايەتمەندى و ئاستە زمانىيەكان لەۋەي كە پىشبنى دەكرېت، رەنگە ئايدىيۇلۇژيان تىدا چىبىكىت، لەۋانەش لايەنەكانى فۇرم و شىۋازى زمانهوانى و ھەروەھا 'ناۋرۇك'. پاشان مشتومرى ئەۋە دەكەم كە پرسەكانى زمان/ئايدىيۇلۇژيا پىۋىستە لە چوارچىۋەيەكى فراوانترى تىۋرى و شىكارىيەكانى دەسەلاتدا جىگىر بىرىن كە تىدا چەمكى ھىژىمۇنى گرامشى بەرھەمدارە. ئەمەش بەۋ واتايەيە كە جەخت بخرىتە سەر توئىزىنەۋەكانى زمان/ئايدىيۇلۇژيا لە كاتى گۇرانكارى لە پىكەتەكان و پەپرەۋكردى گوتارى، كە ۋەك رەھەندىكى گۇران لە ھاۋسەنگى ھىژە كۆمەلايەتتەيەكان دەبىنرېت. لە كۆتايىدا بە باسىك دەربارەي سنوورەكانى ئايدىيۇلۇژيا و ئەگەرەكانى بەرەنگاربوونەۋەي دىسكۆرسى ئايدىيۇلۇژى كۆتايى بەبابەتەكە دەھىنم.

۲. ئەلتوسەر

ئەۋ تىۋىزىزەكردنەي ئايدىيۇلۇژيا كە تا ئىستا كارىگەرترىن بوۋە لە توئىزىنەۋەكانى زمان/ئايدىيۇلۇژيادا، بە دلنىيايىيەۋە ھى ئەلتووسەرە (ئەلتووسەر ۱۹۷۱، لاراين ۱۹۷۹). تىۋرىيەكەي ئەلتووسەر كۆمەلىك رەگەز لەخۇدەگرېت كە بە شىۋەيەكى بەرچاۋ بەشدارىيان كىردوۋە لە تىۋىزىزەكردن (و لە كۆتايىدا بەكارخستى) زمان/ئايدىيۇلۇژيا بەلام لە ھەمان كاتدا خاۋەنى ھەندىك سنووردارىتتەيە كە مشتومرىكى زۇريان لەسەرە و رەنگدانەۋەيان لەسەر بەكارھىنانى تىۋرىيەكە لەم بواردە ھەبوۋە. يەكەم توخى پۇزەتىف (مەبەستم بۇ كاتى ئىستايە) جەختكىردنەۋەكەي ئەلتووسەرە لەسەر ئەۋەي كە ئايدىيۇلۇژيا لەناو ھەندىك كايەي ھىيى و ئالۇزى 'بىرۇكەكاندا' بوونى نيە، بەلكو بوونىكى مادىي ھەيە؛ بەۋ مانايەي كە 'ئايدىيۇلۇژيا ھەمىشە ۋەك

دهزگایهک و پراکتیزه یان پراکتیزهکانی بوونی ههیه (۱۹۷۱: ۱۵۶). دیاریکردنی شوینی ئایدیۆلۆژیا له ناو 'پراکتیزهکاندا'، جهخت له سههر ئایدیۆلۆژیا دهکاتهوه وهک شتیکی که له ئەزموونی رۆژانهدا 'دهژریت'، نهک ئایدیۆلۆژیا وهک فۆرمیکی سیستماتیکی و تیۆری. ئەلتووسهر لێرهدا مهبهستی له 'دهزگا'، یهکیک لهوانهیه که ناویان دهنیته 'ئامرازه ئایدیۆلۆژییهکانی دهولته' (ISAs) وهک پهروهرده، ئایین یان یاسا، که (به شوینکهوتنی گرامشی) وهک بهشیکی له دهولته دهیانینیته که تهواکهری 'ئامرازه سههرکوکتکه رهکانن'؛ ئەم دوو جۆره ئامرازه پیکهوه به رهه مهینانهوهی په یوه ندییه کۆمه لایه تییهکانی به رهه مهینان' دهسته بهر دهکهن. به له بهر چا و گرتنی ئەوهی که پراکتیزهکانی دهزگایهک هه م پراکتیزه ی زمانی (یان به وردتر 'دیسکۆرسی'، پرواینه خوارهوه) و هه م نازیانیش له خۆدهگرن، جهختکردنه وه که ی ئەلتووسهر رینگه خوش دهکات بۆ بینینی زمان وهک فۆرمیکی مادیی (و له راستیدا وهک بالاترین فۆرم) بۆ بوونی ئایدیۆلۆژیا و له ویشهوه بۆ پرسی زمان/ئایدیۆلۆژیا. بېگومان که واته دهبیته نهوهش زیاد بکهین که ئەگهر ئایدیۆلۆژیا بوونیکی مادی و زمانی هه بیته، ئەوا زمان خۆیسی بوونیکی ئایدیۆلۆژی ههیه، به پێچهوانه ی تیپرواینی باوی زمانه وانیه وه! ئەلتووسهر تیپینییهکی بۆ ئەم مهبهسته ههیه: زمانهوانی زۆرچار رووبه پرووی ئەو گرفتانه دهبیته وه که به هۆی پشتگوینخستنی کارلیکی کاریگه ریه ئایدیۆلۆژییهکان له هه موو گوتارهکان سه ره لده دهن (۱۹۷۱: ۱۶۱ په راویزی ۱۶).

سه ره پای ئەوهی ئالتوسهر ئەرکی دابینکردنی به رهه مهینانه وه ده به خشیته ئایدیۆلۆژیا، ئەرکی پیک هیئانی بابته تیشی دهخاته پال (له راستیدا، هیچ ئایدیۆلۆژیایهک نییه مهگهر له رینگه ی بابته تیکت بۆ بابته تیکت نه بیته ۱۹۷۱: ۱۶۰)، ئەمهش له رینگه ی ئەوهی ناوی ده نیته بانگکردنی (لێپرسینه وهی) ئایدیۆلۆژیا؛ و له بنه رته تیشدا به رهه مهینانه وه له رینگه ی ژێردهسته کردنه وه بابته تیپوون به دی دیت. ئەم بانگه شهیه ده بیته هۆی سه ره له دانی پرسی په یوه ندی نیوان زمان و بابته تیکت (هیپنریکس و هاوکارانی ۱۹۸۴) که به نهسته م له پرسی زمان/ئایدیۆلۆژیا جیا ده کریته وه، ههروهها زمان ده به ستیته وه به پیناسه که ی ئالتوسهر بۆ ئایدیۆلۆژیا وهک نوینه رایه تیکردنی 'په یوه ندییه خه یالییهکانی تاکهکان به مه رجهکانی بوونیهانه وه' (۱۹۷۱: ۱۵۳). ئەگهر زمان جۆریکی بیته له بوونی مادیی ئایدیۆلۆژیا، ئەوا پیک هیئانی بابته تیهکان له په یوه ندییه خه یالییهکاندا به رامبه ر به مه رجه راسته قینهکانی بوونیهان، ده بیته یهکیک له و پرۆسه هه ره گرنگانه ی له ناو زماندا روو ده دن، وهک یهکیک له کاریگه ریه ئایدیۆلۆژییهکان له گوتاردا که زمانناسان پشتگوین ده خهن.

سىيەم توخمە ئەرتىيىپە كەي ناو گېرپانە وەكەي ئالتوسىر برىتتپىيە لەو بانگە شەيەي كە 'دەزگا ئايدۇلۇژىيە كانى دەولەت، نەك ھەر دەكرىت جىي بايەخ و دەستكەوتى مەلمانى بن، بەلكو دەكرىت بىنە مەيدانى مەلمانى چىنايەتپىش' (۱۹۷۱:۱۴۰). مەلمانى لەناو پراكتىزە كانى دەزگايە كدا و مەلمانى لەناو زماندا. ئەمە وتەكەي قۇلۇشىنۇقمان بىر دەخاتە وەكە ئەويش لە چوارچىوہى باسپكى ئايدۇلۇژىدا داپرئراوہ بەلام لپردا باسپكى راستەوخۇي زمان/ئايدۇلۇژىيە، كە دەلپت: 'نیشانە دەبىتە گۆرپانى مەلمانى چىنايەتى' (۱۹۷۳:۲۳). زمان (يان بە دەربىنپكى وردتر، ديسكۇرس) وەك مەيدانىكى مەلمانى چىنايەتى بە و مانايەي كە مەلمانى نيوان چىنەكان لە راستىدا شىوہى زمانهوانى وەردەگرپت، و وەك دەستكەوت و بايەخى مەلمانى چىنايەتپىش بە و مانايەي كە ھىزە دژبەيەكەكان بەرژەوہندىيان لەوہدايە ئەو نەرىتانە داپرئرن كە پراكتىزە زمانهوانىيەكان پىكدەھىين.

سەختىيەكان لە جياكارىيەكەي ئالتوسەرەوہ دەست پىدەكەن لە نيوان 'ئايدۇلۇژيا بە گشتى' و ئايدۇلۇژيا تايبەتەكاندا. ئايدۇلۇژيا بە گشتى ئەركى دابىنكردى يەكگرتوويى (پەيوەستبوون)ى ھەيە، وەك ئەو 'چىمەنتۇ'يە وايە كە لە ھەموو كۆمەلگەيەكدا بىناي كۆمەلەيەتى بەيەكەوہ دەبەستىتەوہ. لە كۆمەلگە چىنايەتپىيەكاندا، ئايدۇلۇژياكان جگە لەوہ، ئامرازپكىن بۇ پاراستنى بالادەستى. ئالتوسەر لە روانگەي كىشەي چۆنيەتى دووبارە بەرھەمپىنانەوہى پەيوەندىيە كۆمەلەيەتپىيەكانەوہ دەست بۇ ئايدۇلۇژيا دەبات، ئەمەش جەخت لەسەر ئايدۇلۇژيا وەك چىمەنتۇ كۆمەلەيەتى دەكاتەوہ و مەيلى بەرەو ئەوہيە كە بالادەستى وەك سەپاندنىكى تاكلايەنە و لە بنەپتەدا بىكىشەي ئايدۇلۇژيايەكى زال بىيىنپت. ناكۆكپىيەكى چارەسەرەنەكراو لە نيوان ئەم دىدگايەدا (كە زۇرپىك لە شرۇقەكاران وەك مەيلى بەرەو ئاراستەيەكى پىكپاتەيى-فەرمانكارى دەيناسپىن) و جەختكردەنەوہ لەسەر خەباتى چىنايەتى لەناو دەزگا ئايدۇلۇژىيەكاندا ھەيە و لە نەجامدا خەباتى چىنايەتى پەراويز دەخرپت. پەنگە خودى 'ديسكۇرس' باشتىن بەلگە بپت بۇ ئەوہى كە پراكتىك بەو شىوہيە بە ئاسانى پەنگى پىكپاتەكان ناداتەوہ وەك ئەوہى لپردا ئامازەي پىكراوہ. ئەم پەراويزخستە لە رپنگەي دىدگاي ئالتوسەرەوہ بۇ پەيوەندى نيوان ئايدۇلۇژيا و زانست زياتر دەردەكەوېت، بەتايبەتى لە كايەي سىياسىدا كە تەنھا دەرزىلپدانى زانست لە دەرەوہ و لە شىوہى ماركسىزىمدا دەتوانپت بپتە ھۆي رزگارپوون لە ئايدۇلۇژياي بۇرژوازي. بەم شىوہيە بەرگرى لە بەرامبەر بالادەستى ئايدۇلۇژىدا زياتر وەك شتپىك دەبىنرپت كە لە 'تپۇرى'يەوہ دپت نەك لە پراكتىكى خەباتى كۆمەلەيەتپىيەوہ.

۳. پېشۆ

دهستكهوت و سنوورهكانى تيؤرى ئالتوسىر له كاره گرنگهكانى پېشۆ و هاوكارانيدا دهربارهى زمان/ئايدىؤلؤزيا رهنكيان داوهتهوه (وهك: هارؤش، هيئرى، پېشۆ ۱۹۷۱؛ پېشۆ ۱۹۷۵ (۱۹۸۲)؛ كؤنين و ئهوانى تر ۱۹۸۱؛ پېشۆ ۱۹۸۸) له چوارچيويه قوتابخانهى فهپرهنسى بؤ شيكردنهوهى گوتار كه به (AD) دهناسرپت. شيكردنهوهى گوتار (AD) جياكارپيهكهى سؤسىر له نيوان (زمان/ئاخاوتن) گؤرى بؤ جياكارى له نيوان 'زمان' و 'گوتار'؛ ئەمەش لەسەر ئەو بنه ماپهه كه به كارهيئانى جياوازي زمان له لايهن كه سانپكهوه كه پيگهه كؤمه لايهته جياوازيان ههيه (گوتارهكان)، جياوازي سيستماتيكي له مانادا دروست دهكات. شيكردنهوهى گوتار (AD) چه مكي 'پيگهاتهه جياوازي' ميشيل فوكؤى (۱۹۷۲) به كارهيئاوه بؤ به كاره كيكردى چه مكي 'مادديهته زمانهوانى ئايدىؤلؤزيا'. به وهرگرتنى 'پيگهاته ئايدىؤلؤزياهكان' وهك پيگه دژبهيه كه كان له چوارچيويه هه لومه رجئكى دياريكراودا پيگهاته گوتارپيهكان رهه ندهكانى پيگهاته ئايدىؤلؤزياهكان كه 'ديارى دهكهن جى دهكرپت و جى دهبيت بگوترپت... له پيگهيهكى دياريكراو و له هه لومه رجئكى دياريكراودا' (هارؤش، هيئرى، پېشۆ ۱۹۷۱: ۱۰۲). پيگهاته گوتارپيهكان برپتين له كؤمه له دهربرپنيك كه په يوه ندى هاومانايى و تيوه گلان له نيوانياندا ههيه كه به شيويههكى شيكارى و لهسەر بنه ماي وهشانپكى فراوانكراو و نيمچه-نؤتؤماتيكي رنكارهكانى 'زئليگ هيئرس' بؤ شيكردنهوهى گوتار دهستنیشان دهكرپن. پيگهاتهيهكى گوتارى سههر به تۆرپكه له پيگهاته گوتارپيه پيگهوه به ستراوهكان يان 'نيوانه-گوتار' كه هاوتاي كؤمه لهيهكى به كگرتووه له پيگهاته ئايدىؤلؤزياهكان؛ ههروهها په يوه ندى ماناييهكان له ناو پيگهاتهيهكى گوتاريدا له لايهن نيوانه-گوتارهكهيهوه ديارى دهكرپن. سؤژهكان (تاكهكان) له لايهن پيگهاته گوتارپيهكان و نيوانه-گوتارهوه پيگه يان بؤ ديارى دهكرپت (بهو پييهش دهرئه نجامى نهوانن)، به شيوازيك كه ئەم پيگه-دياريكردنه دهناسرپتهوه و سههر به خوييهكى خه يالپيان پى دهبه خشپت، به جؤرپك كه خؤيان وهك 'سههرچاوه' دهبين نهك وهك 'دهرئه نجام'ى گوتارهكه. ته نيا رننگهش بؤ تيگشكاندى ملكه چبوونى ئايدىؤلؤزيا له رننگهه گوتارهوه له 'دهرهوه'يه: نهويش له رننگهه دهستيورهانى تيؤرى و پراكتيكي ماركسيستى-لينيستيهوه.

له كؤتاييههكانى حهفتاكانى سهدهى رابردووهوه پېشۆ و هاوكارهكانى دهستان كرد به رهخه گرتنيكى سيستماتيک له خؤيان و دووباره بونيداننهوهى شيكردنهوهى گوتار (AD) كه دهكرپت به شيكى ئەمه له رننگهه سنووردارتييههكانى تيؤرپيهكهه

ئالتوسه روه تېيگهين؛ هه رچه نده ئەم پرۆسه يه له لايه كى تره وه به هۆى ئە نجامه كانى كاره ئە زمونويه كانه وه بوو كه تيؤرييه كه يان خستبووه ژير پرسياره وه، هه روه ها به هۆى دايرانى پيشو و كه سانى تر له پارتى كۆمونيستى فه رهنسا (بو كورته يه كى ميژوويى پروانه: مالديدر، ۱۹۸۴). ئاراسته يه كى ره خنه كان په يوه ندى به و 'يه كپارچه ييه هاوشيوه يه وه' هه بوو كه ده خرايه پال پيكهاته گوتارييه كان كه وه ك په يوه ندى يه كى جيگير له رووبه رووبوونه وه دا وينا ده كران (پيكهاته يه كى گوتارى كۆمونيست ليره، يه كيكى سؤشاليسه ت له وى و يه كيكى مه سيحى له و لاوه). له به رامبه ر ئە مه دا 'نه وه ي دووه م'ى شيكردنه وه ي گوتار جه ختى له سه ر فره چه شنى و نايه كسانى گوتار كردوه ته وه؛ كه چۆن گوتار ريكخسته نه گۆراو و ناجيگيره كانى پيكهاته گوتارييه كان له خو ده گريه ت كه سنوره كانيان به رده وام به پي جو له كانى ململاني ئايديو لؤژى دووباره كيش ده كرينه وه (كۆرتين و مالديدر ۱۹۸۱). شيوازه كانى پيشووى پيكهاتنى كۆرپه س (كۆمه له دهق) ره خنه يان لى ده گريه ت به وه ي كه به شيويه كى كاريگه ر 'هاوشيوه ييان' به سه ر داتا گوتارييه 'نايه كچووه كاندا' سه پاندووه. ئيسه تا جه خته ردنه وه گۆراوه؛ له و پرۆسانه ي كه بو چه سپاندنى پيكهاته و فؤرمؤله ريكخراو و دووباره بووه كانى پشت رووداوه گوتارييه كۆنكريه تيه كان دايرپژرابوون كه مه يليان به ره و سرپنه وه ي تايبه ته ندى رووداوه كه هه بوو به ره و خودى رووداوه كه (پيچيكس ۱۹۸۸). له گه ل چروونه وه ي سه رنج له سه ر نايه كسانى رووداوه كه، هؤشياريه ك سه باره ت به دووفاقى مانا له گوتاردا هاته ناراه و له گه ليشيدا داننان به وه ي كه شيكردنه وه ي گوتار ته نها كاريكى وه سفى نيه، به لكو كاريكى ليكده رانه يه. نه و بانگه شه يه ي كه ده يگوت گۆرانكارى ته نها له رينگه ي هيژيكي سىياسى ده ره وه ي نايديو لؤژياوه ديه ت، وازى لى هينراوه؛ له جياتى نه وه جه خت له سه ر په يوه ندى به ديا له كتيكيه كه ي نيوان 'به ره مه ينانه وه و گۆرانكارى' و 'بالاده ستى و به رگرى' له ناو پراكتيكى كۆمه لايه تيدا كراوه ته وه: 'هه ر گوتاريكى دياريكراو نيشانه يه كى شاراوه ي بزوتنه وه يه كه له ناو زنجيره په يوه ندى به كۆمه لايه تى-ميژوويه كانى ناسنامه دا، چونكه گوتار له هه مان كاتدا هه م نه نجامى نه و زنجيره په يوه ندى به يه و هه م كاريكى گۆرين و جيگوركيه له ناو كايه كه ياندا' (۱۹۸۸: ۶۴۸).

۴. شوينگه ي نايديو لؤژيا

من ده مه ويه ت نه و مشومره بكه م كه نايديو لؤژيا به چه ندين شيوازى جياواز و له ناستى جوراوجوردا دزه ده كاته ناو زمانه وه؛ پيوسته ناكات له نيوان 'شوينگه' نه گه ريه كانى

نایدیۆلۆژیادا دانهیهک هه لېژنرین، چونکه هه موو ئه و شوینگانه تا رادهیهک گونجاو دهردهکهون و هیچکامیشیان به تهواوی قایلکه ر نین. کیشه سه ره کییه که ئه وهیه که ئایا نایدیۆلۆژیا تایبه ته ندییه کی پیکهاته کانه یان تایبه ته ندییه رووداوه کانه؟ وه لامه که ش ئه وهیه که 'بۆ هه ردووکیانه'. گرفته بنه ره تییه که بریتییه له دۆزینه وهی گپه رانه وهیه کی قایلکه ر بۆ دیاله کتیکی نیوان پیکهاته کان و رووداوه کان.

ژمارهیه که له گپه رانه وه و تپه روانینه کان، نایدیۆلۆژیا ده خه نه نیو جوړیک له سیسته می پراکتیکی زمانیه شاراوه، جا کوڈ بیت یان پیکهاته، 'سیسته م' یان 'شیوه به ندی' (بۆ نمونه: کوڈمه له دهر برنیک له په یوه ندییه کی مانایه دیاریکراودا). ئه م پیکهاته نه بۆ جوړه جیاوازه کانی زمان پیناسه کراون، نه ک بۆ خودی زمانه که وه ک قه وارهیه کی سه ره خو. بژارده ی 'پیکهاته' وه ک ئه وهی لپه ردا ناوی ده به م، ئه و چاکه یه ی هه یه که نیشانی ده دات رووداوه کان و پراکتیکه ره وان بئیه (دیسکۆرسییه) راسته قینه کان له لایه ن نه ریته کوڈمه لایه تییه کان، نۆر مه کان و میژوو هه کانه وه سنووردار کراون. به لام ئه م بژاردهیه ئه و زیانه شی هه یه که ده بیته هۆی که مکر دنه وهی بایه خه رووداوه که؛ ئه مه ش به و گریمانه یه ی که رووداوه کان ته نها به رجه سه ته کردنیکی ساده ی پیکهاته کانن، له کاتی که دا په یوه ندی نیوان رووداوه کان و پیکهاته کان وادیاره که که متر رنک و پیک و که متر متمانه پیکراو بیت. ئه م روانگه یه پینشینه (نیمتیا ز) ده دات به دیدگای 'دووباره به ره مه پینانه وه' نه ک دیدگای 'گۆرانکاری'، هه روه ها جه خت له سه ر با بوونی نایدیۆلۆژی و دووباره بوونه وهی رووداوه کان ده کاته وه. (پیشۆ) نمونه یه کی دیاری ئه م بابه ته یه. هه روه ها ئه م تپه روانینه مه یلی به ره و ئه وه هه یه که هه ندیک قه واره فه رز بکات (وه ک کوڈ و شیوه به ندییه کان) که وادیاره زۆر زیاتر له قه واره راسته قینه کان سنووردار و دیاریکراون، به مه ش پینشینه ده دات به ساتی چه قبه ستووی هاوکاتی به سه ر پرۆسه میژوو یه کانی جیگیر بوون و هه لوه شان هه دا. شوینیکی جیگروهه بۆ نایدیۆلۆژیا ده کریت خودی رووداوه گوتارییه که بیت. ئه مه ئه و سووده ی هه یه که نایدیۆلۆژیا وه ک پرۆسه یه ک نیشان بدات که له ناو رووداوه کانه دا به رده وامه و رنکه ده دات جه خت له سه ر گۆرانکاری و نه رمونیانی بکریت هه وه. به لام ده کریت ببیته هۆی تپه روانینیکی وه مه ی بۆ گوتار وه ک پرۆسه یه کی نازادی پیکهاتن، مه گه ر ئه وهی هاوکات جه خت له سه ر پیکهاته کان بکریت هه وه. گۆراوینکی تیکستی بۆ ئه م شوینه هه یه: که نایدیۆلۆژیا کان له ناو ده قه کاندان. هه رچه نده راسته که فۆرم و ناوه رۆکی ده قه کان مۆری پرۆسه و پیکهاته نایدیۆلۆژییه کانیان پیوه یه، به لام مه حاله نایدیۆلۆژیا کان راسته وخۆ له ده قه کانه وه بخوینرینه وه. ئه مه ش له به ر ئه وهیه که

ماناكان له رېنگه‌ى لېكدانه‌وه‌ى ده‌قه‌كانه‌وه به‌ره‌م ده‌هېنرېن و ده‌قه‌كان كراوه‌ن بۆ لېكدانه‌وه‌ى جياواز؛ هه‌روه‌ها له‌به‌ر ئه‌وه‌ى پرۆسه ئايدۆلۆژىيە‌كان په‌يوه‌ستن به‌ گوتاره‌كانه‌وه وه‌ك رووداويكى گشتگيرى كۆمه‌لايه‌تى، ئه‌وانه پرۆسه‌ى نيوان مرۆقه‌كانن نه‌ك ته‌ن‌ها ئه‌و ده‌قانه‌ى كه وه‌ك چركه‌ساتيک له‌و رووداوانه‌دا به‌ره‌م ده‌هېنرېن، بلاوده‌كرېنه‌وه و لېكده‌درېنه‌وه. ئه‌و بانگه‌شانه‌ى كه ده‌لېن پرۆسه ئايدۆلۆژىيە‌كان ته‌ن‌ها له رېنگه‌ى شيكرده‌وه‌ى ده‌قه‌وه ده‌دۆزېنه‌وه تووشى ئه‌و كېشه‌يه ده‌بن كه ئىستا له سۆسۆلۆژىيائى ميديدا ناسراوه، ئه‌ويش ئه‌وه‌يه كه به‌كاره‌ينه‌رانى ده‌ق (خوينه‌ران، بينه‌ران) هه‌نديك جار وا دهرده‌كه‌ون كه به‌ ته‌واوى پارېزراون به‌رامبه‌ر به‌ كارىگه‌رييه‌كانى ئه‌و جوړه ئايدۆلۆژىيانه (مۆرلى، ۱۹۸۳).

هه‌ردوو بژارده‌ى پېكهاته‌يى و گوتارى (هه‌روه‌ها بژارده‌ى ده‌قىش) ئه‌و سنووردارىيە‌يان هه‌يه كه ناوخۆيى و تاييه‌تن. ئايدۆلۆژىيائى سنووره‌كانى جوړه‌كانى بارودۆخ و دامه‌زراوه‌كان ده‌به‌زېتن و پېويسته ئيمه‌ بتوانين باس له‌وه بكه‌ين كه چۆن ئه‌وان له كۆد يان جوړه تاييه‌ته‌كانى گوتار تىده‌په‌رن (نموونه‌يه‌كى ساده برىتييه له ميتافۆره‌كانى نه‌ته‌وه وه‌ك خېزان) و چۆن ئايدۆلۆژىيائى په‌يوه‌ندى به‌ دارپشتن و دووباره دارپشته‌وه‌ى په‌يوه‌ندييه‌كانى نيوان ئه‌م قه‌وارانه‌وه هه‌يه. چه‌مكى (AD) بۆ كۆلكه‌گوتار لېره‌دا به‌سووده، هه‌روه‌ها چه‌مكى فوكۆ بۆ نه‌زم يان رېنزه‌ندى گوتار (فوكۆ ۱۹۷۱) كه من به‌كارى ده‌هېنم. جارېكى تريش جه‌ختكرده‌وه پېكهاته‌يه‌كان له‌سه‌ر رېنزه‌ندييه‌كانى گوتار پېويستىيان به‌ جه‌ختكرده‌وه‌يه‌كى ته‌واوكه‌ر هه‌يه له‌سه‌ر رووداوه‌كان كه تىيدا ئه‌م دووباره دارپشته‌وانه به‌ شيوه‌يه‌كى كۆنكرېتى (به‌رجه‌سته) روو ده‌دن.

كېشه‌يه‌ك ئه‌وه‌يه كه چ جوړه قه‌واره‌يه‌ك به‌شدارن له دووباره دارپشته‌وه‌ى سيسته‌مه‌كانى گوتاردا. بى ئه‌وه‌ى هه‌ولې روونكرده‌وه‌يه‌كى ورد بده‌م ده‌رباره‌ى پېكهاته‌ى سيسته‌مه‌كانى گوتار، ده‌مه‌ويت ناماژه به‌وه بكه‌م ئه‌و قه‌وارانه‌ى كه پېكيان ده‌هېن برىتين له (ا) تا راده‌يه‌ك به‌ روونى پېناسه‌كراون، (ب) له رووى قه‌باره‌وه جياوازن، و (ج) له په‌يوه‌ندى جوړاوجۆردان له‌گه‌ل يه‌كتر، له‌وانه‌ش په‌يوه‌ندييه‌كانى ته‌واوكارى، گشتگيرى، و دژايه‌تى. له سه‌ره‌وه ناماژه به‌وه كرد كه هه‌نديك جار پېكهاته‌كان به‌ شيوه‌يه‌ك وينا ده‌كرېن كه سنووره‌كانيان له‌وه‌ى كه هه‌يه روونتره؛ هه‌نديك قه‌واره وه‌ك ئه‌وه دهرده‌كه‌ون كه به‌ ته‌واوى لېك جياكراونه‌ته‌وه، هه‌نديكى تريش ناروونن. ئه‌و قه‌وارانه‌ى كه له گوتاردا رېكده‌خرېن و دووباره داده‌رپژېنه‌وه هه‌موويان كۆد يان تۆمارى گه‌شه‌سه‌ندوو و ته‌واونين؛ به‌لكو په‌نگه قه‌واره‌ى بچووكتر بن وه‌ك سيسته‌مه‌كانى سه‌ره‌گرتن، فه‌ره‌نگه‌كان كه

پۆلىتىكى تايىت لى خۇدەگىر، دەقە جۇرىيەكان بۇ گېرپانەۋەكان بۇ نمونە، كۆمەلە نەرىتەكانى ئەدەب و پىزگىرتىن و ھاۋىيەكانىيان. لە كۆتايىدا پىشنىيار دەكەم كە سىستەمەكانى گوتار ۋەك فرەچەشنى بىيىرتىن، بەۋ مانايەى كە ھەم قەۋارە گونجاۋ و تەۋاۋكەرەكان و ھەم قەۋارە دۇبەيەكەكان پىكەدەخەن - ۋەك ۋشەسازىيە جىاۋازەكان يان سىستەمەكانى سەرگىرتىن. ئەم تايىتەنەندىيە پىشنىياركراۋانەى سىستەمەكانى گوتار لەگەل بىركىردنەۋەى 'نەۋەى دوۋەى' شىكىردنەۋەى گوتار (AD) دەگونجىن. ھەرۋەھا ۋەك چۆن نىشانى دەدەم لەگەل چەمكى ھەژمون ھاۋاھەنگىن.

كەۋاتە ئايدىۋلۇژيا ھەم لەۋ پىكەتاتانەدا جىگىرە كە دەرئەنجامى پروداۋەكانى پارىدوون و مەرجن بۇ پروداۋەكانى ئىستا و ھەم لە خودى پروداۋەكاندا لە كاتىكدا ئەۋ پىكەتە مەرجداركەرانە بەرھەم دەھىننەۋە دەيانگۆپن. من ئىستا لە بەشەكانى ۵ و ۶ بەردەۋام دەبم لە پىشكەشكىردنى شىۋازىك بۇ چەمكەندى (بەكارھىنانى) زمان و قالىپىك بۇ چەمكەندى ئايدىۋلۇژيا لە پەيۋەندىيدا لەگەل پەيۋەندىيە ئابوورى و سىياسىيەكان كە لەگەل ئەم دىدگايەدا دەگونجىن.

سەرەپاى ئەۋەى ئالتوسەر ئەركى دابىنكىردى بەرھەمپىنانەۋە دەبەخشىتە ئايدىۋلۇژيا، ئەركى پىكەت ھىنانى بابەتىشى دەخاتە پال (لە راستىدا، ھىچ ئايدىۋلۇژيايەك نىيە مەگەر لە پىگەى بابەتتىكت بۇ بابەتتىكت نەبىت ۱۹۷۱: ۱۶۰)، ئەمەش لە پىگەى ئەۋەى ناۋى دەنىت بانگىردى (لېپرسىنەۋەى) ئايدىۋلۇژيا؛ و لە بنەپەتەشدا بەرھەمپىنانەۋە لە پىگەى ژىردەستەكىردنەۋە بابەتتىبون بەدى دىت. ئەم بانگەشەيە دەبىتە ھۆى سەرھەلدىنى پىرسى پەيۋەندىى نىۋان زمان و بابەتتىكت (ھىپىرىكس و ھاۋكارانى ۱۹۸۴) كە بە ئەستەم لە پىرسى زمان/ئايدىۋلۇژيا جىا دەكرىتەۋە، ھەرۋەھا زمان دەبەستىتەۋە بە پىناسەكەى ئالتوسەر بۇ ئايدىۋلۇژيا ۋەك نۆپنەرايەتىكىردى 'پەيۋەندىيە خەيالىيەكانى تاكەكان بە مەرجەكانى بوونيانەۋە' (۱۹۷۱: ۱۵۳). ئەگەر زمان جۇرىك بىت لە بوونى مادىي ئايدىۋلۇژيا، ئەۋا پىكەت ھىنانى بابەتەكان لە پەيۋەندىيە خەيالىيەكاندا بەرامبەر بە مەرجە راستەقىنەكانى بوونيان، دەبىتە يەكپىك لەۋ پىرۇسە ھەرە گىرنگانەى لەناۋ زماندا پرو دەدەن، ۋەك يەكپىك لە كارىگەرىيە ئايدىۋلۇژىيەكان لە گوتاردا كە زمانناسان پىشتگۆپى دەخەن.

۵. گوتارۋدەق

تىگەيشتى سۆسىرى بۇ بەكارھىنانى زمان يان ئاخوتن ۋەك دياردەيەكى تاگكەرايانە و ناكۆمەلەيەتى دەبىنرىت. من بە بەكارھىنانى زاراۋەى 'گوتار' ۋا دادەنىم كە بەكارھىنانى

زمان له ناو په یوه نندییه کان و پرۆسه کۆمه لایه تییه کاندا چی نراوه، که ئه وانیش به شیوه یه کی سیستماتیک جیاوازییه کان له تایبه تمه نندییه کانی زماندا دیاری ده که ن، له وانه ش ئه و فۆرمه زمانه وانیا نه ی له ناو ده قه کاندا درده که ون. یه کپک له په هه نده کانی نه م تپه لکی شان ه له ناو جفا کدا که به شیکی بنه پر تییه له چه مکی گوتار نه وه یه که زمان فۆرمیک مادیی نایدۆلۆژیایه و زمان به نایدۆلۆژیا بارگای کراوه.

ههروه ها په یوه نندییه دیاله کتیکیه که ی نیوان پیکهاته / پرووداو که له سهروهه باس کرا، به شیکی دانه بر او له گوتار: گوتار له لایه که وه له رپگه ی پیکهاته کانه وه شیوه ده گریت، به لام له لایه کی تریشه وه به شدار ده بیته له داپشتن و دووباره داپشتنه وه ی نه و پیکهاتانه و له به ره مه پینانه وه و گۆریناندا. نه م پیکهاتانه له پرویه کی راسته وخوه سروشتیکی گوتاری/ نایدیۆلۆژیایان هه یه وهک رپسا گشتیه کانی گوتار، کۆده کانی زمان و توخمه کانیان وهک وشه سازی یان نه ریته کانی نۆره گرتن له قسه کردندا، به لام به شیوه یه کی ناراسته وخوه پیکهاته سیاسی و ئابورییه کان، په یوه نندییه کانی بازار، په یوه نندییه جینده ریه کان (په گه زییه کان) و په یوه نندییه کانی ناو ده ولته و دامه زراوه کانی کۆمه لگه ی مه ده نیش (وهک په روه رده و فیژکردن) له خو ده گرن.

په یوه نندیی نیوان گوتار و نه و پیکهاته و په یوه نندییه دهره کییانه ی که له دهره وه ی گوتارن ته نه ا نوینه رایه تیکردن نییه، به لکو دهری بونیاد نه ریشی هه یه: نایدیۆلۆژیا کاریگه ری مادی هه یه، گوتار به شداره له دروستکردن و دووباره دروستکردنه وه ی به رده وامی نه و په یوه نندییانه، نه و بابته تانه (وهک نه وه ی له چه مکی 'بانگکردن' لپرسینه وه ی نه لئۆسیریدا ناسراوه) و نه و شتانه ی که جیهانی کۆمه لایه تییه یان داگیرکردوه. په یوه نندییه کانی دایک و باوک و مندال له ناو خیزاندا، دیاریکردنی نه وه ی کام پیکه ی 'دایک'، 'باوک' و 'مندال' له پروی کۆمه لایه تییه وه به رده ستن، ههروه ها ملکه چکردنی تاکه راسته قینه کان بو نه م پیکانه، سروشتی خیزان یان مال، هه موویان له پرۆسه نایدیۆلۆژییه کانی گوتاردا فۆرم ده گرن. نه مه ده کریت به ئاسانی به ره و نه و 'پیکه وانه کردنه وه نمونه ییه ی' پیکه ناماژه ی پیدرا بمانبات که تییدا و له واقیعه کانی جیهانی کۆمه لایه تییه ده پروانریته وهک نه وه ی له خودی 'بیرۆکه کانه وه' سه رچاوه یان گرتیته. به لام دوو مه رجی پیکه وه خته هه ن که پیکه وه رپگری له م تپروانینه ده که ن. یه که م: خه لک هه میشه پروبه پروی خیزان ده بنه وه وهک دامه زراوه یه کی راسته قینه (به چه ند شیوازیکی سنوورداره وه) که خاوه نی پراکتیکی کۆنکریته و به رجه سته یه؛ پیکهاته هه بووه کانی خیزانیش تا راده یه ک له

ناو ئایدیۆلۆژیا و گوتاردا پیک هاتوون بهلام گۆراون بۆ دامه زراوه و پراکتیکی جیگی و چه سپاو. دووهم: کاری بونیادنهاری گوتار به ناچاری له ناو سنوور و گوشارهکانی تیکه لهیهک له پیکهاته ئابووری، سیاسی و گوتاری/ئایدیۆلۆژییهکاندا روودهدات که له سهروهه ئامازهیان پیدرا، دواتریش له په یوهندی به پرۆژه هيجيمۆنییهکان و ململانیکانه وه باسیان لیه دهکه م. نه نجامه که ئه وهیه که فۆرمگرتنی 'راستی' له رینگه ی ئایدیۆلۆژیا و گوتارهوه هه میسه له ناو تۆرهکانی خودی راستیدا ده سته سه ر و گیرۆدهیه.

من گوتار وهک کۆمه لیک له م ره گه زانه ده بینم: پراکتیکی کۆمه لایه تی، پراکتیکی گوتاری و دهق؛ ههروهها شیکردنه وهی گوتاریکی دیاریکراو پبویستی به شیکردنه وه له هه ر یه کیک له م سئ ره هنده و په یوهندییه نیوانه کانیان هه یه. شیکردنه وهی گوتار وهک به شیک له پی کۆمه لایه تی، بریتیه له شیکردنه وهی تیکرای ئه و رووداوه کۆمه لایه تییه ی که گوتاره که به شیک (یان رهنگه هه مووی) پیکده هینیت، ههروهها شیکردنه وهی په یوهندی نیوان پراکتیکه گوتاری و ناگوتارییهکان له ناو ئه و رووداوه دا. ئه مه ش دیاریکردنی ئه و پیکهاته مه رجدارکه رانه (ئابووری، سیاسی، ئایدیۆلۆژی) ده گرته وه که کار ده که نه سه ر رووداوه که، له گه ل په یوهندی رووداوه که به و ململانییه نه ی که بۆ (سه پانندن، مانه وه یان به رگریکردن له) ئه م پیکهاتانه ده کرین و ده رئه نجام و کاریگه ریه کانی رووداوه که.

کرده ی گوتاری له دژی کرده ی کۆمه لایه تی نییه، به لکو شیوهیه کی تایبه تی ئه وه. شیکردنه وهی گوتاریکی دیاریکراو وهک به شیک له کرده ی گوتاری سه رنج ده خاته سه ر پرۆسه کانی به ره مه پینان، دابه شکردن و به کارهینانی تیکست. هه موو ئه م پرۆسه نه کۆمه لایه تین به لام به ره مه پینان و به کارهینان سروشتیکی کۆمه لایه تی-ناسیارییان هه یه؛ به و مانایه ی که پرۆسه ناسیارییه کان له خۆده گرن (که بنه مایان له سه ر پیکهاته و نه ریته کۆمه لایه تییه ناوه کییه کانه، هه ر بۆیه پیشگری کۆمه لایه تی یان بۆ زیادکراوه) له به ره مه پینان و لیکدانه وهی تیکستدا. له روونکردنه وهی ئه م پرۆسه کۆمه لایه تی-ناسیارییه نه دا مرۆف بایه خ به ده ستنیشانکردنی ئه وه ده دات که کام (توخم له) نه زمه کانی گوتار به کارهینان وه چۆن (به شیوهیه کی نوینگه رانه یان نه ریتی) سوودیان لێ وه رگیراوه. گریمانه که ئه وهیه که په یوهندییه کی به رچاو هه یه له نیوان شیوازه کانی دارشتن و لیکدانه وهی تیکسته کان، پرۆسه ی به ره مه پینان-دابه شکردن-به کارهینانی تیکسته کان به واتا فراوانه که ی و سروشتی کرده کۆمه لایه تییه که. که واته به م پیه که گوتار ریکخسته نه کانی گوتار به ره م ده هینته وه

یان ده‌یگۆپۆت، به‌نده به پیگه‌ی پراکتیکی کۆمه‌لایه‌تی له پیوه‌ندی له‌گه‌ڵ مملانی کۆمه‌لایه‌تییه‌کان.

ده‌قه‌کان له‌ پرووی ناوه‌پۆک و فۆرمه‌کانیانوه‌ له‌ ئاسته‌ جیاوازه‌کانی رێکخستندا وه‌سف ده‌کری‌ن ب‌پروانه‌ خواره‌وه. تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی ده‌ق گوزارشت له‌ شوینه‌واره‌کانی پرۆسه‌ی به‌ره‌مه‌پێنان ده‌کهن و وه‌ک ئاماژه‌ له‌ پرۆسه‌کانی لیکدانه‌ودا کارده‌کهن، به‌لام په‌یوه‌ندی نیوان تایبه‌تمه‌ندییه‌کان و پرۆسه‌کان په‌یوه‌ندییه‌کی روون و شه‌فاف نییه؛ به‌لکو پێویستی به‌ کاری لیکدانه‌وه‌یی هه‌یه‌ له‌ لایه‌ن شیکه‌ره‌وه‌که‌وه. یه‌کیک له‌ ئامانجه‌کانی کاری لیکدانه‌وه‌ بریتییه‌ له‌ 'نیوانده‌قیتی' ده‌قیک (کریستیفا؛ ۱۹۸۰)؛ ده‌قه‌کان تا راده‌یه‌ک تیکه‌له‌یه‌ک (پارچه‌پارچه‌)ن له‌ توخمه‌ جیاوازه‌کان که‌ ده‌کری‌ت بگه‌رێنرێنه‌وه‌ بۆ تۆره‌ دیاریکراوه‌کانی ده‌قه‌ پێشووتره‌کان یان توخمه‌ ده‌قییه‌کان. هیچ سنووریکی روون نییه‌ له‌ نیوان هه‌مه‌جۆری ده‌قی که‌ سه‌رچاوه‌که‌ی ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ ئاراسته‌گرتنی تۆره‌ جیاوازه‌کان (و نه‌گه‌ر هه‌بێت دژبه‌یه‌که‌کان)ی ده‌قه‌ راسته‌قیینه‌ پێشووتره‌کان و نه‌و هه‌مه‌جۆرییه‌ی که‌ له‌ ئه‌نجامی که‌لک وه‌رگرتن له‌ توخمه‌ جیاوازه‌کان (تۆماره‌کان، ژانره‌کان، هتد) له‌ ناو سیستمیکی گوتاردا دروست ده‌بێت. په‌نگه‌ پێویست بکات چه‌مکی 'سیستمی گوتار' فراوانتر بکری‌ت بۆ نه‌وه‌ی نه‌و جۆره‌ تۆره‌ ده‌قییه‌نه‌ش بگه‌رێته‌وه‌.

نایدیۆلۆژیا له‌م وینه‌یه‌دا له‌ دوو پرووه‌ ده‌رده‌که‌وی‌ت؛ یه‌که‌م: له‌و وه‌به‌ره‌ینه‌نا نه‌نایدیۆلۆژییه‌ی نه‌و توخمه‌نه‌ی که‌ له‌ کاتی به‌ره‌مه‌پێنان یان لیکدانه‌وه‌ی ده‌قیکدا پشتیان پێ ده‌به‌ستری‌ت و نه‌و شیوازانیه‌ی که‌ توخمه‌کان له‌ ناو سیستمه‌کانی گوتاردا پیکه‌وه‌ گری‌ ده‌درێن. دووه‌م: له‌و شیوازانیه‌ی که‌ نه‌م توخمه‌نه‌ پیکه‌وه‌ گری‌ ده‌درێن و سیستمه‌کانی گوتار له‌ ناو پرووداوه‌ گوتارییه‌کاندا دووباره‌ داده‌رێنرێنه‌وه‌. سه‌باره‌ت به‌ خاڵی یه‌که‌م، پێویسته‌ ئاماژه‌ به‌وه‌ بکری‌ت که‌ نه‌و ده‌وله‌مه‌ندییه‌ له‌ توخمه‌ نایدیۆلۆژیانه‌ی که‌ ده‌چنه‌ ناو به‌ره‌مه‌پێنان و لیکدانه‌وه‌ی ده‌قیکه‌وه‌ په‌نگه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی زۆر که‌م و کورت له‌ خودی ده‌قه‌که‌دا نوینه‌رایه‌تی بکری‌ن. نموونه‌یه‌ک بۆ نه‌مه‌ ده‌کری‌ت نه‌و شیوازه‌ بێت که‌ 'نیشانه‌ی ته‌نز' بۆ ئاماژه‌دان به‌ خاڵیکی پرووبه‌پرووبونه‌وه‌ له‌ نیوان نایدیۆلۆژیاکان (و گوتاره‌کان)دا به‌کارده‌یت که‌ چیت له‌ ده‌قه‌که‌دا ره‌نگدانه‌وه‌یان نییه؛ بۆ نموونه‌ به‌کاره‌ینانی نیشانه‌ی ته‌نز له‌ ده‌وری وشه‌ی 'تایبه‌تی' له‌ ده‌ربڕینی: کێشه‌ 'تایبه‌تییه‌کانی' که‌نجان له‌ رۆژنامه‌یه‌کی چه‌په‌ودا (که‌ لای نه‌وان زۆریک له‌ کێشه‌ 'تایبه‌تییه‌کان' له‌ بنه‌رته‌دا کێشه‌ی کۆمه‌لایه‌تین). پرسیارکی جه‌وه‌هه‌ری دیکه‌ سه‌باره‌ت به‌ نایدیۆلۆژیا نه‌وه‌یه‌ که‌ چ تایبه‌تمه‌ندییه‌کی زمان

و گوتار یان چ ئاستیکیان ده کریت ئالو یان تیوه گلاوی ئایدۆلۆژیا بن. بانگه شه یه کی باو هه یه که ده لیت ئه وه 'مانا کانه' (هه ندیک جار وه ک 'ناوه رۆک' له به رامبه ر 'فۆرم' دا دیاری ده کریت) که ئایدۆلۆژین (بۆ نمونه: تۆمپسۆن ۱۹۸۴)، ئه مه ش زۆربه ی کات ته نیا یان به شیوه یه کی سه ره کی به واتای مانای وشه یی دیت. بیگومان مانای وشه یی گرنگه به لام هاوکات پيشوه خته-دانراوه کان، ئاماژه ناراسته وخۆکان، میتافۆره کان و یه کگرتوی دیه هه موویان لایه نه کانی مانان. بۆ نمونه، وه رگێران و لیکدانه وه یه کی یه کگرتوی ده قه کان له لایه ن لیکده ره وه کان وه له سه ر بنه مای ئاماژه کانی ناو ده قه که و ئه وه سه رچاوه و پاشخانانه (له وانه ش پیکهاته ئایدۆلۆژی و گوتاریه ناوه کییه کانیان) به ده ست دیت که له گه ل خۆیاندا ده یین بۆ لیکدانه وه ی ده قه که. یه کگرتوی دیه هه فاکته ریک سهره کییه له پیکهاتنی ئایدۆلۆژی و دووباره بونیادنانه وه ی 'سۆبژیکته کان' له ناو گوتاردا: ده قیک سۆبژیکتیکی 'پیشنیار ده کات' که توانای ئه وه ی هه ییت به شیوه یه کی ئۆتۆماتیکی ئه وه ره گه زانه ی ده قه که که ره نگه زۆر جیاواز بن و به پرونی پیکه وه گری نه درابن به یه که وه به سه تینه وه بۆ ئه وه ی مانایان لئ دروست بکات. به پیشنیارکردنی بابه تیک له وه شیوه یه، ده قه که به شدار ده ییت له دروستکردن و بونیادنانی ئه وه بابه ته دا.

دژایه تی نیوان 'فۆرم' و 'ناوه رۆک' خۆی له خۆیدا چه واشه کارانه یه. ئه گه ر برپار بییت ناوه رۆک بچیته ناو کایه ی پراکتیکه وه، ده بییت ئه م کاره به پۆشاکیک فۆرمیه وه بکات، جا چ له ناو ده قه کاندای بییت یان له هه ر شیوازیکی تری مادیددا، هه رچه نده ده کریت فۆرمه کان به جوړیک بخویندین که وه ک بلی په یوه ندیان به ناوه رۆکه وه نییه وه ک ئه وه ی زمانناسان هه ندیک جار ده یکه ن. له راستیدا تایبه ته ندیه فۆرمیه کانی ده ق له ناسته جیاوازه کاندای ده کریت بارگای بن به ئایدۆلۆژیا. بۆ نمونه، نیشاندانی قهیرانی دارابی و بیکاری به هاوشیوه ی کاره ساته سروشتیه کان ره نگه په سه ندردی دارپشته رسته ییه تینه په ر و وه سفیه کان له سه ر دارپشته 'نپه ره کان' له خو بگریت (بۆ نمونه: 'دراوه که به هاکه ی له ده ستدا'، ملیۆنان که س بیکارن له به رامبه ر: وه به ره ینه ران زپ ده کپن، کۆمپانیاکان ملیۆنان که سیان ده رکردوه)، برپاوه فاوله ر و هاوکارانی ۱۹۷۹. له ئاستیکی تر دا چیرۆکه تاوانکاریه کانی ناو رۆژنامه کان به پپی 'سکرپیت' یان چوارچپوه ی پیشبینیکراو ده نووسرین که گوزارشت له ویناکردنه ئایدۆلۆژیه کانی تاوان ده که ن. هه ره ها سیسته می سه ره گرتن بۆ قسه کردن له پۆلدا یان دابونه ریه کانی ریزگرتن له نیوان به رپوه به ر و سکریتیدا، ئاماژه ن بۆ ویناکردنه ئایدۆلۆژیه تایبه ته کانی په یوه ندی نیوان مامۆستا-قوتابی و به رپوه به ر-سکریتیر.

سەررەپاي ئەووش پەنگە سوودبەخش بىت كە بىر لە ئايدۆلۆژياكان بىكەينەو وەك قەوارەگەلىكى ناوەرۆك-ئاسا كە لە تايبەتمەندىيە فۆرمىيە جياوازەكاندا دەردەكەون و پەنگە چەمكەكانى وەك چوارچىپو، شىما، سكرىپت و چەمكە پەيوەندىدارەكان لەم پروووە بەكەلك بن (شانك و ئايىلسۆن، ۱۹۷۷).

تەنانەت پەمەندەكانى شىوازى دەقكىش دەشىت لە پرووى ئايدۆلۆژىيەو و گرنىگىيان ھەبىت. بۇ نموونە كاتىك دامەزراو گشتىيەكانى وەك وەزارەتە حكومىيەكان زانىيارى گشتى دەربارەى پىرۆژە و چالاكىيەكانىيان بۆلۆدەكەنەو، شىوازىكى نووسىن (يان تەنانەت بەرھەمەينانى تەلەفىزىونى) ھەلدەبىژىرن كە تا پادەبەك لەسەر بنەماى ئەو وئىنە دەپىرۆژاوە كە دەيانەوئىت بۇ خۆيانى دروست بىكەن. ئەمە دەكرىت وەك جۆرىكى تايبەت لە پىرۆسەى ئايدۆلۆژىيە بونىادنانى 'بىكەر' ھەژمار بىكرىت. نموونەيەكى بەرچاوى سەردەمىانە لەم بارەيەو پىرۆپاگەندەكانى وەزارەتى بازىرگانى و پىشەسازىيە بۇ دەسپىشخەرىيەكانى كارسازى. وەزارەتەكە وا ديارە ھەول دەدات وئىنەى كارسازىك لە كەلتوورى كارسازىدا بۇ خۆى دروست بىكات، وەك ھەولتىك بۇ قايلىكردى كەسانى دىكە تا ھەمان وئىنە و ناسنامە بۇ خۆيان ھەلدەبىژىرن. وەزارەتەكە ئەمە بەشىكى لەرىگەى شىوازەو ئەنجام دەدات. بۇ نموونە پىرۆپاگەندەكانى پىرن لە دەربىرىنى بىرلىكدا، دەسەلاتدارانە و بى پەردە دەربارەى شىوازى كاركردن كە ئاراستەى پىاوانى كار دەكرىن (بۇ نموونە: ھىچ سوودىكى نىيە چاوپىرى بىرارى دروست بۇ كارەكەت بىكەت ئەگەر بە زانىيارىيەكى شىوا دەست پىن نەكەيت)؛ ئەم دەربىرەنە زىاتر پەيوەندىيان بە چەسپاندى وئىنەيەكى يەكلاكەرەو، دەسەلاتدارانە و بىرپاردەرەو ھەيە، نەك پىدانى زانىيارى (يان لە راستىدا پىرۆژا) كە پىدەچىت وەرگەرەكان پىشەوختە بىزانى.

۶. ھەژمون (بالادەستى)

چەمكى ھەژمون لە لاي 'لنىن' ھەو سەرچاوى گرتووە، بەلام لە شىوہەكى پەرەپىنداودا دەبىتە تەوہرى سەرەكى شىكردەوہەكانى 'گرامشى' بۇ سەرمايەدارى پىرۆژاوا و ستراتىژى شۆرشگىرەنە لە ئەوروپاى پىرۆژاوا. من سوود لەم چەمكە وەردەگرم چونكە ھەم لەگەل ئەو تىگەيشتنە دىالەكتىكىيەى (پىكەتە/پوودا) دەگونجىت كە لە سەرەو داكۆكىم لىكردووە و ھەم چوارچىوہەك بۇ تىوۆرەكردن و شىكردەوہى ئايدۆلۆژيا/دىسكۆرس (گوتار) دەپەخسىنىت كە لە ھەر دوو چەمكى 'ئابوورىگەراى' و 'نموونەگەراى' (ئايدىالىزم) بەدوورە. ھەژمون بە ناو ئابوورى،

سیاسهت و ئایدیۆلۆژیادا تیپەر دهییت و یهکیان دهخات، له هه مان کاتدا پیگهیهکی رهسه ن بۆ ههر یهکیکیان له ناو جهختکردنه وهیهکی گشتیدا له سه ره سیاسهت و دهسه لات و له سه ره په یوهندییه دیاله کتیکیه کانی نیوان چینه کان و پارچه چینه کان دیاری دهکات.

هه ژموون بریتیه له سه رکرایه تیکردن و ههروهها زالبوون به سه ره کایه ئابووری، سیاسی، کولتووری و ئایدیۆلۆژییه کانی کۆمه لگه دا. هه ژموون بریتیه له دهسه لات یه کیک له چینه بنه ره تییه ئابوورییه کان به سه ره کۆمه لگه دا وهک گشتیک له رینگه ی هاوپه یمانیه وه (وهک بلۆکیک) له گه ل هیزه کۆمه لایه تییه کانی تر؛ به لام ئەمه هه رگیز له ئاستیکی که م و کاتی زیاتر به دهسه ت نایهت و هه میشه وهک 'هاوسه نگییه کی ناسه قامگیر' ده مینیتته وه. هه ژموون بریتیه له بونیادنانی هاوپه یمانی و تیکه لکردنی چینه ژێرده سه ته کان له بری ته نها زالبوون به سه ریاندا، ئەوهش له رینگه ی سازشکردن یان نامرازی ئایدیۆلۆژییه وه بۆ به دهسه تینانی ره زامه ندییان. هه ژموون تیشک ده خاته سه ره مملانییه کی به رده وهام له دهوری خاله هه ره ناسه قامگیره کانی نیوان چین و بلۆکه کان به مه به سه تی بونیادنان، پاراستن یان تیکشکاندنن هاوپه یمانیه کان و په یوهندییه کانی زالبوون/ژێرده سه ته یی که شیوازی ئابووری، سیاسی و ئایدیۆلۆژی له خو ده گریت. مملانی هه ژموونخوازان له به ره یه کی به رفرواندا پروده دات که دامه زراوه کانی کۆمه لگه ی مه ده نی (پهروه رده، سه ندیکا کریکاریه کان، خیزان) ده گریته وه، له گه ل ئەگه ری هه بوونی ناهاوسه نگی له نیوان ئاست و کایه جیاوازه کاندان. ئایدیۆلۆژی له چوارچیوه ی ئەم بونیاده دا به جوړیک تیده گات که تووی هه موو پیشکه وته کانی ئالتوسه ری تیدایه (بوچی-گلوکسمان ۱۹۸۰: ۶۶)؛ بۆ نمونه له رینگه ی جهختکردنه وه له سه ره ماددیبوونی ناناگیانه و ناراسته وخووی ئایدیۆلۆژیایان له ناو پراکتیزه کاندان (که ئایدیۆلۆژیایان وهک پیشکه کییه تیوییه ناراسته وخوکان له خو ده گرن). ئایدیۆلۆژیایه ره دا بریتیه له 'تیروانینیک بۆ جهمان که به شیوه یه کی ناراسته وخو له ناو هونه ر، یاسا، چالاکیی ئابووری و له ناو ده رکه وته کانی ژیا نی تاکه که سی و به کۆمه لدا به رجه سه ته ده بیته' (گرامشی ۱۹۷۱: ۳۲۸). هه رچه نده پرسیار کردن له بابه ته کان په ره پیدانیکی ئالتوسه ریانیه، به لام لای گرامشی تیگه یشتینیک بۆ بابه ته کان هه یه وهک بونیادیک که له رینگه ی ئایدیۆلۆژیایا جیاوازه ناراسته وخوکانی ناو پراکتیزه کانیانه وه شیوه یان گرتووه، ئەمهش 'کاره کته رینکی لیکدراوی سه ریر' یان پێ ده به خشیته (۱۹۷۱: ۳۲۴). ههروهها تیروانینیک بۆ 'ئه قلی سه خ (کامل) هه یه وهک کۆگایه ک بۆ شویننه واره جیاوازه کانی مملانی ئایدیۆلۆژییه کانی

پاڧردوو و وهك ئامانچىكى بهردهوامىش بۇ سەرلهنوئى بونىادنانهوه له مملانىئى بهردهوامدا. لهناو ئهقلى ساخ، ئايدۆلۆژياكان دهبنه شتىكى سروشتى يان ئۆتوماتىكى. به پىي تپروانىنى گرامشى ئايدۆلۆژيا به كردارهوه بهستراوتهوه و ئايدۆلۆژياكان لهسەر بنه ماى كاريگه ريبه كۆمه لايه تيبه كانيان ههئدهسه نكيئدرين نهك لهسەر بنه ماى پاستى و دروستى ناوهړۆكه كه يان. جگه له وهش گرامشى بوارى ئايدۆلۆژياكانى وهك 'تهووژم يان پىكهاته دژبه يهك، سه ربه ككه وتوو يان يه كپر هكان' (هۆل ۵۵: ۱۹۸۸-۶) وينا كردووه. ئه مه ش تيشك ده خاته سەر ئه و پرسىاره ي كه چۆن ئه و ره گه زانه ي ئه و ناويان ده نيئت 'ئايدۆلۆژى ئالۆز' (گرامشى ۱۹۵: ۱۹۷۱) له پړۆسه كانى مملانىئى ئايدۆلۆژيدا بونىاد ده نرين و سەرله نوئى داده پتريننه وه يان گفتوگۆى له سەر ده كرى و سەرله نوئى ده خريته وه پړو. ئه مه ئه و ديدگايه يه كه له لايه ن لاكلاو و مؤف (۱۹۸۵) په ره ي پيدراوه، هه رچه نده ئه وان به زمان و چه مكگه لىك كار ده كهن كه هه ندىك له هه لويسته بنه ره تيبه كانى گرامشى ره ت ده كه نه وه وهك ره گداكوتاوى چه مكى هه ژموون له ناو چينه كۆمه لايه تيبه كاندا.

ده كرىت ره هه نده ئايدۆلۆژيبه كانى مملانىئى هه ژموونىخواز له پوانگه ي ئه و ديده بۇ گوتار كه له سه ره وه ناساندم، چه مكسازى و شيكارپيان بۇ بكرىت. 'سيسته مى گوتار' گوزارشت له لايه نى گوتارى/ئايدۆلۆژىي هاوسه نكييه كى دژبه يه ك و ناسه قامگير (هه ژموون) ده كات؛ سه رنج بدن كه ئه و ديدى له سه ره وه بۇ سيسته مى گوتار خرايه پړوو وهك پىكهاته يه كى ئالۆز، هه مه جوړ و دژبه يه ك، له گه ل چه مكى 'كۆمه له ئايدۆلۆژيبه كه' دا ده گونجىت. هه روه ها پراكتره ي گوتارى لايه نيكي مملانىئيه كه به پله ي جياواز به شدار ده نيئت له به ره مه پىنانه وه يان گۆرپنى سيسته مى گوتارى باو و له و رپگه يه شه وه كار ده كاته سەر په يوه ندييه كۆمه لايه تى و ده سه لاتداريبه هه بووه كان. با گوتارى سياسى 'تاچه ريزم' وهك نموونه يه ك وه رىگرين. ده كرىت گوتارى تاچه ريزم وهك سەرله نوئى دارشتنه وه ي سيسته مى گوتارى سياسى ئه وكاته لىك بدرىته وه كه توانى توخمه گوتارىبه كانى كۆنه پارپزى نه ريتى، نيؤلىبراليزم و پۆپۆليزم له تىكه له يه كى نويدا كۆبكاته وه؛ ئه مه ش گوتارىكى بىيئيشينه ي بۇ ده سه لاتی سياسى سه ركرديه كى ژن پىكهيئا. ئه م سەرله نوئى دارشتنه وه گوتارىبه پړۆزه يه كى ئايدۆلۆژى به رجه سته ده كات بۇ بونىادنانى ده ستوورى بنكه يه كى سياسى نوئى و بابه تگه لىكى سياسى نوئى و ئه جىندا يه كى نوئى به دى ده هيئيت، كه ئه مه ش خوئى لايه نيكي پړۆزه سياسيه كه يه بۇ دارشتنه وه ي هه ژموونى ئه و بلۆكه ي كه له ده ورى بۆرژوازى كۆبووه ته وه له ناو بارودۆخه ئابوورى و سياسيه نوپه كاندا. گوتارى

سالانی دهسه لاتی تاجر بهم شیوهیه له لایهن 'هۆل'هوه (۱۹۸۸) وهسف کراوه، ههروهها 'فیرکلاف'یش (له ژیر چاپدایه) ئهوه نیشان ده دات که چۆن ده کریت شیکارییه کی لهو شیوهیه به پپی ئه و تیگه یشتنه ی سهروهه بۆ گوتار نه نجام بدریت؛ به شیوازیک که ره چاوی تایبه تمه ندییه دیاره کانی زمانی دهقه سیاسییه کانی تاجر بکات (که هۆل ره چاوی نه کردوون). ده بیته ئه وهش بلیم که ئه و 'سیسته مه گوتارییه' دووباره دارپژراوه، سیسته میکی دژبه یه که: توخمه دیکتاتور و دهسه لاتخوازه کان له گه ل توخمه دیموکرات و یه کسانبخوازه کانداییکه وه بوونیان هه یه (بۆ نمونه، له ناو ده قدا، 'نیمه ی گشتگیر له گه ل' تۆی ناپیناسه کراو پیکه وه به کار دین)، ههروهها توخمه باوکسالارییه کان له گه ل توخمه فیمنیستییه کاندایه ده رده که ون، به لام هه میسه ئه ندامی دووه می هه ر جووتیک له لایهن ئه ندامی یه که مه وه سنووردار و کۆنترۆل ده کریت. به هه ر حال، دووباره دارپشتنه وه ی سیسته مه گوتارییه کان نه ک هه ر له رینگه ی کارکردی گوتاریی به ره مه پینه ره وه به دی دیت، به لکو له رینگه ی لیکدانه وه شه وه نه نجام ده دریت: به هۆی بوونی ئه و توخمه جیاواز و هه مه جورانه ی له کاتی به ره مه پینانیاندا به کار هاتوون ده قه کان چه ن دین ئه گه ری جیاواز و دووفاقی هه لده گرن؛ ئه م ناروونییانه ش که م ده کرینه وه یان ته نانه ت لاده برین ئه ویش له رینگه ی پراکتیکی لیکدانه وه ی تایبه ته وه که سوود له پیکهاته گوتارییه دیاریکراوه کان وه رده گرن وه ک به شیک له ریکاره لیکدانه وه ییه کانیان.

هه رچه نده زۆربه ی گوتاره کان به و شیوه راسته وخۆیه په یوه ندییان به ملامانیی هه ژموونگه راییه وه نییه وه ک ئه وه ی له گوتاری تانچه ریزمدا هه یه. له زۆربه ی گوتاره کاندایاله وانه کان (وه ک بلی) چینه کان یان هیزه سیاسییه کان نین که به و شیوه راسته وخۆیه به چین یان بلۆکه کانه وه به سترابنه وه، به لکو بۆ نمونه بریتین له مامۆستا و قوتابی، راویژکار و کپیار، پۆلیس و خه لک، ژن و پیاو. هه ژموون پرۆسه یه که له ناستی کۆمه لگه دا له کاتییدا زۆربه ی گوتاره کان خاسیه تیکی خۆجییه هه یه و له نیو یان له په راویزی دامه زراوه دیاریکراوه کاندان وه ک خیزان، قوتابخانه، گه ره ک، شوینی کار، دادگا و هتد. نیمه ده بیته ریز له تایبه تمه ندییه ئه م بواره دامه زراوه ییانه بگرین. سه ره رای ئه وهش هه ژموون هیشتا هه م وه ک مۆدیله و هه م هه م وه ک ماتریس ده مینیتیه وه. وه ک مۆدیلیک وایه: با بلین له که رتی په ره ره ده دا گروپه بالاده سته کان وا ده رده که ون که له رینگه ی پیکه پینانی هاوپه یمانیه وه ده سه لاتی خۆیان پیاده ده که ن نه ک ته نها له رینگه ی زالبوون به سه ر گروپه ژێرده سته کاندایه، به لکو له رینگه ی تیکه لکردنیان به ده سته پینانی ره زامه ندییان و گه یشتن به هاوسه نگیه کی له رزۆک

که ره‌نگه له‌لایه‌ن گروپه‌کانی دیکه‌وه تیکیدریت؛ ئە‌مه‌ش به‌شیکی له‌رێگه‌ی گوتار و ئایدۆلۆژیاوه ئە‌نجام ده‌دریت له‌رێگه‌ی بونیادنان و ملمانی له‌ده‌وری سیستمه‌ گوتارییه‌ ناوخۆیه‌کان که هیچ که‌متر نین له‌هاوتا کۆمه‌لایه‌تییه‌کانیان له‌رووی فره‌چه‌شنی و دژبه‌رییه‌وه. ئە‌وه‌ه‌ژمونه‌وه‌ک ماتریس کار ده‌کات: به‌ده‌سه‌پینانی هه‌ژمونه‌وه‌سەر ئاستی کۆمه‌لگه‌پییوستی به‌پله‌یه‌ک له‌تیکه‌ئکردنی دامه‌زراوه‌ لۆکالی و نیمچه‌سه‌ریه‌خۆکان و په‌یوه‌ندییه‌کانی ده‌سه‌لات هه‌یه، به‌جۆریک که ئە‌م دامه‌زراوانه‌به‌شیکیان له‌رێگه‌ی په‌یوه‌ندییه‌هه‌ژمونه‌گه‌راییه‌کانه‌وه‌فۆرم بگرن. ئە‌مه‌ش سه‌رنج راده‌کیشیتته‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان دامه‌زراوه‌کان و په‌یوه‌ندی و جوو‌له‌له‌نیوان سیستمه‌گوتارییه‌دامه‌زراوه‌یه‌کاندا. ئە‌وه‌ی که‌پییوسته‌به‌لام جیبه‌جیکردنی قورسه‌، بریتییه‌له‌پیدانی کیشی شایسته‌به‌پروسه‌ی تیکه‌ئکردن به‌بێ ئە‌وه‌ی ببیته‌هۆی که‌مکردنه‌وه‌ی بایه‌خی سه‌ربه‌خۆیی رێژه‌یی و یه‌که‌پارچه‌یی خه‌باته‌نا‌چینایه‌تییه‌کان: وه‌ک ملمانی نیوان ره‌گه‌زه‌کان، گروپه‌نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کان و پۆله‌جیاوازه‌کانی کاراکته‌ره‌دامه‌زراوه‌یه‌یه‌کان.

له‌دیدگای 'هه‌ژمونه‌وه‌ته‌واوی سه‌رنجه‌کان له‌سه‌ر پروسه‌کان: پروسه‌ ناوخۆیه‌کانی بونیادنان و دووباره‌بونیادنانه‌وه‌ی په‌یوه‌ندییه‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌رێگه‌ی گوتاره‌وه‌و پروسه‌جه‌مانیه‌یه‌که‌گرتن و لیکه‌له‌وه‌شان که له‌دامه‌زراوه‌ تاییه‌ته‌کان و رێسا‌گوتارییه‌ ناوخۆیه‌کان تیده‌په‌رن. گوتار، گۆرانی گوتاری و په‌یوه‌ندییه‌که‌ی به‌گۆرانی ئایدۆلۆژی و ملمانی و گۆرانی کۆمه‌لایه‌تی به‌مانایه‌کی فراوانتر ئە‌و شویتیه‌یه‌که‌ ده‌بیت جه‌ختی له‌سه‌ر بکریته‌وه‌و کیشه‌ی (زمان/ ئایدۆلۆژیا)ی تیدا رووبه‌پوو ببنه‌وه. هه‌روه‌ها به‌گویره‌ی دیدگای دیاله‌کتیکیانه‌ بۆ (پیکه‌اته‌/پووداو) که له‌سه‌روه‌ئاماژه‌ی پیکرا، لیکۆلینه‌وه‌له‌گۆرانی گوتاری پیوستی به‌سه‌رنجیکی دوولایه‌نه‌هه‌یه‌له‌سه‌ر 'پووداوی گوتاری' و 'رێسا‌گوتارییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و دامه‌زراوه‌یه‌یه‌کان!'

به‌گۆرانکاری له‌پووداوه‌گوتارییه‌کاندا مه‌به‌ستم له‌و داھینان و بونیادنه‌ریتییه‌یه‌ که به‌جۆریک له‌جۆره‌کان دژی باوه‌کان و چاوه‌پوانیه‌یه‌کان ده‌وه‌ستیتته‌وه. گۆرانکاری فۆرمه‌کانی لادان و تپه‌پاندنی سنوره‌کان ده‌گریته‌وه؛ وه‌ک پیکه‌وه‌نانی کۆد و توخمه‌ باوه‌کان به‌شیوازیکی نوێ یان به‌کاره‌ینانی رێسا‌گوتارییه‌کان و توخمه‌کانیان له‌و بارودۆخانه‌ی که به‌شیوه‌یه‌کی باو رێگریان لێ ده‌کریت، به‌جۆریک که هه‌ست به‌ ملمانی نیوان شیوازه‌جیاوازه‌کانی گوزارشتکردن له‌کایه‌یه‌کی دیاریکراوی ئە‌زمونه‌ ده‌کریت. گۆرانکاری شوینه‌واره‌کانی خۆی له‌ناو ده‌قه‌کاندا له‌رێگه‌ی هاوکاتبوونی

توخمه دژبه يهك و ناگونجاوه كاندا جيده هيليت؛ وهك تيگه لكردى شيوازه فهرمى و نافه رمييه كان، وشه سازه تهكنيكي و ناته كنيكييه كان، نيشانه كانى دهسه لات و دؤستايه تى و ئەو فؤرمه رسته بيانه ي كه زياتر تاييه تن به نووسين يان ئاخاوتن و هتد. سه رچاوه و پالنه ره دهسته جييه كانى گؤرانكارى له و دژايه تيبانه دايه كه دهبنه هؤى دروستكردى كي شه بؤ باوه كان به چه ندين شيوازي جياواز. بؤ نمونه ئەو دژايه تيبانه ي له پيگه ي بابته كاندا رووده دن؛ وهك ئەوانه ي په يوه ستن به په يوه ندييه جيده ريبه كانه وه كه تييدا گوتار و پراكتيزه جيده ريبه كان بوونه ته كي شه و گؤرانيان به سه ردا هاتوو له ژير كاريگه ريبى ئەو دژايه تيبانه ي له نيوان پيگه ي سوژه جيده ريبه نه ريتيبه كان (كه زؤربه مان له سه رى په روره ده بووين) و په يوه ندييه جيده ريبه نوپيه كاندا هەن. مرؤقه كان رووبه پرووى ئەوه دهبنه وه كه بيليك و هاوكرانى (۱۹۸۸) ناوى ده نين 'دلەپاوكئ ئايدىؤلؤژيبه كان'، كه ههول ده دن له رپگه ي فؤرمه كانى مملانئى گوتارييه وه چاره سهريان بكه ن يان سنووردريان بكه ن. له سه ر ئاستيكي ته واو جياواز ده كرئت گوتارى سياسي تاتچهر وهك ئەنجامى كي شه داربوونى پراكتيزه گوتارييه پاسترپوه نه ريتيبه كان ببينرئت؛ له بارودؤخيكدا كه دژايه تيبه كان له نيوان په يوه ندييه كؤمه لايه تيبه كان پيگه ي سوژه كان و پراكتيزه سياسييه كان (كه ئەو گوتاره يان له سه ر بونىاد نراوه) له گه ل جهمانه گؤراوه كه دا به ديار ده كه ون. ئەم تيگه يشتنه خوديبانه بؤ كي شه كان له بارودؤخه به رجه سته كاندا مه رچى كؤمه لايه تيبان هه يه له دژايه تيبه بونىاديبه كان له سه ر ئاستى دامه زراوه يى و كؤمه لايه تيدا، كه رووداوه گوتارييه كان كاريگه ريبى كه له كه بوويان له سهريان هه يه. له سه ر بنه ماي ئەو چوارچيپوه يه ي بؤ شيكردنه وه ي گوتار له به شى پيشوودا ناسينرا، مه رچ و كاريگه ريبه كؤمه لايه تيبه كان له ره هه ندى 'پراكتيزه ي كؤمه لايه تيدا' شيكار ده كرئين، 'دلەپاوكئ ئايدىؤلؤژيبه كان' و هه ولەكان بؤ چاره سه ركرديان له ره هه ندى 'پراكتيزه ي گوتاريدا' ده خرينه روو و شوينه واره ده قيبه كانيش له ره هه ندى 'دهق' دا ليكؤلينه وه يان لئ ده كرئت.

سه باره ت به گؤرانى پيگهاته يى ئەو گؤرانكاريبانه ي وا درده كه ون كه به سه ر سنووره كانى نيوان رپسا دامه زراوه ييه كانى گوتاردا تيپه ر ده بن، جيگه ي بايه خى تاييه تن چونكه ئەگه رى هه يه په يوه ندييان به پرؤژه هه ژموونخوازييه فراوانتره كانه وه هه بئت. رپگه م بدن نامازه به دوو گؤرانكارى له م جوړه بكه م. يه كه ميان برتبييه له 'ديموكراسيبوونى رواله تيبانه ي گوتار' كه كه مكردنه وه ي نيشانه ئاشكراكانى نايه كسانى دهسه لات له نيوان ئەو كه سانه دا ده گرپته وه كه خاوه ن دهسه لاتى

دامه زراوه يى نايه كسانن؛ بۇ نموونه: مامۇستا و قوتابى، ئەكادىيى و خوتىندكار، خاوه نكار/به پئوه بهر و كرىكار، دايك و باوك و مندال، پزىشك و نه خوش. ئەم مه يله له زۇرىك له كايه دامه زراوه ييه جياوازه كاندا رهنگ ده داته وه. هه رچه نده جياوازي له نيوان ئەو كايانه دا هه يه، به لام به گشتى ده كرىت و ليك بدرتته وه كه ئەمه نه هيشتى نايه كسانى ده سەلات نيه، به لكو گۆرپنيه تى بۇ شيوه يه كى شاراوه. بۇ نموونه مامۇستاكان له وانه يه له گوتاره كانياندا له گەل قوتابياندا كۆنترۆلى خويان په يره و بكهن، به لام كه متر له رىنگه ي فه رمانى راسته وخۆ و سه پاندى سنووربه ندى ناشكرا به سەر مافى قسه كردنياندا؛ به لكو زياتر له رىنگه ي داواكارى ناراسته وخۆ، پيشنيار و شيوازي كاردانه وه و وه لامدانه وه يان (چ له پرووى دهرپىنى ده موچا و جه سته ييه وه، چ له پرووى زاره كيه وه) بۇ به شداريه كانى قوتابيان. ده كرىت ئەم جوره گوتاره وه ك ناوتته يه كى دژبه يه ك له گوتاره كانى يه كسانى و ده سەلات بىنرپت. نموونه ي دووهم برىتتبه له وه ي كه من ناوم ناوه 'كه سيبوني ده ستركد'. ئەمه برىتتبه له هاوشيوه سازى گوتارى تايبه ت پرووبه پروو و كه س بۇ كه س له نيو گوتارى گشتى جه ماوه ريدا وه ك (چاپه مهنى، راديو و ته له فزيون). هه ر دوو نموونه كه له پروانگه ي هه ژمونخوازيه وه شاينه نى ليكدانه وه ن، هه رچه نده ليكدانه وه ي وردى ئەمانه پيويستى به شونىكى فراوانتر هه يه له وه ي ليره دا له به رده ستمه. بيگومان ديموكراسيبونى گوتارى په يوه سته به ديموكراسيبونى سياسى و ئەو وه رچه رخانه فراوانه ي كه له به كارهيئانى ده سەلاتدا پروويداوه؛ واته گۆران له 'سه پاندى زوره ملئ وه بۇ 'ره زامه ندى، 'ته په لكيش كردن' و 'فريي'. كه سيبوني ده ستركد ره هه ندىكى ئەو پرؤسه هاوته ربه يه كه برىتتبه له تيكشكاندى سنوورى نيوان كايه ي گشتى و تايبه ت، كۆمه لگه ي سياسى و كۆمه لگه ي مه دهنى، ئەوه ش له كاتيكدا كه ده ولت و ميكانيزمه كانى (به تايبه ت ميكانيزمه نايدؤلؤزيه كانى به ده سته يئانى ره زامه ندى) په ل ده هاويژن بۇ نيو كايه تايبه تە كان. هه رچه نده ده كرىت هه ردوو بارودوخه كه له پروانگه يه كى ره شبينانه وه وه ك 'وه هى ديموكراسى' و 'ساده ي و نافه رميبون' و هاوشيوه كانيان بىنرپن كه بۇ مه به ستى شاراوه په ريه ان پچ دراوه، به لام ئەو راستيه ي كه رپسا دامه زراوه ييه كانى گوتار ئەم ره گه زانه له خو ده گرن (ته نانه ت ئەگه ر به شيوازيكى سنووردار و كۆنترۆلكراويش بيت) و ايان لى ده كات كه كراوه بن بۇ 'ملمانى گوتارى' به ناراسته ي بره ودان به وه ره گه زانه، ئەمه ش ئەگه ر مؤديلىكى هه ژمونخوازي په يره و بكهن. به م مانايه ديموكراسيبون و كه سيبون وه ك ستراتيج جوره سه ركيشيه كى گه ورن و مه ترسى زۇريان له سه ره.

نايا گۆرپانكارىيە گوتارىيە كانى لەم شىۋەيە بە ناچارى خاوەن رەهەندىكى ئايدۆلۆژىن؟
 ۋە شوپنەۋارە كانىيان بۇ سەر كىشەي (زمان/ئايدۆلۆژيا) چىيە؟ تەۋاۋ جىي تېرمانە
 كە گۆرپانكارى لە پراكتىكە گوتارىيە كان و دارپشتنەۋەي سىستەمە گوتارىيە كاندا
 لەبەر ھۆكارى ناعەقلانى پەتى رۈۋبەدەن. بۇ نموونە رەنگە پزىشكە كان ئەگەرى
 گەيشتىيان بە برپارى پزىشكى دروست زياتر بىت ئەگەر بە شىۋەيەكى گىتوگۆيى و
 لەسەر بنەمايە كسانى (لانىكە م بە رۋالەت) لەگەل نەخۇشە كانىياندا بدوئىن، نەك
 تەنھا بيانخەنە ژىر زنجىرەيەك پشكىنىيە جەستەيى و زارەكىي پىشۋەختە دارپژراۋەۋە.
 بەلام پالئەرە عەقلاىيە كان بۇ گۆرپانكارىيەكى لەم شىۋەيە بە شىۋەيەكى حەتەي
 بەرگىكى ئايدۆلۆژى دەپۇشن، ئەۋىش بەھۋى ئەۋ راسىتىيەكى كە گۆرپانكارىيەكە لەناۋ
 پەيۋەندىيە دەسەلاتدارىيە كانى ئىستادا (لە ناۋەۋە و دەرەۋەي كايەي پزىشكىدا)
 رۈۋدەدات. با ئەمە رۈۋنتر بىكەمەۋە: تا ئەۋ رادەيەكى كە گۆرپانكارىيە كان لە پراكتىك
 و دارپشتنەۋە كاندا بەرچەستە كارپى گوزارشتە كان، پىشنىارە كان يان ئەۋ گرېمانانە بن
 كە كار دەكەنە سەر پەيۋەندىيە كانى دەسەلات (بەھىژكردنىيان يان تىكشكاندىيان)،
 دەكرىت بە 'ئايدۆلۆژى' ناۋزەد بىكرىن. ئەمە بە شىۋەيەكى فراۋان ھاۋشىۋەي
 تېرۋانىيەكەي (تۆمپسۆن) بە بۇ ئايدۆلۆژيا ۋەك 'مانايەك لە خزمەت پەيۋەندىيە كانى
 چەۋسانەۋەدا' (ھەرچەندە من بەرگرى بەرامبەر چەۋسانەۋەشى بۇ زىاد دەكەم) يان
 تېرۋانىيەكەي (فرۇ) بۇ ئايدۆلۆژيا ۋەك 'بە سىياسىيىكردى ئەركى ناخاۋتن' (تۆمپسۆن
 ۱۹۸۴: ۴، فرۇ ۱۹۸۵: ۲۰۴). كەۋاتە بۇ گوتار، ئايدۆلۆژى بوون، رېنگر نىيە لەۋەي كە
 لە ھەمان كاتدا شتى ترىش بىت.

گەرچى ئەمە بەۋ مانايە نىيە كە ناۋەرۆكى ئايدۆلۆژىي دىارىكرۋى رەگەزىكى تايبەت
 چەسپاۋ و نەگۆرە. بۇ نموونە سەيرى ئەۋ شىۋازە رۋالەتتە نائاراستە كار، بىن برپاردان
 ۋ ھاۋسۆزانەيە بىكە كە بۇ قسەكردىن لەگەل كەسە كاندا بە شىۋەيە تاكەكەسى
 دەرپارەي خۇيان و كىشە كانىيان بە كاردىت، كە ئىمە بە 'راۋىژكارى' ناۋى دەبەين.
 راۋىژكارى بنەپتەكەي لە چارەسەرى دەرۋونىيەۋە سەرچاۋەي گرتوۋە، بەلام ئىستا
 ۋەك تەكنىكىك لە چەندىن بوۋارى دامەرزۋەيى جىاۋازدا بلاۋبوۋەتەۋە. ئەم بوۋارە
 لە رۈۋى ئايدۆلۆژىيەۋە زۆر دوۋفاقەيە. زۆرەيى راۋىژكاران خۇيان ۋەك كە سانىك
 دەبىنن كە فەزا و دەرەفەت دەدەنە مرۇقە كان ۋەك تاك لە جىھانىكدا كە تا دىت
 زياتر ۋەك ژمارەيەكى بىبايەخ (سفر) مامەلەيان لەگەل دەكات، ئەمەش ۋادەكات
 راۋىژكارى ۋەك پراكتىكىكى دژە-ھەژموون دەرېكەۋىت. كەچى لە لايەكى ترەۋە ئىستا
 راۋىژكارى لە چەندىن دامەرزۋەيى جىاۋازدا لەبرى پراكتىكە راستەخۇۋ و توندوتىژە

سزادهرهكان به كاردېت، ئەمەش وادەكات وەك تەكنىكىكى ھەژمونونگەرا دەرىكەوئىت بۇ پاكىشانى لايەنە تايەتايەكانى ژيانى خەلك بۇ ناو كايەى دەسلەت بە شيوەيەكى نەرم و ناراستەوخۇ. مەلانىي ھەژمونونخوازەنە لە پۈنەندىيەكى ئايدىلۇژىدا بەشىكى لە پۈنگەى پائىژكارىيەوويە و بەشىكى تىرىشى لەسەر خودى پائىژكارىيە.

ئەو وئىنە/ئايدىلۇژىايەى كە لەم مشتومپۈوہ سەر ھەلدەدات بەرەو پوانگەكەى (فرۇ) ھەنگاۋ دەنئىت كە ئايدىلۇژىا وەك 'دۇخىكى گوتار... لە كاردانەوہ بەرامبەر بە مەلانىي چىنايەتى' دەبىنئىت (۱۹۸۵: ۲۰۴). واتە لەبرى ئەوہى 'كۆنتىكىستە' ئايدىلۇژىيە دىارىكارا و چەسپاۋەكان بەدەينە پال توخمەكان، ئايدىلۇژىا بە شيوەيەكى دىنامىكىتەر دەبىنئىت وەك پەيوەندىيە گۇپاۋەكانى پراكىتيزە گوتارىيەكان بەرامبەر بە مەلانىي ھەژمونونگەرايى (و دامەزراوويە خۇجىيەكان). بە پۈرونى ديارە كە ھەندىك توخم لە پۈروى ئايدىلۇژىيەوہ لە ھەندىكى تىران چەسپاوترن، بۇ نمونە بىر لەو وشەگەلانە بكەرەوہ كە ئەستەمە وەك سىكىسىستى (رەگەزپەرسىتى جىندەرى) يان رەگەزپەرسىتى دانەنرئىن. بەلام مەبەستەكە ئەوويە كە ئەو توخمە گوتارىيانەى كە ئەگەرى ھەيە ئاستىك لە چەسپاۋى ئايدىلۇژىيان پېۋە ديار بىت، لەگەل ئەوۋەشدا دەكرىت پېچەوانە بكرىنەوہ. (فوكۇ)ش ھەمان خال دەخاتە پۈو كاتىك ئامازە بە 'فەرھەنگە تاكتىكىيە فرەواتاكانى گوتارەكان' دەكات:

'گوتارەكان توخمىكى تاكتىكىن يان كاتىزىپىكن كە لە كايەى پەيوەندىيەكانى ھىژدا كار دەكەن؛ دەكرىت گوتارى جياواز و تەنانەت دژبەيەكىش لە چوارچىۋەى ھەمان ستراتىژدا ھەبن؛ بە پېچەوانەشەوہ، دەكرىت بەبى گۇرپنى شيوەكەيان لە ستراتىژىكەوہ بۇ ستراتىژىكى تىرى دژبەر بگوازىنەوہ'. (فۇكۇ ۱۹۸۱: ۱۰۱)

ئەمە پىشنىارى ھاوشىۋەيەك دەكات لە نىۋان 'ستراتىژىيە' گوتارىيەكان و ستراتىژىيە سىياسىيە ھەژمونونخوازەكان بۇ بونىادنانى ھاۋپەيمانى و تىكەلكردنى گروپە ژېردەستەكان كە ئەمەش جەخت لەسەر بايەخى چەمكى ھەژمون دەكاتەوہ بۇ لىكۆلىنەوہ لە گۇرپنى گوتارى و پەيوەندى نىۋان زمان و ئايدىلۇژىا. ھەرۋەھا ئەوۋەش نىشان دەدات كە رەنگە پەيوەندى نىۋان گوتار و ھەژمون پەيوەست بىت بەوہى كە دوۋەمىيان (ھەژمون) سنوور بۇ تواناكانى يەكەمىيان (گوتار) دادەنئىت: ھىچ ھۇكارىكى تايەت بە گوتار نىيە كە رېنگر بىت لە گوزارشتكردن و دوۋبارە گوزارشتكردنەوہى بىسنوورى توخمەكان. ئەوۋە ھەژمونە يان مېژوۋە كە ئەم توانايە گوتارىيە كورت دەكاتەوہ و سنوور بۇ ئەو دەرپىنانە دادەنئىت كە لە پاستىدا پۈودەدەن و بەردەوامىيان و ھتد. دەبىت ئەوۋەش بلىم كە ئەو دىدگايەى خستومەتە

پوو سه بارهت به گۆرپانکاری له پیکهاتهی 'سیسته مه کانی گوتار' وهک لایه نیک له مملانییه کی هه ژموونخوازی گه شه سه ندوو، ئومیده وارم گه پان و لیکۆلینه وه کانی فۆکو دهربارهی گوتار و تهکنه لۆژیاکانی دهسه لات وه بیر بهینیه وه (فۆکو ۱۹۷۲، دریفوس و رایینۆ ۱۹۸۱).

۷. سنوره کانی ئایدۆلۆژیا

نامازه م به وه داوه که پراکتیزه گوتارییه کان لایه نی ئایدۆلۆژیایان تیدا به تا ئه و ئاسته ی که به شدارن له به هیزکردن یان لاوازکردنی په یوه ندییه کانی دهسه لات. په یوه ندییه کانی دهسه لات له بنه پرتدا ده کریت له رینگه ی پراکتیزه گوتارییه کانه وه له هه ر جوړه گوتاریکدا کاریگه رییان له سه ر دروست بییت، ته نانه ت له گوتاری زانستی و تیوریشدا. ئه مه ش رینگری ده کات له هه بوونی دژایه تییه کی رها له نیوان ئایدۆلۆژیا له لایه ک و زانست یان تیور له لایه کی تره وه که هه ندیک له نووسه رانی بواری زمان و ئایدۆلۆژیا پیشنیاریان کردوه (پیشۆ ۱۹۸۲، زیما ۱۹۸۱). به لام ئه مه به و مانایه نییه که هه موو گوتاریک به شیوه یه کی چاکنه کراوه ئایدۆلۆژییه. ئایدۆلۆژیاکان له و کۆمه لگه چینایه تییا نه دا سه ره له ده دن که به په یوه ندییه کانی بالاده ستی ده ناسرینه وه و تا ئه و راده یه ی مروقه کان توانای تیپه راندنی ئه و جوړه کۆمه لگه یانه یان هه بییت، توانای تیپه راندنی ئایدۆلۆژیاشیان هه یه. که واته من ئه و دیدگایه قبول ناکه م که ده لیت 'ئایدۆلۆژیا به گشتی' جوړیکه له چه سپیک کی کۆمه لایه تی که جیا نه کریته وه له خودی کۆمه لگه.

له سه ر ئاستیک کی که متر نمونه یی له ئیستاشدا به ره نگار بوونه وه ی ئایدۆلۆژیا کاریکی ته واو گونجاوه. ئه و راستییه ی که هه موو جوړه گوتاره کان له بنه پرتدا و بیگومان تا راده یه ک له راستی کۆمه لگه ی ئیمه شدا کراوه ن بۆ وه به ره یینانی ئایدۆلۆژی، به و مانایه نییه که هه موو جوړه گوتاره کان به هه مان پله ئایدۆلۆژی بن. نابیت کاریکی ئه وه نده گران بییت بۆ سه لماندن که 'پیکلام' به شیوه یه کی گشتی زۆر زیاتر له 'زانسته فیزیاییه کان' ئایدۆلۆژیای تیدا به کار هاتوه، هه رچه نده چه ق و ئاراسته ی کاره کانی فۆکو (ته نانه ت نه گه ر خووشی دژایه تی چه مکی ئایدۆلۆژیا بکات) بۆ ئه وه یه نیشانی بدات که زانسته کۆمه لایه تییه کان وه به ره یینانیک کی ئایدۆلۆژی قورسیان تیدا به. هه ندیک دیاریکه ری پیکهاته یی بۆ پله کانی وه به ره یینانی ئایدۆلۆژی هه ن، به لام ئه مه به و مانایه نییه که ناتوانریت له ژیر هه یج بارودوخیکدا به شیوه یه کی کاریگه ر به ره نگاری ئایدۆلۆژیا بیینه وه. وهک ئالتوسه ر وه بیرمان ده هینیه وه ئایدۆلۆژیا به و شیوه یه کار

دهکات که سروشتی ئایدیۆلۆژی خۆی دهشاریتتهوه. ئەم بابەتە دەبیته کاریکی سروشتی و ئۆتۆماتیکی یان ئەوهی گرامشی به 'عهقلی ساخ (کامل) ناوی دهبات. بابەتەکان له پرووی ئایدیۆلۆژییهوه وا نیشان دهرێن که سهربهخۆن له دیاریکردنی ئایدیۆلۆژی. کهچی بابەتەکان له هه مان کاتدا له پیگه ی دژیهیه کیشدا داده نرێن؛ کاتیکی ئەم پیگه دژیهیه کانه تیکه ل ده بن، ده بنه بنه مایه ک بو دروستبوونی هۆشیاری و تێپرامان ههروهک چۆن ده بنه هۆی کیشه دارکردنی دۆخه که و گۆرپانکاری. شیکردنه وهی گوتار به په هه ندیکی په خنه یی ده توانیت هۆشیاری و په خنه له ئایدیۆلۆژی به سیستماتیکی بکات (که ئەمه بیگومان به و مانایه نییه که شیکردنه وه که خۆی به شیوهیه کی ئۆتۆماتیکی له ئایدیۆلۆژی پارێزراوه). له م هۆشیاری و په خنه یه وه دهرفه ته کانی به هیزبوون و گۆرپانکاری سه ره له ده دن (فیرکلاف، له ژیر چاپدا، به شی ۹). به لام له بهر ئەوهی هه موو ئەم جوولانه له ناو قالبی ململانی هه ژموونگه راییدا پروو ده دن، ئەگه ری ئەوه یان هه یه نه ک هه ره وه پرووی به رگری بنه وه، به لکو له ناو سیستمه که دا هه رس بکرین و به کار به یئیرینه وه. پیویسته شیکردنه وهی په خنه یی گوتار نامانجی چاوکراوه ییه کی به رده وام بیته سه باره ت به وهی کێ ئەهه نجامه کانی بو چ مه به ستیک به کار ده هینیت، ههروه ها ئایا په خنه کردنی هه ندیکی پراکتیکی دیاریکراو نابیته هۆی ئاساییکردنه وهی هه ندیکی پراکتیکی ئایدیۆلۆژی تر که به هه مان ئەهه نده به لام به شیوهیه کی جیاواز ئایدیۆلۆژین.

په خنهی به راوردکاری له نیوان که ریم دهشتی، شیرکوۆ بیکه س و بیتراند کولیک

■ فازیل شهوړو

ئه گهرچی میژووی ژانری ئه دهبی به راوردکاری هینده دیرین نیبه وسهره له دانی بۆسه دهی نوزده هه م ده گه پرته وه، به لام ئه م دیاردهیه ئه ده بیبه خپرا گه شهی کرد و به تیۆری و پرباز و بنه ماکانی توانی پیگه یه کی بالا له ئه دهبی جیهانیدا بۆ خوی زامن بکات. سهرتا لیکۆلینه وه کانی له بازنه ی دووانه ی نه ته وایه تی بوون، وهک به راوردکاری له نیوان ئه ده بیاتی ئه لمانی و فه ره نسی، دواتریش په لپوۆی بۆ بواره که لتووریه کان هاویشت و له سه ده ی بیسته م به راوردکاری فره لایه نی له ئه ده ب و هونه ر و که لتووردا بوو به شتیکی باو. وه ره ره خانه مه زنه که ی ئه م ژانره ئه ده بیبه، له سه ر دهستی تا قه مپک له ره خنه کار و لیکۆله ر و زانا دهستی پیکرد، که قوتا بخانه کانی به راوردکاری زۆر بوون و بازنه ی بابه ته کان سنووریان شکاند، به وه ی لیکۆلینه وه کان هه ر له چوارچیوه ی ئه ده بی به ره جه سه ته کراو نه بن به لکوو بواری هونه ر و شیوه کاری و موزیک و سینهما و فۆتۆ و زانسته کانی کۆمه لناسی و مرۆفناسیشیان گرته وه.

له پیناسه یه کی ساده دا، ده کریت بلیین "ئه ده بی به راوردکاری comparative literature لیکۆلینه وه ی ئه ده بیبه له سنووری زمان و که لتوور و ئه ده بی نه ته وه کاناندا به شیکردنه و هه لسه نگاندن و ره خنه کاری له سیما لیکچوووه کان و جیاوازه کاناندا." ئیمرۆ رووبه ری ئه م ژانره ئه ده بیبه وهک زانستیکی سه ره بخۆ (له تیۆری و قوتا بخانه) په لی هاویشتوه بۆ بواری هونه ره کان (شیوه کاری، موزیک، سینهما، فۆنۆگرافی، کارتۆن...) ئه وا جگه له بابه تی که لتووری و فه لسه فه و میژوو و میدیای دیجیتالی و کۆمه لناسی و مرۆفناسیدا. له میانه ی لیکۆلینه وه کان رۆشنای ده خریته سه ر: په یوه ندی نیوان دوو ده فه ئه ده بیبه به راوردکراوه کان و چۆنیه تی کارلیکی کاره

سیگنه له کان دهگه نه میشک.^۲

هه چهنده پیکهاته و توانستی بینایی چاوی شاعیر و هونهرمه‌ند، هیچ جیاوازییه‌کی نییه له گه‌ل چاوی خه‌لکی دیکه، بینین، له هزر و میشک و خه‌یال‌دانی شاعیر و هونهرمه‌ند نوینه‌رایه‌تی شیوازیکی ناوازه و جیاواز دهکات له لیکدانه‌وه‌ی قوولی سۆزداری و فیکری و خه‌یالدا.

ده‌کریت جیاوازییه‌کانی "بینین" له زوومی چاوی ئه‌واندا به‌م شیویه‌په‌راشه‌ بکرین: وردبینی و دیکه‌تدانی پر سه‌رنج، دۆزینه‌وه و که‌شفکردنی نه‌ینیه‌کانی وینه‌کان، پاره و شیته‌لکاریکردن بۆ وینه‌کان و دواتریش گه‌وره‌کردن و په‌نگریژکردنی وینه‌کان به خه‌یال و ئاویتنه‌کردنیان یان گۆرینه‌وه‌یان به وینه‌ی هونه‌ری.

له نیوان چاوی شاعیر و هونهرمه‌ند له گه‌ل دیمه‌نی بینراودا، دوو زمان بوونیان هه‌یه: یه‌ک: زمانی چاو، که به‌هره‌داران ده‌واتن لێ تیبگه‌ن و بیخویننه‌وه و به سایه‌پی ئه‌م زمانه له وینه‌نه‌بینراوه‌کان تیده‌گه‌ن، که مه‌مانان توانای بینینیانمان نییه، ئه‌مه "دیدگای ناوه‌وه" یه که له رپی هونه‌ره‌وه به‌رجه‌سته ده‌ییت. دوو: زمانی شاعیر و هونهرمه‌ند، که له به‌ر هه‌مه‌کانیان په‌نگ ده‌داته‌وه.

چاوی شاعیر یان هونهرمه‌ند ئامرازیکه بۆ "بینینی جیهان له گۆشه‌نیگای تازه‌وه و به‌رده‌وامیشه له خۆ ئاشناکردنی به واقیعی بینراو و نه‌بیراو. ئه‌و ده‌قه ئه‌ده‌بیه‌ی لای ئیمه "شاعیره" له لای شاعیر "فۆتۆ-شاعیره". له لای هونهرمه‌ندی "فۆتۆ"، "شاعیره - فۆتۆیه."^۳

له ده‌وره‌یه‌ی سه‌ده‌ی شانزده‌مه‌دا له رۆژاوادا، هونه‌ری "میناتۆر" له شیوه‌کاریدا داهینرا و وردو ورده‌په‌ری سه‌ند تا گه‌یشه‌ ئیمپرۆ، ئه‌مه‌ش به داگیرکردنی پانتاییه‌کی زۆر گه‌وره‌ی هه‌موو لقه‌کانی هونه‌ر و ژانره‌کانی ئه‌ده‌بی سه‌رده‌م.

گه‌له‌ری نیشتمانی له له‌نده‌ن، به‌م په‌یقانه‌ پیناسه‌ی هونه‌ری "میناتۆر" ده‌کات: "هونه‌ری ورده‌کاری زۆر بچووک و وردی داهینه‌رانه‌یه، له قه‌باره‌ی بچووکدا. ده‌ییت ئه‌و کاره هونه‌رییه، ئه‌گه‌ر به گه‌وره‌یی نمایش بکریته‌وه، هه‌موو خه‌سه‌لت و بنه‌ما و په‌گه‌زه‌کانی هونه‌ری شیوه‌کاری تیدا ییت."^۴

مینیاتۆریسته‌کان شاره‌زای پپوهر و پارسه‌نگ و یاسا و ریساکانی ئه‌م هونه‌ره‌ن، ده‌زانن چون بابه‌تیک بچووک ده‌که‌نه‌وه له قه‌بارهدا به به‌راورد به قه‌باره‌ی حه‌قیقی شته‌که، وه‌ک کیشه‌نی پۆرترتیک له‌سه‌ر قه‌پیلکه‌ی هیلکه، یان دیمه‌نیکی سرووشتی له‌سه‌ر له‌ته‌دنگه‌ برنجیکدا. په‌خه‌کار و پسپۆرانی ئه‌م هونه‌ره‌ ده‌زانن چون به‌ر هه‌مه‌کان ده‌رخینن و پۆلینیان ده‌که‌ن. به‌ر هه‌می مینیاتۆری هه‌موو سیفه‌ت و مه‌رجه‌ باوه‌کانی

هونه‌ره‌یى به‌ره‌مه‌یى ئاسایى تېدايه، له‌گه‌ل چهنده سيفه‌تېكى تايبه‌تى خۆى. داهېنانى هاوېنه و دواترېش كامېراى فۆتۆگرافى دېجىتالى زۆر پېشكه‌وتوو، سه‌رله‌به‌رى ستايلى هونه‌رى مېناتۆرى گورې و كېرېكى گهرمى له نېو هوّل و گه‌له‌ريه‌كانى ئەم هونه‌ره هېناوته‌كايه. ئەم سى سألهى دوايى، به "سه‌رده‌مى ئالتۇنى هونه‌رى مېناتۆرى فۆتۆگرافى" پېناسه ده‌كرېت. ئىستا له توله‌رپى ئەم پېشكه‌كويه كورته‌دا، ده‌چينه ناو بابته‌كه‌مان، كه "سى بېرۆكه يان سه‌رچاوه‌ى مېناتۆرى ئەده‌بى و هونه‌رىن":

- دلۆپه ئاويك، له ده‌قېكى كه‌رىم ده‌شتى دا.
- دنكه زىخېك، له ده‌قېكى شېركۆ بېكه‌سدا.
- قه‌تره بارانېك، له فۆتۆپه‌كى بېتراند كووليک دا.

جه‌برا خه‌ليل جه‌برا ده‌لېت: "له دلۆپه ئاويكدا هه‌موو نه‌يېنى زه‌رياك، هه‌روه‌ك له يه‌ك سېماى تۆدا هه‌موو سېماكانى بوون ده‌بينيت. "جه‌لاله‌دينى رۆمېش ده‌لېت: "تۆ يه‌ك دلۆپه ئاويت له زه‌رياه‌كدا، تۆ ته‌واوى زه‌رياه‌كه‌يت له يه‌ك دلۆپه ئاودا." لېره‌دا ده‌بينين، بچووكترين پېكه‌اته‌ى هه‌موو ئاوه‌كانى گه‌ردوون- كه ده‌بينرېت، ته‌نها يه‌ك دلۆپه ئاوه. "ده‌شتى" به وېناكردى ئەم ديارده سه‌رووشته‌يه جوانه، وه‌ك كارېكى مېناتۆرى، ده‌قېكى ئەده‌بى ناوازه‌ى ئەفراندوه.

وليهم بليېك ده‌لېت: "تا خپر جه‌مان له دنكه زىخېك و به‌هه‌شت له گوئېكى كېويدا بېينيت، سه‌رمه‌د له ده‌ستېك و ئەبه‌دييه‌ت له ده‌سته‌كه‌ى ديكه‌تدا بگره. "، رۆبه‌رت و. سېرقيس ده‌نووسېت: "ئوه‌ى نازارت ده‌دات، ئەو چيايه به‌رزه‌ى به‌رده‌مت نيه‌، دنكه زىخه‌كه‌ى نېو كه‌وشه‌كه‌ته" لېره‌دا دنكه زىخ، وه‌ك ورتېن به‌شى هارپدراوى به‌رد و شاخ، بووه‌ته مېناتۆرىك كه وېناى ژيان و بوون و مه‌رگى له خۆيدا كۆكردۆته‌وه. شېركۆ بېكه‌س وه‌ستاينه ئەم بېروكه‌يه‌يى له شاكارېكدا ئەده‌بيدا ته‌وزيف كرده. ده‌رباره‌ى "قه‌تره بارانه" يش، په‌نديكى عه‌ره‌بى ده‌لېت: "سه‌رتاى هه‌موو بارانېك، يه‌ك قه‌تره‌يه. "، گوتراوه: "قه‌تره باران، ورده ماچى ئاسمانن. "، كه‌واته له‌م ورده ماچانه‌ى ئاسمانه‌وه، خودا ژيانى به هه‌موو بوونه‌وه‌ركان به‌خشېوه. ئەم مېناتۆره بچووكه، خولقېنه‌رى ژيان، گه‌ردوون و بوونه‌وه‌رگانه. له‌م قه‌تره بارانه هونه‌رمه‌ند بېتراند كووليک فۆتۆپه‌كى هونه‌رى گه‌ردوونى پېشكه‌ش كرده‌وين.

قهتره بارانهكه "فۆتۆ":

هونهرمه نده فهپهنسى بېتراند كولىك Bertrand Kulik گهرجى وهك كه مانجه ژهنىكى كۆنسىرت ناسراوه، بهلام شوهرهتى وهك فۆتۆگرافىكى میناتورى لهسه ر ئاستى جهماندا دهنگى داوهتهوه. بلیمه تیه كهى ئەم هونهرمه نده ههر له سازکردنى هاواناههنگى ههسته ژهن له نیوان مۆسیقا و فۆتۆدا نییه، بهلكوو له دروستکردنى په یوه ندىیه كى جوانناسى تۆكمه و بههیزه له نیوان ژهنى ئامپرى مۆسیقا و زوومى كامیرادا.

ئهوه هونهرمه نده له هۆنهرى ماىكرۆ فۆتۆگرافیدا، هینده داهینانى سهیر و سهمه ر و سهرنجراكىشى كرده كه كۆڧار وگه له رى و میدییاكانى جهمانى بهخویهوه سهرقال كرده و دهستكهوتى ماددى باشیشى ئى وهدهست هیناوه. هاوكارى له گه ل پۆزنامه نووسان دهكات له سهرانسه رى جهماندا: گۆڧارى فیگارۆ، چاودیرانى لى نوقیل، دهیلی تهله گراف، بى بى سى، میترو، گاردیهن، لى پاريسین، نیویۆرك دهیلی نیوز، نیویۆرك پۆست، لا رپبلیكا، سیل و ئیسپهیس...، زۆرى دیکهش.

ئهوه ههر له سرووشتى جوان و گهردوون، فۆتۆ دهگمه نهكانى ناچركینیت، بهلكوو له بازار و كۆرپه پان و باخ و باخچهكانى شاره گهرهكانى وهك پاريس و لیۆن و نییس، گرته جواننهكانى دهگریت. كەش وههواى شارینكى وهك پاريس، سهرچاوهى زیندووى بهرهه مهكانى ئهوه، زۆرجار ئهوه جگه له زوومى كامیراكانى، هانا بۆ ئامپرى تهله سكۆبیش دهبات.

بهیانیک، له ۱۸ى نۆقه مبهرى ۲۰۱۵، له ده مژمپرى ده و ههوت خوولهك، كه نه رمه باران به بۆنى خۆشى شهقام و باخ و پاركهكانى پاريس ئاورپشین دهكات، "كولىك" له نیو قهتره بارانیک لهسه ر تاله گیایهك، دیمهنى تاوه رى ئیفل Eiffel tower دهبینیت و زوو پێش ئهوهى دلۆپه ناوه كه بکهوینته خوار، وینهى دهگریت. ئەمه دهبینته بچووكترین فۆتۆ زیندووى تاوه رى ئیفل، ئەم فۆتۆیه زوو له میدیا و گۆڧاره جهمانیه كاندا بلأوده كریتهوه و دهبییت به "فۆتۆ تریند". برهوانه وینه كه.

ئههه فۆتۆیه واى كرد چه ندان فۆتۆگرافه ر له ههر چوار ئیقلىمى جهماندا لاسابى <كولىك> بکه نهوه بهوهى شاكار و ئیمیجه به ناوبانگهكانى ولاتى خویان له نیو دلۆپه ناودا وینه بگرن. بهلام <كۆپیراتى> رهسهنى داهینانه كه ههر به ناوى "كولىك" مایه وه.

ئههه وینه یه دهروازهى هونه رى ماىكرۆ فۆتۆگرافى بۆ كولىك خسته سه ر پشت و بوو به راوچى به دوای دهیان فۆتۆ له م جهشنه، ته نانهى فۆتۆ ره شه با و زریانى تاوه رى ئیفلیشى گرتوه.

خولیاى فۆتۆگرافى له لای کولیک له فهلهکناسیهوه دهستی پیکردوه، بۆیه فۆتۆ مانگ و خۆر و ئەستێره و پروناکییه و تارکییهکانی گهردوون زۆر به جوانی له کاره هونهرییهکانیدا رهنگی داوهتهوه. ئەوانه ی ئاشنان به پێچی "Flicker" تایبته به فۆتۆ، دهتوانن فۆتۆکانی به سههر بکه نهوه.

ئهو دهلیت: «من سرووشتم خۆش دهویت، له شارهکانیش دیمه نی سرووشت دههۆزمه وه و به ههردوو ههستی بینین و بیستن، له هارمونیا یه کی دئرفیندا بهرجهسته یان دهکه م. من پێش وینه گرتی ههه دیمه نیک و ههه بوونه وه ریک، تاویک چێژ له جوانیه که یان وه ده گرم بۆ خۆم، ئەوجا له فۆتۆدا به زیندووی ده یان پارێزم.. ژیان خۆی هارمونیا یه کی خۆش و جوانه، گهه ر بتوانیت لێ حالی بیت.»^۱ بایه خبی ئەم گهه رته فۆتۆیه یی تاوه ری ئیفل له قهه تره بارانی کدا له وه دایه:

- کولیک شاکاریکی هونه ری پێشکه ش به ناره زوومه ندانی هونه ری فۆتۆگرافی کرد و بوو به تریند و ده یان فۆتۆگرافه ر لاسایان کرده وه و ده که نه وه.
- وردبینی و دیقه تی وردی چاوی هونه رمه ند، ده توانی ت داهینان له سرووشتدا بدۆزیته وه، ده نا ره نگبی که سانی دیکه ش له زه مه ن و مه کانیک ی دیکه دا ئەم جو ره وینه یان له قه تره ئاوی کدا بینیی ت.
- میناتۆنۆری هونه ری فۆتۆگرافی له زوومی کامی را، گواسته وه بۆ سههر کاغه ز و سههر سه کرینه کان، ده بینین هونه ری میناتۆر له ژانره ئە ده بییه کانیشدا رهنگی داوه ته وه.

به راودکاری ئەم کاره هونه رییه له گه ل دوو دهقی ئە ده بی له برگه کانی دادی ده خوینیته وه.

دۆیه ئاوه که "دهقه شیعری":

که ریم دهشتی له رۆژی ۲۲ ی نیسانی ۲۰۲۴، له ده مژمیری ده و ۵۵ خووله ک، دهقه شیعری "شکانی ناوی له والی فییسبوکی خۆیدا بلاوکرده وه. وهک "دهشتی ناسیک" ئەو مافه به خۆم ده ده م، که ئەم دهقه شیعره به شاکاریکی جیهانی ناوزه ند بکه م و خوینه ری کوردی به نه یی و جوانناسی و داهینانی ناوازه ی ئەم دهقه ئاشنا بکه م و دواتریش خوینده وه یه کی به راودکارانه ی ئە ده بی بۆ بکه م. ئەمه دهقی شیعره که یه:

شكائى ئاۋ

۱

پهنگه دئۆپه ئاۋى ھەبىن له پشتى كپوه كانه وه
 خۆى به قەدى چىلكه گىايىن گرتى
 يا به سەر شاخى كه له مامزىكه وه
 خۆى له بهر خۆر ھەلخستى

۲

پهنگه دئۆپه ئاۋى ھەبىن له پشتى كيشوهره كانه وه
 جاويدانى دابپتە نه ورپه سه كان و
 ھەسرەتى بۆ من نووسىيى

۳

پهنگه دئۆپه ئاۋى ھەبىن
 تاجيلهى نه مرىي پىن و من نه يگه مى
 ئىستى له سەر تاشه به ردىكا
 يا به ديار چاۋى قىرژالا
 يارى له گەل ماينى به حرو ته م بكا

۴

زۆر جار ان كه قەلەمە كه م به كوئل ده گرى
 گويم له رژانى له پىن ئاۋ دەبىن
 چك چك به ره وزه وىي ده رژى
 وا ھەست دە كه م ئەو ھەلخست ھەلخست
 دە ھەوئى زەمانى بچمە ناۋ ئاۋ
 پهنگه په پوولەى ئاۋان بم
 زه وىي ھەردوو بالى گرتووم
 رىنگه نادا بچمە نپو دئۆپه كانىيە وه

۵

له پشتى شووشه وه ھەردەتگوت گەوھەرە
 تەمىك بوولە جوانى ئەو ناو ھە
 زەمە نىك بوولە جاويدانى
 يا په يكه رى گەل پىن

که سهیری شهونعی سوورده کا
درهخته که شهو بوو کهوته سه ما
که مانگی بینی تاجیکه له ئاو
به سه رلقیکی قه دیه وه

۶

پهنگه دلۆپه ئاوی هه بن
له پشتی کیشوه ره کانه وه
جاویدانی دایته نه وره سه کان و
حه سره تی بو من نووسی
یا له که ناره دووره کانی عه دم
فیردهوسی وه ک فهریکه گه نه
به ده نووکی تیترواسک سپاردن
جه خاری بو من ناردن

۷

زۆر جارن گویم له خویره ئاوی ده بن
ده لیم هه رنیستا ده یگه من
به لام دووره، هینده دووره
به قه ده وه ته مه زیونیه ی
له و بهری ده ریا کانه وه
دوورتر له تاقه داریکی نه و به رزه مین

۸

وا هه ست ده که م
خوینمه جی هیشتووم و نایگه من
نه ی ئاو ده رگام لییکه وه نه ی ئاو
من نه وه نده فرمیسکم بو تورشتووه
تا گیا له ژیرپیم شینبووه

۹

نه ی ئاو
پاکیزه ییم پ ببه خشه نه ی ئاو
نه ی ئاویترین جاویدانی

ئەي ئاوبمكەوہ ھاوړپي جارانټ
كە دڼۆپ، دڼۆپ
دڼۆپ، دڼۆپ
لە چەمەنى رۆحم دەناي
ئەي ئاوبمكەوہ دۆستى جارانټ
كە خوړ خوړ، خوړ خوړ
هەلتدەپشتمە چاوانټ^۶

"دەشتى" بە ۲۶۸ پەيڤ، لە ۹ كۆپلە يان ستانزە شيعرى ئازاد دا، شاكارپكى ئەدەببىمان بۆ دەخولقيئي كە بە ئىممتياز "ئاويتىن دەقە شيعرى ھاچەرخى كوردبىيە" كە وەستاينە شاعير لە چەمكى دڼۆپە ئاويكدا، نەمى، پاكيزهيبى، نامۆبى، جوانبى سرووشت، لەگەڵ فەلسەفەى بوون وەدەم و رۆح، بە هونەرى پىر داھينانى خۆى بەرجەستە دەكات.

لە ئەدەببى كوردبىدا – بە كلاسيك و نوئى و ھاوچەرخەوہ، وەك لە ئەدەببى تىكراي نەتەوہكانى ديكەشدا، دەببىنرئىت، ئاوييگە و مەقام و تايبەتمەندبىيەكى شكۆمەندانەى پيپەخشاوہ، بەلام رەنگدانەى تۆخ و ئەفراندى دەقى بالآ بە بالآى "ئاو" دا لە ئەدەببى كوردبىدا، لە ژيەر كارگەرىيەى هيندى دەقى عەرەببىيەوہ، لە دواى ھەشتاكاني سەدەى رابردوودا، پتر بووہ جيئى بايەخدان و بەرھەمى جوانبشيان لى داھيناوہ.

لە رۆژگارپكدا كە ھىچووپووجى بووتە ناسنامەى و دوكەلى شەپ و خوئين و بارووت تەواوى جىھانى داپۆشيوہ و خۆرھەلات و كوردستان بە رەشترين و سەخەتترين ساتەوہختى ميژوویدا تيدەپەرن، شاعير ھانا بۆ دڼۆپە ئاويك دەبات بيكاتە فريارپەسى خۆى. بۆيە جارپك دەيەويئ خۆى و خوينەر لەم دڼۆپە ئاوە جاويدانبيەدا بخنكيئيئ يان بەو دڼۆپە ئاويكمان بكاتەوہ و پاكيزهيبى منداليمان پى بداتەوہ.

خويندەوہى ناوينشانە سوربالببىيەكەى دەقەكە: "شكانى ئاويك"، كە گۆرپنەوہى ماددەيەكى فيزيكييە لە دۆخپكەوہ بۆ دۆخپكى جياواز، يەكسەر زەين و ھوشمان بۆ "شكانى ئاويئە، شكانى دل، شكانى شووشە عەتر و بادە..."، دەبات، ھەمووشيان لە كەلتووورى كوردبىدا، رەشببىنى و شووم و تاريكيان بەداوہيە. واتا "حەسرەتى شاعير" حەسرەتى شكانى ئاويكە كە چاك كردنەوہى سەخت و مەحالە و نازاربەخشى رۆحە. دەقەكە سىخناخە بە فەرھەنگ و جىھانى ئاويي، ۱۸ جار پەيڤى "ئاو" دووبارە بۆتەوہ، ۴ جار "دڼۆپە ئاويك"، ۴ جار "دڼۆپ"، ۲ جار "خوړ خوړ"، جگە لەم وشە و

دهستواژانهی "ئاوین"، وهک "بهحر، ته،م، رژانی ئاو، چک چک، ده رژی، هه لده رژی، دلۆپه کانییه وه، ئاوان، شه ونم، خورپ، ده ریا، فرمیسک، ئاویتین، هه لده رپشته ...". بونیاتی دهقه که، له سه ر بنه مای "وینه ی هونه ریی که له که چن" دامه رزاه، "هونه ریی که له که چن – که هی شووه وینه شی پی ده گو تریت، وهک ساختمانیکی چه ند نهۆمه، هه ر یه کیکیان له سه ر ئه وه ی دیکه هه له پنه رزاه، به لام هه ر نهومه دیکور و جوانی و که رهسته ی خۆی هه یه بو مه به ستیک ئاماده کراوه. به کو ی هه موو نهۆمه کان ساختمانه که پیکده یین. یان وهک چه پکه گو لیک، که له چه ند گو لیک ی رهنگ و شیوه و بو نه رامه ری جیاواز پیکهاتوه و ده کر ی هه ر گو لیک له و چه پکه گو له ده ربینین و پیکه شکی که سیک ی بکه یین به بی ئه وه جوانیه کانی خۆی له ده ستبدا، یان ده سه که گو له که تیکبجیت.^۸

له ده ستیپکی کو پله ی (۱، ۲، ۳، ۶) دا، دهسته واژه ی "دلۆپه ئاوی" ده بیته قوفل و کلیل: (رهنگه دلۆپه ئاوی هه بی له پشتی کیوه کانه وه / رهنگه دلۆپه ئاوی هه بی له پشتی کیشوه ره کانه وه / رهنگه دلۆپه ئاوی هه بی تاجیله ی نه مری پی بی و من نه یگه می / رهنگه دلۆپه ئاوی هه بی له پشتی کیشوه ره کانه وه جاویدانی دابیته نه وره سه کان و..). ناشکرایه شاعیر وه لی دیوانانه یان سو فییانه خۆی ده خیلی ئه و دلۆپه ئاوه ده کات، که پیرۆزییه کی رۆحی و ئایینی و که لتووی و ژینگه یی هینده مه زنی هه یه، وهک بلایت، له م گه ژاو و ته متمان و ئالۆزییه ی سه رده مدا، خودا بو ئازاد کردنی ئه وه ی خولقاندییت. نه وانه ی ناشنان به شیعی "ده شتی: به ناگان که ئه م زاته شیکی سپه رانه ئالووده و شه ی دای نه مریه له رپی شیعه ر کانیه وه – ده یان نمونه ی جوانمان له کو به دره هه مه کانی ئه ودا سه باره ت نه مری له به ره ده سه ته. ئه و وه ستایانه ئه م وینه و خه ونه له دلی په یامگر دا ده نه خشیخت، به به خشینه وه ی ئه و نه مریه به بوونه وه ره جوانه کانی گه ر دوون: (جاویدانی دابیته نه وره سه کان / یا به سه ر شاخی که له مامزیکه وه / تاجیله ی نه مری پی بی و من نه یگه می، ئیستی له سه ر تاشه به ردیکا، یا به دیار چاوی قرژالا، یاری له گه ل ماینی به حر و ته م بکا...), ئه و له نیوان (عه دم و فرده وس) دا، نه مری به بژارده ی زیندووی مانه وه ی خۆی ده زانیت. لیره دا هه ست ده کریت که دهقه شیعه که پرۆزه یه کی پیرۆزه بو تیکه لبوونه وه ی رۆح و جهسته ی شاعیر به گه ر دوون (ئه ی ئاو بمکه وه هاو رپی جارانت)!

له "شکانی ئاو" دا پتر له ۱۴ وینه ی هونه ریی شیعی ناسکی پر دا هینان هه یه، که ده کریت سه ره به خو بیانه خوینده وه یان بو بکریت. لیره دا هه ر قسه له سه ر دووانیان ده که یین:

له كۆپلهى چواره مدا كه قهدى دهقه كه به، دهشتى ده لىت:

زۇرجاران كه قه له مه كه م به كول ده گرى
 گويم له پزانى له پى ئاوه دىن
 چك چك به ره وه زوى ده پزى
 وا ههست ده كه م ئه وه رۇحه هه لده پزى
 ده مه وى زه مانى بچمه ناو ئاوه
 پهنگه په پوهلهى ئاوان بم
 زه وى هه ردوو باى گرتووم
 پىنگه نادا بچمه نىو دلۇپه كانىيه وه

كه واته هه ره په يشه پىك له نووكى خامهى شاعىر ده ره چىت، ناله و گرىانى رۇحه، وهك
 ئاوه ده پزىت، وهك هه مو ئاوپىك، كىشى زه وى بو خوى راده كىشىت تا بچىته وه ناخى
 باوه شى داىكى كه زه وىيه و لىزه دا رۇحى شاعىره. پۇپهى جوانى كۆپله كه له وه دايه
 كه خوى وهك (په پوهلهى ئاوان) ده بىنىت و به لام "زه وى" وهك لانه و زىد و وارى
 شاعىر، سىندم ده كات و به خۇبىيه وه ده به ستىته وه ناهىلىت بفرىت. دوو زاراوه (په پۇله
 + ئاوان)، رۇحى پاك و بىگه ردى خوى ده خاته وه ئامىزى يه كه مىن زاندىنى خوى، كه
 "ئاوه لىزه دا دوو پاكى، دوو سرووشت، دوو جوانى ده پزىنه يه كىترى و له نىو دلۇپه
 نايكد" گه ردوونىك ده خولقىن (پىنگه نادا بچمه نىو دلۇپه كانىيه وه).

له كۆپلهى نۇيه مدا كه دهقه كه قوفل ده دات، دهشتى ده لىت:

ئهى ئاوه
 پاكىزه بىم پى ببه خشه ئهى ئاوه
 ئهى ئاوه تىرىن جاويدانى
 ئهى ئاوه بمكه وه هاوپى جارانت
 كه دلۇپ، دلۇپ
 دلۇپ، دلۇپ
 له چه مه نى رۇحه ده ناي
 ئهى ئاوه بمكه وه دۇستى جارانت
 كه خور خور، خور خور
 هه لته ده پىشتمه چاوانت

ئەم ھاوارە، ئەم پارانەوۈ ھاوارى سۆفییەكە لە عەرشى بارى تەعالا، لېرەدا "دەشتى" سۆفى، ئاۋ دەكاتە خوداۋەندى خۆى. ئەو ۋەك شاعىرىكى رۇشنىفكر، ئاشنايە بە میتالۆژىي گرىكى دېرىن كە (پۆسىدۆن، خوداۋەندى سەرەكى يۆنانى ئاۋ و دەريا و زىيان و بوومەلەرزە و ئەسپەكانە. ۋەك يەككىك لە دوانزە خوداۋەندى ئۆلۆمې و براى زىوس، بەھىزترىن خوداۋەندى دەريايىيە، زۇرچار بە سى چەقۇ ئامازەى بۇ دەكرىت. لە كۆشكىكى زېرىن لەسەر بنى دەريا حوكمرانى دەكرد، كۆنترۆل مەل و با و ئاۋەكانى دەرياي ناۋەراستى دەكرد.)^۱ لە نەرىت و سرووتەكانى مەسىحىيەكاندا ئاۋ كەرەستەى سەرەكى ئاۋەمۆرە"تەعمىد"، شاعىر دلخۋازى نەمرىيەكى پاكىزەيىيە، لە رۇژگارنىكدا پۇخلى تەۋاۋى بوون و رۇچ و ژىنگەى پىس كىردە. ئەم گەرانەۋەى شاعىر بۇ ئاۋ، گەرانەۋەيە بۇ باۋەشى پىرۆزى خودا كە لە ئەزىلدا پاك و بىگەرد بوۋە. ئەو نايشارىتەۋە كە ژەنگ و گەندە و چلپاۋى گەردوون، پىرىشكىيان بۇ ھەموۋ لايەكدا پەرت بوۋە. نوستالۆژىيەكى شاراۋە بۇ سەردەمى مندالى لە نيوان وشەكانى ئەم كۆپلەدا دەبىنېرىت، كە غورىبەت و نامۆى ئەۋەى خەستىر كىردە.

لەم دەقەدا، دەشتى وشەى "ئاۋىترىن" (ئەى ئاۋىترىن جاۋىدانى) دەخاتە ناۋ فەرەنگى زمانى كوردى. قەسىدەكە، ۋەك يەكەيەكى يەكگرتۋى تۆكمە و تىكسەمراۋ، تە بە مۆزىكى دەرەۋە و ناۋەۋەى پەيىف و بىرەكان و شاعىر زۆى گۆى خۆى سوۋكردۋە بۇ رېتىم و كىشى بەندەكانى، تا بلىنىت ھاۋسەنگىيان لى دەرېتىت.

لە سەر پالاپۇشى دەقەكە رەنگى "خەمىكى تەنىيى شاعىر دەبىنېرىت، كە حەسرەتى رۇچى رەنگە تۇخەكەيەتى و نامۆى لى دەچۆرىت، ھاۋرام لەگەل ھەلسەنگاندەنە جوانەكەى ھاشم سەراچ كە دەلىت: "شيعرە دۋايىيەكانى كەرىم دەشتى ھەلگىرى جۆرىك لە مۆرك و خەسلەتى غەمگىنى و حەسرەتى رۇچىن."^۱

خەسلەتەكانى "گەردوۋنىيەتى" دەقەكە:

- ئاۋ، پىكەتەيەكى گەردوۋنى ژيان و بوۋنە لە ئەزەلەۋە و ھەر ۋاش دەمىنېتەۋە.
- ھىچ شوۋرە و سنوور و پىگەيەكى جوگرافى لە دەقەدا، جگە لە "زەۋى و ئاسمان و ئاۋ و دەريا" نايىنېرىت، واتا دەقەكە بۇ خىر جەمان نووسراۋە.
- ژان و نامۆى و نوستالۆژىيا، لە سەرتاسەرى جەماندا، سى دياردەيى نەگۆرى ئەم سەردەمەن، ئەمەش ۋادەكات خوينەرىكى ژاپۆنى، يان ئەفغانى يان ئىسپانى... ۋا ھەست بكات دەقەكە بۇ ئەو نووسراۋە و خۆى "دەشتى" يە.
- دەقەكە بۇ زەمەنىكى دياركراۋ نەنووسراۋە، تا شيعر بىمىنېت، ھەر بە دەقىكى زىندوۋى دەمىنېتەۋە.

دەنكە زىخەكە "دەقە شىعر":

شىركۆ بېكەس (۱۹۴۰ - ۲۰۱۳) لە دەقە شىعرى "دەنكە زىخى" دا لە ديوانى "ئاوينە بچكۆلەكان" دا، قەلە زىخىك دەكاتە ھەوين و كەرەستەى شاكارىكى ئەدەبىي زىندوو.

ئەمە تەواوى دەقەكە يە:

"دەنكە زىخى"

تالە قزى كچىكى جوان

لەسەر شانم بەجى مابوو

لە دو اييدا تالە قزم

کرد بە پەتى ديلانى بۆ:

ھەئبەستىكى پىنج شەش سائەم.

دەنكە زىخىكى كوردستان

لە كوبيه و ھ؟ چۆن؟ نازانم؟

پەربىبوو لۆجى گىرفانى چاكە تىكم

ئەمرۆ پىكەوت دۆزىمە ھە

دەرم ھىنا و ماچم کرد و

کردم بە بەردى كەعبەى گشت

شىعرەكانم!"

شىركۆ بېكەس ھەك شاعىرىكى ئەزموندارى بەھرەمەندە، چونكى شىعرى كوردبوو سەنەتى خۆى و ھۆشيار و بەئاگا بوو لە جىھانى شىعرى كۆن و ھاوچەرخى ناوچەكە و جىھانى، ھەمىشە لە بىركردنەو دابوو، كە داھىنانى مەزنىر و نوپىر لە شىعرەكانىدا بکات. دەقە شىعرى "دەنكە زىخى" لە سالى ۱۹۸۹ دا لە تاراوگە نووسراو. لە گەرمەى ماتەمەمىنى و پەژارە و شىنگىرانى بۆ قوربانىانى چەكى كىمىياوى و شەھىدانى عەرەەر و بىبابانەكان، خۆشەويستى و ئەقىندارى نىشتىمانى بىرنە چۆتەو.

لە كۆپلە شىعرىكى پەنجا وشەييدا، دوو وینەى ھونەرى لەسەر بنەماى ھونەرى میناتۆرى دەكىشىت، وینەى يەكەمىيان، يەك تالە مووى قزى كىزىك دەكاتە ديلانى بۆ ھەئبەستىكى ساواى؛ وینەى دوومىش يەك قەلە زىخ دەكاتە جوانترىن وینەى ھونەرى و داھىنانىكى بەرچاوى تىدا دەكات.

كۆبەرھەمە پتر لە ۶ ھەزار لاپەرەكەى شىركۆ، بۆ خۆى فەرھەنگىكى دەولەمەندى زمانى كوردىيە. ھەك چۆن داو ھەمووىكى بارىك دەكاتە كەرەستە، وردە زىخىك، كە ھى گەفر و شاخ و داخى ئەو كوردستانەيە دەكاتە پىرۆزترىن شت لەم كەونەدا.

که ئەو دەستی به دەنکه زیخه که ی لۆچی چاکه ته که ی ده که ویت، یه کسه ر چه خماخه ی نۆستالۆژیایه کی ناگرین له دلی برووسکه لیده دات و رابردوو، به نیستایه کی غه مین ده به ستیته وه، ده زانیته دنکه زیخ کوردستانییه، بۆیه ته نه ماچی ناکات به لکوو بیرده کاته وه چون بیکاته پیرۆزترین دنکه زیخی گهردوون، یه کسه ر خه یال و هزری بو "که عبه" ی پیرۆز ده چیت.

شاعیر ده زانیته که که عبه یه که مین مای پیرۆزه بو عیبادهت درووستکراوه – یه کیتی نیوان خودا و مروّف، درووستکه ره که شی ئیبراهیم پیغه مبه ر (د.خ) بووه ته قیبله گای موسلمانانی هه موو جه مان و حه جیش به بن سهردانی ئەم ماله پیرۆزه روکنیکی سه ره کی نووقستانه. خودا خوژی ئەم شوینه ی به مای "هیمنی و ئاسایش و ئارامی" ناویردوو. ته نانه ت ده مژمیری کاتی ئیسلامی له سه ر هیل شاری مه که ده ستنیشان ده کریت.

که واته شاعیر، وه ک شوین، جیگایه ک شک نابات پیرۆزتر بیت له که عبه و زیخیش زه پهی وردی جه سته ی به رد و شاخه، هه مان پیکهاته ی دیواره کانی که عبه یه. له بره گه کانی پێشتر، ئامازه مان به چاوی شاعیر و خه یال دانی شاعیر کرد. بروانن چه ند وه ستایانه شیرکو قله زیخیک ده کاته مه زترین و پیرۆزترین درووستکراو که دیاری دهستی پیغه مبه رانه.

لێره دا ده نکه زیخ ده بیته به ردی که عبه ی گشت شیعره کانی شاعیر. وه ستا کاریه کی وردیش له نیوان وشه ی "هه لبه ست" و "شیعره کانم" خوینده وه ی وه ک واتا و په یام بو ده کریت، شیرکو هه لبه سته بو شتیکی ساده و ساکاری به کار هیناوه بو مندالان، به لام شیعی بو کۆبه ره ره مه که ی به کار هیناوه، چونکه چه مکی شیعر مانا و جه مانه که ی زور جیاوازه.

شوین، له م ده قه دا مه زنایه تی و تاییه تمه ندی به م ده نکه زیخه ده دات. ئەگه ر دۆزینه وه ی ده نکه زیخه که له گیرافانیدا له کوردستان بووایه، ئەم بایه خ و به هایه بی نه ده بوو، چونکه خوی جه سته و رۆح و هۆشی شاعیر له باوه شی ئەویدا بوو، به لام مه نفا و تاراوگه، گپی کردنه وه ی ئەم چراوگه جوانه ی داهینانه که ن. ئەمیناغای حاجی به کراغای حه ویزی "نه خته ر" ی شاعیر ۱۸۳۹ - ۱۸۸۸، له ده قیکی ناسکدا وینه یه کی میناتۆری هونه ری درووست کردوه و ده لیت:

خای ره شی سه رپروومه تی   حه جه رول نه سه ود خو به تی
هه ره که س بکا زیاره تی   له ده ره جه ی شه هیدانه^{۱۲}

شاعیر له م وینه هونه ریه دا، پتر مهراقی "رەشی خال" هکه به، ئەوجا پیرۆزی بهرده که. دهربارهی بونیات و وهستاکاری هونهری دهقی "دەنکه زیحی" شیرکو له پێشهکی بهرگی دووی کۆبه رهه مه کهیدا دهنووسیت:

"دیوانی ئاوینه بچکۆلهکان" له بنه پرتدا درێژهدان و گه شه پیکردنی هه مان تاقیکردنه وهی پۆسته ر شیعی دیوانی (کازیوه) ی چاپکراوی سالی ۱۹۷۸ ن، بهر له م چاپه ته نها ۴۰ شیعیان له سالی ۱۹۸۶ دا و له ناو شوپشدا به هه مان ناو نیشان (ئاوینه بچکۆلهکان) له چاپدران و بلاوو بوونه وه، ئیتر باقی شیعه رکانی ترکه هیندی ککیان له کوردستان نووسراون و کۆمه لیکێ تریشیان له دهره وهی ولات... "۱۳

بهراودکاری نیوان سئ به رهه مه که:

یهک: فۆتۆی قه تره بارانه کهی "بیتر اند کولیک":

○ دۆزینه وهی قه تره بارانه که که رۆلی ئاوینه وه رگرتوه، بایه خی زۆری هه یه، وردیینی و سه رنجی تیژی فۆتۆگرافه ر به دیار ده خات، دهنه ر پنگ بی، خه لکی دیکه ش وینه ی له م جوهره یان که وتبیته به رچاو.

○ ئەوه تاوه رکه ی ئیفله بایه خی فۆتۆیه که ی چه ند بار مه زنته ر کردوه، ئەگه ر وینه که ه ی دره ختی، یان سه گی، یان ئۆنۆمبیلیک بووايه، هینده پر قیمه ت نه ده بوو.

○ له دیدی کولیکدا، تاوه ری ئیفل ته نها مۆنه مینتیکی زه به لّاح نییه له ناوه ندی شاری پاریس، به لکو ره مزی شوپش و که لتوو و میژووی نه ته وه یه که. ئەو له م قه تره بارانه دا، هه ر تاوه رکه نابینیت، به لکو جوانی گه وره یی و شکۆداری و مه زنايه تی هه موو فه ره نسا و ناسنامه ی فه ره نسییه کان ده بینیت.

○ شیوه ی نیوه بازنه یی تاله گیاکه، له په لکه زێرینه ده چیت، قه تر ناوه که ش، وه ک مانگ دیاره. ئەمه بالاده ستی کولیک نیشان ده دات له شاره زای له هۆنه ری فۆتۆچرکاندن.

○ ئەم فۆتۆیه دهرگای هونه ری میناتۆری دیجیتالی خسته سه ره پشت و ئیستا له سه رتاسه ری جیهاندا زۆر فۆتۆگرافه ر لاسای ده که نه وه.

○ ئەم فۆتۆیه داها تی ماددی باشی به خاوه نه که ی به خشی، وه ک تابلۆ و فۆتۆ و ئیمیج و لوگۆ له سه ر کلاو و جانتا و شال و مه دالیا و مه گ و په رداخ و چه تر و ... دهنه خشیندریت...

دوو: دئۆبه ئاوه که ی دهقه که ی که ریم دهشتی:

○ شاعیر دئۆبه ئاویک له واتا و په یام و وینه و داهینان به قه د ده ریا یه ک گه وره نیشان ده دات.

○ دهقه که ی دهشتی هینده له قه تره بارانه که ی کوولیک ده چیت، په نگه خوینهر ئیحایی وای بو دروست بیت، وه ک بلییت دهشتی ئەم فۆتۆیه ی بینیییت، که له دهستی پیکدا ده ئیت:

په نگه دئۆبه ئاوی هه بئ له پشتی کیوه کانه وه

خۆی به قه دی چیلکه گیای گرتی

یا به سه رشاخی که له مامزیکه وه

○ چاوی تیژی شاعیر لیره دا ده چیته ریزی «که سانی به صیر» که توانای بینینیان به ههسته وه ره کانی دیکه هه یه، شته نه بینراوه کان ده بین.

○ مامه له هونه ری و شیعری و ئه فراندنه که ی دهشتی، زه مینه یه کی به رفراونی داگیر کردوه، به نزیکه ی ۱۴ وینه ی هونه ری ئه و اجا تینوو یه تی ئه فراندنی ده شکیت.

○ دهقه که، وه ک ئامازه مان پیدا، ته و او بۆنوبه رامه ی شا کاپی شیعری جهانی گرتوه.

○ دهقه که چه نده "دهشتی یانه یه" هینده ش "کوردی یانه یه"، چه نده "که سیه" دووهی نده ش "عه وامیه" هه مووان خۆیان تیدا ده بینه وه.

سئ: دهقی "دهنکه زیخی" ی شێرکۆ بیکه س:

○ شاعیر کورد سانیک، که رووبه ره که ی ۲۹ جار به قه د رووبه ری لوبنانه، له گیرفانی خۆیدا هه لده گریت و ده یگ پریت.

○ پیرۆزی به ردی که عبه ده به خشیته دهنکه زیخی کی کوردستان.

○ دهقه شیعره کانی خۆی، ناراسته و خۆیانه، پیرۆز ده کات، که دهنکه زیخه که ده کاته به ردی که عبه ی گشی شیعره کانی.

○ له خاکی کوردستاندا، شاعیر شتیک شک نابات و نادۆزیته وه له دهنکه زیخ بچوو کتر بیت و قابیلی دهست لیدان بیت. زیخ ئاردی به رد و شاخه، که پیکهاته ی سه ره کی جوگرافیای کوردستانن.

○ شاعیری تریش، هیندئ "شتی" بچوو ک و وردیان پیرۆز کردوه، به لام نه وه ی دهشتی و شێرکۆ ئاستی داهینانه که یان به رزه.

پانان

زمان له شيكردنه وهى گوتارى رهخهنييدا، په يوه ندى ئالۆزى نيوان زمان و په يوه ندى به كاني دهسه لات له كۆمه لگه ي هاوچه رخدا ده دۆزيتته وه، هاوكات تيشك ده خاته سهر چۆنيه تي به كارهيئاني زمان وهك نامرازنيك بۆ پاراستن و گۆرپني دهسه لات و رهنگدانه وهى كاريگه ريبه قووله كاني له سهر تاك و كۆمه لگادا.

زمان وهك چه مكي ديالۆگ، وهك سه نته ريكى دهر برين تاقى ده كاته وه كه ره هه نده كۆمه لايه تي و سياسيه كان تييدا تيكه ل ده بن. نه وهش روون ده كاته وه كه زمان ته نها نامرازى په يوه ندى نيبه، به لكو نامرازى زالبوون و كاريگه ريشه، له رينگاي شيكردنه وهى دهق و وتوويزه كان، كه چۆن زمان به كارديت بۆ په ره پيدانى په يوه ندى به كاني نايه كسان له نيوان تاك و گروبه كاندا و نامرازى شيكاري پيشكesh ده كات كه يارمه تي خوينه ر ده دات تا تيبگات كه چۆن ماناكان له رينگاي زمانه وه دروست ده بن و چۆن نه م مانايانه ده توانييت پر بكرين له ئايديو لۆزياي دياركراو، ههروه ها زمان له گۆرانكاريه كۆمه لايه تي و ته كنه لۆزيايه كان ده دويت كه كاريگه ريبان له سهر په يوه ندى به كاني هيژ هه بووه و پيوسته هوشياريه كي ره خه گرانه گه شه ي پيديريت، كه تاكه كان بتوانن به رگري له زالبووني زمانه وانى بكهن. نه ويش له رينگاي نمونه ي راسته قينه، نيشاني ده دات كه چۆن زمان ده توانييت له دهسه لاتدا رهنگ بداته وه و به ره هم به ينيته وه.

نه م هزرينه سه رچاويه كي گرنگه بۆ تويزه ران له بواره كاني زمانه وانى و كۆمه لئاسيدا، بۆ تپروانينيكي ره خه گرانه له به رامبه ر زماندا، ههروه ها به هيژكردي تواناي تاكه كان بۆ تيبگه يشتن و گۆرپني په يوه ندى به كاني كۆمه لايه تيبه كان له سهر بنه ماي دهسه لاتدا. له م ره وشه دا زمان و دهسه لات تپروانينيكي گشتگير بۆ رۆلي گرنگي زمان له شيوه ي جهماني كۆمه لايه تي و سياسى پيشكesh ده كات و ده يكاته كاريكي نه كاديبي به نرخ. ليره دا بايه خي زمان و دهسه لات له چوارچيوه يه كي ميژوويي ئالۆزدا ده رده كه وييت، كه تييدا په ره سه ندى هزري زمانه وانى له گه ل گۆرانه كۆمه لايه تي و سياسيه كاني سه ده ي بيسته م تيكه ل ده ييت.

بۆ نمونه بيرۆكه كاني فه يركلاف * زۆر كاريگه ر بوون به تيۆري ره خه يي كه له قوتابخانه ي فرانكفورت په ره ي سه ند، كه جه خت له سهر چۆنيه تي به كارهيئاني كه لتوور و زمان وهك نامرازى زالبوون ده كرا. نه م خويندنگايه هه ولى نه وهى ده دا كه چۆن ئايديو لۆزياكان كاريگه ريبان له سهر هوشيارى كۆمه لايه تي هه يه و چۆن زمان ده توانييت نه م ئايديو لۆزيايانه به رز بكا ته وه يان به رگري بكات. به تيكه لكردي نه م بيرۆكانه له گه ل چه مكه كاني بونيا دگه رايي و پۆست ستراكاتوراليزم، فه يركلاف

چوارچۆیه کی بۆ تیگه یشتن له په یوهندی نیوان زمان و دهسه لات په ره پیدایا. جهمان له دوایین دهیه کانی سه دهی بیسته م شوپشیکتی ته کنه لۆژیای به خووه بینی، که چۆنیه تی به ره مهینان و به کارهینانی زانیاری گۆری. له گه ل هاتی میدیا و ته کنه لۆژیای دیجیتال، زمان زیاتر له نامرازیکتی په یوهندی نیوان تاکه کان، بۆته نامرازیکتی به هیژ بۆ دروستکردنی پای گشتی و به ره مهینانه وهی دهسه لات، له م چوارچۆیه شهیدا، زمان و هیژ وهک کاریک دهرده که ویت که چۆن زمان ده توانیت رهنگدانه وهی گۆرانکاریه که لتووری و کۆمه لایه تیبه کان بیت که له نه نجامی نه م گۆرانانه دا دهرده که ون.

له هه شتاکان و نه وه ده کانی سه دهی رابردوودا، چه ندان ئایدیۆلۆژیای سیاسی سه ریان هه لدا که زمان وهک نامرازیک بۆ به هیژکردنی دهسه لاتیان به کارده هینا، به شیکردنه وهی گوتاری سیاسی و میدیایی، فه یرکلاف نه وه دهرده خات که چۆن زمان به کارده هینریت بۆ شیوهی تیگه یشتنی گشتی و به هیژکردنی ناسنامه ی کۆمه لگا، نه م شیکردنه وهی سنووردار نیبه بۆ چوارچۆیه ی رۆژئاوایی، به لکو درێژ ده بیته وه بۆ کاریگه ریه کانی جهمانگیری و چۆنیه تی کاریگه ری له سه ر ناسنامه ی که لتووری ناوخۆبیدا.

کتیپی "زمان و دهسه لات" بۆته سه رچاوه یه کی گرنگ له بواره کانی زمانه وانیی و کۆمه لئاسی و ره خنه ی نه ده بیدا. به شداری کردووه له په ره پیدانی چه مکی نوئی، سه باره ت به شیکردنه وهی گوتاری ره خنه یی و کاریگه ری له سه ر تیگه یشتن له په یوهندییه کۆمه لایه تیبه کاندایا. هه ره ها هانی زۆریک له تویتزه رانی دا بۆ دۆزینه وهی چۆنیه تی به کارهینانی زمان وهک نامرازیک بۆ به ده سه تپینانی دادپه ره وهی کۆمه لایه تی و به ره نگاربوونه وهی زالبوون.

کتیپی (زمان و دهسه لات) ی نۆرمان فه یرکلاف تپروانینیکی قوول پیشکه ش ده کات سه باره ت به وهی که چۆن زمان و دهسه لات له چوارچۆیه یه کی میژوویی و که لتووری ئالۆزدا یه کتر ده برن. به لیکۆلینه وه له م دینامیکیانه، کتیبه که یارمه تیده ره بۆ تیگه یشتنیکی ره خنه گرانه له زمان و پۆلی گرنگی له شیوه پیدانی جهمانی کۆمه لایه تی و سیاسی.

نه و چوارچۆیه میژوویییه ی که ده وری کتیبه که ده دات، رهنگدانه وهی نه و ئاسته نگ و بیروکه یه که بیرو ره خنه یی مۆدیرنیان پیکهیناوه و جه خت له سه ر بایه خی هۆشیاری ره خنه یی زمان ده کاته وه وهک نامرازیک بۆ رووبه رووبوونه وهی زالبوونی کۆمه لایه تی و که لتووری.

له زمان و دهسه لاتدا، نۆرمان فه یرکلاف په یوهندی نیوان زمان و په یوهندییه کانی هیژ

ده کۆلپتیه وه، به لّام هه ندیك بیرۆکه ی نه گوتراو به جی ده هیلیت، که ده توانریت له رینگای شیکردنه وه کانیه وه ههستی پبیکریت. فی رکلاف، سه ره پای ته رکیزی له سه ر رۆلی زمان له پاراستن و گۆرینی ده سه لاتدا، وا دیاره ده یه ویت بایه خی هۆشیاری ره خه نی وه ک یه که م هه نگاو به ره و نازادی تیشک بخته سه ر.

خوینهر له نیوان دپره کانداهه ست ده که ن که فه یرکلاف داکۆکی له پپووستی تیگه یشتن له ئایدیۆلۆژیای پشت به کارهینانی زمان ده کات، چۆن ئەم ئایدیۆلۆژیایانه ده توانن کاربگه ریبان له سه ر هۆشیاری تاکه کانداهه ییت. ههروهها ناشکرایه که نه وه ده یه ویت خوینهر هان بدات بیر له وه بکاته وه، که چۆن زمان وه ک نامرازیک زالبوون به کار بهینیت، نه ک ته نها وه ک نامرازیک په یوه ندی.

سه ره پای نه وهش، ده بینریت که نو سه ر ناراسته وخۆ نامازه به گرنگی کارلیکردنی کۆمه لایه تی ده کات له دارپشتی مانای زماندا، ئەمهش نیگه رانی خۆی ده رده خات سه باره ت به وهی که چۆن ئەم مانایانه ده توانریت سوود وه ربگرن بۆ په ره پیدانی په یوه ندییه نایه کسانه کانی هیز. ههروهها وادیاره نامازه به پپووستی به ره نگاربوونه وهی ئەم زالبوونه زمانه وانیه ده کات له رینگای په ره پیدانی هۆشیاری کۆمه لایه تی و تواناکانی ره خه گرتندا.

به کورتی، نه وهی فه یرکلاف ده یه ویت بیلیت نه وه به که تیگه یشتن له په یوه ندی نیوان زمان و ده سه لات ته نها شیکردنه وه به کی ئەکادیمی نییه، به لکو بانگه وازنکه بۆ به کردارکردن بۆ دادپهروه ری کۆمه لایه تی و نازادی له زالبوونی زمانه واندا.

یه کیک له دیارترین خاله به هیزه کانی زمان و هیز نه و چوارچپوه تیورییه پته وه به که فه یرکلاف پيشکەشی ده کات بۆ تیگه یشتن له په یوه ندی نیوان زمان و کۆمه لگادا. نو سه ر سوود له چه مکه کانی مارکسیستی و پیکهاته یی و پۆست ستراکتورالیزم وه رده گریت بۆ شیکردنه وهی چۆنیه تی به کارهینانی زمان، وه ک نامرازیک بۆ زالبوونی ئایدیۆلۆژی. نه وه پروونی ده کاته وه که گوتار ته نها ره نگدانه وهی واقعی کۆمه لایه تی نییه، به لکو نامرازیکه بۆ به ره مهینان و گۆرینی نه و راستیه.

فه یرکلاف نامرازی شیکاری به هیز پيشکەش ده کات بۆ تیگه یشتن له ده ق و گفتوگۆکان. چه مکه کانی وه ک "نینته رتیکست" و به کارده هیلیت بۆ روونکردنه وهی چۆنیه تی په یوه ندی تیگه یشتن به یه کتری و چۆنیه تی پیکهینانی ماناکان له ده قه جیاوازه کاندان. ئەم نامرازانه له م کتیبه زۆر به نرخه بۆ توێژهران که ده یانه ویت له دینامیکی زمانه وانانی ئالۆز تیگه ن.

په یوه ندى نیوان زمان و دهسه لآت

کتیبه که به توندی تیشک ده خاته سهر په یوه ندى نیوان زمان و دهسه لآت و ئه وه نیشان دهدات که چوڼ زمان به کارده هیئریت بو په ره پیدانی زالبوونى کومه لایه تی و که لتووری. بو نمونه، ئامازه به وه دهکات که چوڼ میدیا و سیاست زمان به کارده هیئن بو شیوهی رای گشتی و به ره وپشبردنی به رژه و نندیه کانی نوخبه ی فرمانپروا. له گه ل ئه وه شدا، ئه وه هروه ها جهخت له سهر رۆلی شاره وی زمان دهکاته وه وهک ئامرازیک بو نازادی و گۆرانکاری کومه لایه تی.

سهره پای ئه وه به ها زوره ی کتیبه که پیشکه شی دهکات، بئ خهوش نیبه. یه کیک له ره خنه سهره کیبه کان ئه وه یه که چوارچیوهی تیوری له وانه یه زور ئالوز بیت بو خوینه ریکی ناشاره زا. سهره پای ئه وه ش، کتیبه که جهختیکی زور له سهر ناوه رۆکی رۆژئاوا دهکات، که له وانه یه که متر بو کومه لگا نارۆژئاوا یبه کان جیبه جئ بکریت. بایه خی گه وهی کتیبه "زمان و دهسه لآت" له بواری توئینه وهی زمانه وانى و کومه لایه تیدا نکۆلی لیناکریت. ئه وه به شداریبه کی به رچاوی کردووه له په ره پیدانی بواری شیکردنه وهی وتاری ره خنه یی و بووه به سه رچاوه یه کی گرنگ بو توئیره ران و خویندکارانى ئه م بواره. ههروه ها هانی خوینه ران دهدات بو په ره پیدانی هوشیاریه کی ره خنه گرانه سه بارهت به زمان و تیگه یشتن له رۆلی له شیوهی کومه لگادا.

کتیبه "زمان و دهسه لآت" به شیکه له بواری زمانى کومه لایه تی. کتیبه که په یوه ندى نیوان زمان و دهسه لآت و چوڼیه تی کاریگه رى زمان له سهر په یوه ندى به کومه لایه تی و سیاسیه کان ده کۆلیتته وه.

له م چوارچیوه یه دا، فهیرکلاف جهخت له سهر ئه وه دهکاته وه که چوڼ زمان وهک ئامرازیکى زالبوون به کار ده هیئریت و چوڼ هه لئزاردنی زمان ره نگدانه وهی ئایدۆلۆژیای زال له کومه لگادا دهکات. کتیبه که ههروه ها لیکۆلینه وه دهکات که چوڼ گۆرانکاریبه کومه لایه تی و که لتووریبه کان کاریگه رى له سهر زمان هه یه، وادهکات په یوه ندى به توئینه وهی زمانه وانى کومه لایه تیبه وه هه بیئت که په یوه ندى به خویندنی زمان له چوارچیوهی کومه لایه تیدا هه یه.

ههروه ها کتیبه که نیشانی دهدات که چوڼ گوتار ته نها دهرپینی بیرۆکه کان نیبه، به لکو توخمیکى چالاکه له پیکه ینانى شوناس و په یوه ندى به کومه لایه تیبه کاند، که له گه ل ئامانجه بنجینه یبه کانی کومه لئناسى زمانه وانیدا ده گونجیبت. که واته، ده توانین بلین "زمان و دهسه لآت" خالی کۆبوونه وه له نیوان زمانناسى کومه لایه تی و شیکردنه وهی ره خنه یی گفتووگۆ ده نوئیت.

له کۆتاییدا، زمان و هیزه که ی نۆرمان فهیرکلاف کارئکی پيشکه وتوووهیه که تیۆری و پراکتیکی تیکه ل دهکات بۆ تیگه یشتن له په یوهندی نیوان زمان و دهسه لات. سه ره پای هه ندیک له و ئاسته نگانهی که له وانیه په رووبه پرووی خوینه ری ناپسپۆر بیته وه، نامرازه کانی شیکاری و تپروانینه کانی کتیبه که وای لیده کات که زۆر به نرخ بیت بۆ هه ر که سیک که ئاره زووی تیگه یشتن له جو له ی کۆمه لایه تی و که لتووری زمانه که دهکات.

● نۆرمان فهیرکلاف. زمانناسیکی به ریتانیا یه و له دایکبووی سالی ۱۹۴۱ بووه و به یه کیک له دیارترین بیرمه نده کانی بواری شیکردنه وه ی گوتاری ره خنه یی داده نریت، ئه و له ژینگه یه کی نه کادیمی گه و ره بوو، له وی کاربگه ری ئاراسته ی بیرکردنه وه ی ره خنه یی ناوه راستی سه ده ی بیسته م بوو. فهیرکلاف له خیزانیکی خوینده وار گه و ره بوو، که ئاره زووی سه ره تایی بۆ زمان و ئه ده ب دروست کرد. له ماوه ی ته مه نی هه رزه کاریدا، دهستی کرد به دۆزینه وه ی حه زی خو ی بۆ زمانناسی، که وای لیکرد سه رقائی خویندنی قوئتری زمان بیت. بروانامه ی به کالۆریۆسی له زمانی ئینگلیزی له زانکۆی مانچسته ر به ده سه ته ی ناوه و پاشان خویندنی بالای له زمانناسی ته واو کردوه.

گهوهري زمانه واني

جهمال نه بهز، گه وههري وشه ي كوردي

ناماده كردني: گوڤاري زمانه واني

يه كيك له گه وهه ره كاني دنياي نوسين و گرنگيدان به زماني كوردي دكتور جهمال نه بهزه. دكتور جهمال به پيشه نكي نه و كه سانه داده ندرت كه له نيوي دووه مي سه ده ي رابردوودا رولتيكي به چاوي گپراوه له گرنگيدان و به زيندوو هيشتنه وه ي زماني كوردي و له و باره وه به ده يان به ره مه مي گرنگي چاپ كردووه. دكتور جهمال نه بهز له سالي ۱۹۳۳ له شاري سلېماني له دايبوووه. له سه ره تاي خوښنديدا جگه له خوښندي ئيسلامي، فه لسه فه و سيولوجي و فيزيا و ماتماتيكي خوښندوووه. له نيوي يه كه مي په نجاكاني سه ده ي رابردوو، له زانكوي به غدا، فيزيا و ماتماتيكي خوښندوووه. له شاره كاني كه ركوك و هه وليز و به غدا و به سره وانه ي گوتوووه ته وه. سالي ۱۹۶۲ چوووه ته نه وروپا بو ته و او كردني خوښندن و پاشان له زانكوكاني مينوخ و وزبورگ خوښندي ئيسلامي و ئيراناسي و شپوازي گوتنه وه ي وانه ي خوښندوووه. له سالي ۱۹۶۷-۱۹۷۰ له زانكوي هامبورگ خوښندويه تي و هه ر له و سالانه دا له گه ل چه ند هاوړپيه كي، يه كپتي نه ته وه يي خوښندكاراني كورد داده مه زرينن.

له سالی ۱۹۷۰-۱۹۷۶ له زانکۆی بهرلینی نازاد زانسته سیاسیه کان و رۆژنامه نووسی و یاسای خویندوووه. دکتۆر جه مال نه بهز یه کیکه له دامه زیننه رانی کازیک. ههروهها له سالی ۱۹۶۲ که کوردستانی جیپشتوووه به هیج جوړیک نه گه راوه تهوه. دکتۆر نه بهز جه نندین به ره می به پیژی پشککه شی کتیبخانه ی کوردی کردوووه له وانه:

(باسنامه، بۆ وولات، بیرى نه ته وه بیی کوردی، نه بیرى قه ومیه تی رۆژه لاتى و نه بیرى ناسیونالیزمی رۆژئاواییه، چاپی دووهم. بیره وه ریننامه ی ئەو رۆژانه ی جاره کی دبی ناگه پرنه وه. بهر کوئیکی خه رمانی کوردناسی له ئەوروپا. پیوه ندرایتی کوردی کورد کئییه و کورد بوون مانای چی؟. جه مال نه بهز - کۆبه ره مه م - ژماره ۷. چه ند مو حازه ره یه ک دهر باره ی زمانى کوردی و شیوه ی وتنه وه ی بۆ... خوینده واری به زمانى کوردی، چاپی سییه م، ۲۰۰۷. دۆزی ناسیونالی کورد، ئۆتۆنۆمی یا کوردستانیکی سه ره به خۆ یا بریاری چاره نووس له نازادیدا و بۆ نازادی. رۆژانی ئاواره ییم له سوئسره. زمانى یه کگرتوو ی کوردی. سه رنجدانیک له میتۆلۆژیای کورد. سه رنجیک له چه ند زاراوه یه کی تازه به کار هاتوو و کۆری زانیاری کورد. سه ره تای میکانیک و خۆماله کانی مادده. فه ره نه نگۆکی زانستی: ده ستنووس. فه لسه فه و رامانى یارسانى له فه ره نه نگ و کۆمه لگه ی کورده واریدا، چاپی یه که م، ۲۰۰۹. گۆریننامه، ره وتی گۆرین له گۆره پانی هزری رامیاری کۆمه لگه ی کورده واریدا. گۆڤاری نیشتمان ته مووزی ۱۹۴۳- مایسی ۱۹۴۴. لالۆ که ریم: چیرۆکیکه لایه ک له دهردی ژبانى کۆمه لایه تیمان دهرئه خات. من شیواندومه لیتن.. یان هه ر خۆتان سه ر لئ شیواون. ناسنامه و کیشه ی ناسیونالی کورد. نووسینی کوردی به لاتینی. وشه نامه کی ئیتیمۆلۆژیای زمانى کوردی، چاپی دووهم. ههروهها به زمانى عه ره بی چه ندى کتیبی له باره ی کورده وه نوسیوه له وانه:

۱. الامیر الكردي - میر محمد الرواندي الملقب ب(میری کۆره)

۲. المستضعفون الكرد وأخوانهم المسلمون

۳. تصريحات هامة للمفكر الكردي جمال نيز

۴. حول المشكله الكردية

۵. كفاح الاكراد

به داخه وه دکتۆر جه مال نه بهز له رۆژی ۲۰۱۸/۱۱/۱۱ به هۆی نه خۆشییه کی سه خته وه له نه خۆشخانه دا خه ویندرا و، دواى چه ند رۆژ له خسته نه نیو کۆماوه به هۆی هه ناسه ته نگبوونه وه، رۆژی ۲۰۱۸/۱۲/۸ له ته مه نی ۸۵ سالیدا، له بهرلینی پایته ختی ئەلمانیا کۆچی دوا بیکرد.

فهرهنگی زمانهوانی

هۆشيارى زمانى رەخنەيى

■ م. عەزىز رەئووف

هۆشيارى زمانى رەخنەيى (CLA) رېنگەيەكى گرنگە لە پەرورەدەيى زماندا، چونكە يارمەتى فيرخوازان دەدات لەو تېگەن كە زمان تەنھا سىستەمىكى رېزمان و وشەسازى نىيە، بەلكو جۆرپكە لە كەردەيى كۆمەلايەتى. لە فيركردنى زمانى تەقلىددا، خوئندكاران زۇرچار وشە، رستە و ياساكانى رېزمان دەخوينن. بەلام CLA لەم ئاستە تېدەپەرېت و هانى فيرخوازان دەدات پېرسن كە زمان چۆن بە كاردەهينرېت بۆ دەرپېنى دەسەلات، ئايدۆلۆژيا، ناسنامە و پەيوەندىيە كۆمەلايەتتەيەكان. نۆرمان فيركلەف (۱۹۹۲) دەلېت هۆشيارى زمان دەبېت تېگەيشتنىكى رەخنەگرانە لەخۆبگرېت كە گوتار چۆن فۆرم بە كۆمەلگا لە و كۆمەلگا چۆن فۆرم بە گوتار دەدات.

چەمكى هۆشيارى زمانى رەخنەيى پەيوەستە بە شىكارى گوتارى رەخنەيى. CDA ئەم چەمكە لە پەيوەندى نيوان زمان و دەسەلات و ئايدۆلۆژيا دەكۆلېتەو. ئىش لەسەر ئەو دەكات كە چۆن دەق و وتار دەتوانن كاريگەرييان لەسەر بېركردنەو و بېروباوهر و كردارەكانى خەلك هەبېت. بۆ نموونە وتارى سياسى و راپۆرتى هە والى و رېكلام و كتيپى خوئندنى قوتابخانە رەنگە بى لايەن بېت، بە لام زۇرچار واتاى ئايدۆلۆژياى شاراو لەخۇدا هەلدەگرن. بە گوپرهى بۆچوونى فيركلەف گوتار تەنيا رەنگدانەوى واقيع نىيە؛ بەلكو يارمەتى بنياتنانى واقيعى كۆمەلايەتتەش دەدات.

يەكېك لە ئامانجە سەرەككيبەكانى CLA يارمەتيدانى فيرخوازانە بۆ ئەووى بېنە خوئنەر و گوپگرېكى رەخنەگرانە. پېويستە خوئندكار تەنھا لە ماناى رووكەشى دەقېك تېنەكات، بەلكو بە مانايە قوولەكانى پشتهوى دەقەكە بكوئېتەو. پېويستە پرسيارى وەك: كى ئەم دەقەي بەرھەم هېناو؟ بۆ چ مەبەستېك؟ كى سوود لەم زمانە وەردەگرېت؟ كى لەخۇدەگرېت يان لەخۇناگرېت؟ ئەم پرسيارانە

یارمه تی خویندکاران دهدهن له تیگه یشتی وشه ییه وه بگوازیننه وه بو لیكدانه وهی په خنه گرانه. وئاس (۲۰۰۳) پرونی دهکاته وه که خویندنه وهی په خنه یی بریتیه له تیگه یشتن له ههردوو زمانی دهقه که و هه م له چوارچیوهی کومه لایه تی که تییدا به رهه م دیت.

ههروه ها CLA گرنگه چونکه زمان په یوه ندییه کی نزیک به نایدۆلۆژیا وه هه یه. نایدۆلۆژیا نامازه یه بو سیستمی بیروکه و بیروباوه ر و به هاکان که چون مرؤف له دنیا تیده گات. بو نمونه له گوتاری سیاسیدا، سه رکرده کان په نگه وشه ی ئه ریئی وه ک یه کگرتووی، ئازادی، ئاسایش و گه شه پیدان به کاره پینن بو رازیکردنی خه لک و به ده سه پینانی پشتیوانی گشتی. له وانه یه ئه م وشانه ساده ده رکه ون، به لام ده توانن هه لگری په یامی نایدیۆلۆژی به هیز بن. قان دایک (۱۹۹۸) باس له وه دهکات که نایدۆلۆژیا زورچار له رینگه ی گوتاره وه به رهه م ده هیتریته وه، به تایبه ت له زمانی سیاسی و میدیاییه وه.

له چوارچیوهی ئینگیزی وه ک زمانیکی بیانیدا، CLA گرنگیه کی تایبه تی هه یه. زوریک له فیرخوازان EFL به شیوه یه کی سه ره کی له رینگه ی راهینانی ریزمان، لیستی وشه سازی و پرسیاره کانی تیگه یشتن له خویندنه وه فییری زمانی ئینگیزی ده کرین. له کاتیکیدا ئه م له ماتوو یانه پیوستن، به لام به س نین. ههروه ها فیرخوازان پیوسته له وه تیگه ن که چون زمانی ئینگیزی له چوارچیوهی ژبانی راسته قینه دا وه ک میدیا، سیاسه ت، پهروه ده و په یوه ندییه نیوده وه له تییه کان به کارده هیتریت. پینیکوک (۲۰۰۱) ده لیت فییرکردنی زمان ده بیئت په خنه گرانه بیئت چونکه زمان هه میشه په یوه سه ته به کولتوور و ده سه لات و نایه کسانیه وه.

CLA ده توانیئت یارمه تی خویندکارانی زمان بدات بو په ره پیدانی ئاستی به رزی بییرکردنه وه. له بری ئه وهی دهقه کان وه ک زانیاری بیلایه ن قبول بکه ن، فیرخواز فییری پرسیارکردن و شیکردنه وه یان ده بیئت. بو نمونه له کاتی خویندنه وهی بابه تیکی رۆژنامه وانیدا، خویندکاران ده توانن به هه لئاردنی وشه، دهنگی پاسیف، مؤدالیتی، دووباره کردنه وه و میتافۆردا بیه کتن. رسته یه کی وه ک "هه له کرا" که سی به پرسیار له کاره که ده شاریته وه، له کاتیکیدا "حکومه ت شکستی هینا" راسته وخۆ به پرسیارتی نیشان ده دات. له رینگه ی ئه م جوړه شیکاریه وه فیرخوازان تیده گه ن که چون ریزمان و وشه سازی ده توانن مانا له قالب بدنه و کاریگه ریان له سه ر خویننه ران هه بیئت. مامۆستایان رۆلیکی گرنگ ده گپرن له په ره پیدانی هۆشیاری زمانی په خنه یی خویندکاران. ده توانن دهقی په سه ن وه ک وتار، راپۆرتی هه وائل، ریکلام، چاپیکه وتن، و پۆستی سۆشیال میدیا له پۆلدا به کاره پینن. مامۆستایان ده توانن داوا له

خویندکاران بکهن که وشه ی بههیز، گریمانہ شاراوهکان، دهربرینی لایهنگری و په یامی ئایدیۆلۆژی دهستنیشان بکهن. یانکس (۲۰۱۰) جهخت لهوه دهکاتهوه که خویندهواری رهخنهیی دهییت یارمهتی فیرخوازان بدات له په یوهندی نیوان زمان، دهسهلات، دهستراگه یشتن، هه مه جوریی و دیزاین تیبگه ن. بۆیه CLA تههیا په یوهندی به رهخنه کردنهوه نییه، به لکو په یوهندی به بههیزکردنی فیرخوازانهوه ههیه بۆ بهکارهینانی زمان به شیوهیه کی هۆشیارانه تر.

به ههیه کی گرنگی دیکه ی CLA نهوهیه که پشتگیری له پهروهدهی دیموکراسی دهکات. کاتیک خویندکاران به شیوهیه کی رهخنه گرانه ئاگاداری زمان دهبن، زیاتر ئاماده دهبن بۆ به شداریکردن له کۆمه لگادا. دهتوانن دهستکاریکردن و پروپاگه نده و جیاکاری و په یوهندییه نایه کسانه کانی دهسهلات بناسن. ئه مه ش به تایبه تی له وه کۆمه لگایانه دا گرنگه که زمانی سیاسی و میدیایی و دامه زراوهیی کاریگه ریه کی بههیزی له سه ر بیرواری گشتی ههیه. کلارک و ئیقانیکی (۱۹۹۷) ده لپن که کرده ی زمان په یوهسته به به شداری کۆمه لایه تی و دهسه لات هوه. بۆیه CLA یارمه تی خویندکاران ده دات ببنه هاوالاتی چالاک نه ک وهرگری پاسیقی زانیاری.

به لام رهنگه به کارهینانی CLA له پۆلدا پرووبه پرووی هه ندیک ئالانگاری ببنه وه. رهنگه هه ندیک له خویندکاران ئاشنای چه مکه کانی وه ک ئایدیۆلۆژی، دهسه لات، گوتار و نایه کسان کی کۆمه لایه تی نه بن. له وانه یه له مانای وشه یی ده قیک تیبگه ن به لام شیکردنه وه ی مانا شاراوهکان به زحمه ت بزنان. ههروه ها رهنگه مامۆستایان پیوستیان به راهینان هه بیئت له بواری CDA و پیداکۆژی رهخنه گرانه. جگه له وهش هیشتا هه ندیک سیسته می پهروه دهیی به شیوهیه کی سه ره کی سه رنجیان له سه ر تاقیکردنه وه و فیخرکردن له سه ر بنه مای رپزمانه. هه ر له بهر ئه م هۆکارهش پیوسته ورده ورده CLA له رپنگه ی نمونه ی ساده و پرسپاری رپنمای کر او و گفتوگۆی پۆله وه بناسینریت.

له کۆتاییدا، هۆشیاری زمانی رهخنه یی رپبازنیکی به نرخه، چونکه فیروونی زمان به بیرکردنه وه ی رهخنه یی و ئایدیۆلۆژی و به پرسپاریتی کۆمه لایه تییه وه ده به ستیته وه. فیری فیرخواز دهکات که زمان به ته وای بیلایه ن نییه و دهقه کان دهتوانن مانا شاراوه کانی په یوهست به دهسه لات و کۆمه لگا هه لپگرن. له چوارچیه ی خویندنی زماندا، CLA یارمه تی فیرخوازان ده دات له رپزمان و وشه سازی تیپه رن به ره و لیکدانه وه ی قوولتر و شیکاری رهخنه گرانه. بۆیه پهروه ده ی زمان نه ک هه ر فیرخواز فیری قسه کردن و نووسینی دروست دهکات، به لکو فیری خویندنه وه و گوینگرتن و بیرکردنه وه ی رهخنه گرانه شی دهکات.

وهرزنامه کانی زمانهوانی

گۆڤاژێکی وهرزنی زمانهوانییه دهزگانی زمانهوانی کوردی زانگۆی جیهان وهرزانه دهبریده کات

ژماره (E)

ژماره (٣)

ژماره (٢)

ژماره (١)

ژماره (A)

ژماره (٧)

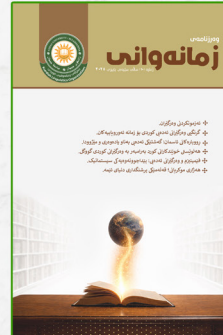
ژماره (٦)

ژماره (O)

ژماره (١٠)

ژماره (٩)

تەۋەرى ژمارەى داھاتوۋ

دۆخى وانەى كوردۆلۆجى (كوردناسى) لە ئاستى زانكۆ و پەيمانگاكاندا

گۆڤارى زمانەوانى لە ژمارەى داھاتوۋدا، تەۋەرىكى زانستى و ئىستايى دەكاتەۋە، كە برىتتېيە لە «دۆخى وانەى كوردۆلۆجى/كوردناسى لە ئاستى زانكۆ و پەيمانگاكان»، لەم سۆنگەيەشەۋە پىشۋازى لە توۋىنەۋە و نووسىنى پىسپۇرانى كوردناسى، مېژوونووسان، زمانناسان و توۋىزەرانى بوارى فەرھەنگى دەكات. ئىمە بە جەختكردنەۋەمان لەسەر پابەندبوون بە بنەماى كارى ئەكادىمى، ھەول دەدەين ۋەلامى چەند پىسپۇرانىكى بنەرەتى بدەينەۋە:

• تا چەند برۇگىرامى وانەى كوردۆلۆجى/كوردناسى لە زانكۆكاندا تۋانىۋىتەى ۋەينەبەكى گىشتگىر و زانستى لەسەر ناستامە، مېژوو و شارستائىبەتەى كورد بە خۇپىندكاران بىخىشپت؟ نايانەكە لە چۈرچىۋەى گىرانەۋەى كلاسكىك دەرچوۋە بەرەۋە شىكارىي پەخنىيەى؟

• وانەى كوردۆلۆجى/كوردناسى تا چەند تۋانىۋىتەى گىرنگىي زمانى كوردى ۋەك كۆلەكەى سەرەكىي كوردناسى نىشان بەت؟ نايانەكە نىشانابوونى خۇپىندكاران بە دىيالكتەكان و ۋىزەى كوردى لە پىگەى ئەم وانەبەۋە چۆن ھەلدەسەنگىنرەت؟

• گىرنگىرەن ئەۋ گىرنتە سەرچاۋەيى و مېتۇدىيانە چىن كە روۋبەرۋوى مامۇستايانى كوردۆلۆجى/كوردناسى دەبنەۋە؟ نايانەكە بوونى سەرچاۋە و پىرۇگرامەكان لە نىۋان زانكۆ جىاۋازەكاندا چ كارىگەرىبەكى لەسەر كۋالىتەى ئەم وانەبە ھەبوۋە؟

• نايانەكە تا چەند سوۋدى لە دەستكەۋتەكانى كوردناسانى بىيانى و ناۋخۇيى ۋەرگرتوۋە؟ چۆن دەكرەت ئەم وانەبە لە بابەتتىكى تىۋورىيى وشكەۋە بگۆردرەت بۆ بزۋىنەرىكى ھۇشيارىي نەتەۋەيى و زانستى لە لاي خۇپىندكارانى بەشە جىاۋازەكان؟

• ۋەزارەتى خۇپىندى بالانە زانكۆكان تا چەند بايەخىيان بە پىگەى ئەم وانەبە داۋە؟ نايانەكە و شوپىنى دىيارىراۋە بۆ ئەم بابەتە گىنجاۋە لەگەل قورسايى و گىرنگىي ناۋنىشانى "كوردناسى" لە كۆنتىكتستى جىهانىدا؟

تېبىنى بۆ توۋىزەران:

داۋاكارىن لە توۋىزەران و لىكۆلەرانى بەرپىز كە توۋىنەۋە و نووسىنەكانىيان لەسەر ئەۋ تەۋەرانەى ئامازەدىان پىكرارە، تا رىكەۋەتى ۱ تەموۋى ۲۰۲۶ بىنۆن بۆ گۆڤارى زمانەوانى

گۆقارنى زمانهوانى

سياسهت و پىنمايى نووسين

گۆقارىكى وهرزى، ئەكادىمىي و زمانهوانىيە، كە (دەزگاي زمانهوانىي كوردى - زانكۆي جىمان) دەرىدەكات و لە كاتى پىويستدا پاشكۆي دەيىت. پەيامى سەرەكى كاركردنه لە پىناو دارشتنى سياسهتى زمانىي بۆ ھەرئى كوردستان.

پىنمايى نووسين و وەرگىران

۱. پىنمايى نووسين

۱. نووسين بە تايپكراوى و بە فايلى Word وەر دەگىرئىت.
۲. پەيكەرى نووسين و توئىئىنە وەكان لەم بەشانە پىكدىت: پىشەكى، ناوەرۆك، ئەنجام، پىشنىار و راسپاردە (ئەگەر ھەبوو)، لىستى پەراويز و سەرچاوەكان.
۳. پىشەكى توئىئىنە وە لە نيوان ۱۰۰ بۆ ۱۵۰ وشەدا يىت.
۴. كۆي توئىئىنە وە كە لە نيوان ۳۰۰ بۆ ۵۰۰ وشەدا يىت.
۵. جىھىشتنى (۲. سم) بۆشايى بۆ ھەر چوارلاي لاپەرە.
۶. بۆشايى نيوان دىپرەكان (۱، ۱۵ سم) يىت.
۷. قەبارەي فۆنتى ناونىشانى سەرەكى توئىئىنە وە ۱۶-ي بۆلد يىت و ناونىشانە لاوەكىيەكان ۱۴-ي بۆلد يىت.
۸. قەبارەي فۆنتى ناوەرۆكى توئىئىنە وە ۱۴ يىت.
۹. سەرجهم توئىئىنە وە، وەرگىران، رانان و چاوپىكە و تنەكان بە زمانى كوردى بۆلاو دەكرىنە وە.
۱۰. پىويستە توئىئەر فۆنتى يۇنىكۆد (Calibri) بەكار ھىنئىت.
۱۱. وىنە و چارتهكان بە شىوھى (JPG) و ھاوپىچى فايلى نووسراو بە جيا بنىردىن.

۱۲. توئىژينه كه وه له هيج شوئىنكى بلاونه كرابيئته وه و پاش بلاوكردنه وه ش مافى بۆ گۆڧارى زمانهوانى پارېزراوه.

۱۳. له ئه گه زى ره چاونه كردنى رېنمايه كان يان پيويستى چاك كردن، توئىژينه كه وه بۆ توئىژهر دهنيردريئته وه.

۱۴. پادداشتى توئىژينه وه له به شى كارگېرى گۆڧاره كه وهرده گيريت و پيويسته توئىژهر يان راسپيردراوينكى به نووسراو ئامادهى وهرگرتنى بيت.

۲. شيوازى نووسينى په راوئىزو سه رچاوه:

- په راوئىزو و سه رچاوه پيكه وه له كوئايى توئىژينه وه كه دا ده بيت و به شيوازى (Insert footnote) له پرؤگرامى (Word) دا ده بيت.

- ژمارهى ههر په راوئىژىك له كوئايى رسته يان په ره گراف له ناو كه وانه (...) دا دابريئت و له ليستى سه رچاوه كاندا به هه مانشيويه ريزبه ندى ناو توئىژينه وه كه دابريئته وه.

- په راوئىزى خواره وهى لاپه ره په سهند نيه و به كارناهيئريت.

- له ليستى سه رچاوه كان، بۆ ههر جووره سه رچاوه يه ك به مشيويه بنووسريت و به هه مان زمانى سه رچاوه كه ش ئاماژه كانى وهك (هه مان سه رچاوه و سه رچاوهى پيشوو بۆ كوردى، هه مان و هه مانجا بۆ فارسى، مصدرالسابق و المصدر نفسه بۆ عه ره بى، Ibid بۆ ئينگليزى) دابريئت:

كتيب

- ناوى خيژانى نووسهر، نووسهر (سالى چاپ)، ناوينشانى كتيب، وه رگېر و پيدا چوونه وه (ئه گه ره هه بوو)، شوئى چاپ: ده زگاي بلاوكردنه وه گه ره نه بوو چاپخانه، ل (لاپه ره).

نمونه: م.س. لازيف و ئه وانيتير (۲۰۱۰)، ميژووى كوردستان، وه رگېران هوشيار عبدالله سه نكاوى، هه ولير: رؤژه لات، ل (لاپه ره).

تيببى: به ويپيهى كه له عيراق و هه رى كوردستان به گشتى ناوى خيژانى بوونى نيه، له م كاته دا ناوى سيانې نووسهر دهنووسريت.

نمونه: توانا ره شيد كه ريم (۲۰۱۲)، سليمانى له نيوان سالانى ۱۹۴۵-۱۹۵۸، ليكؤلينه وه يه ك له بارودؤخى سياسى و رؤشنبىرى، سليمانى: ئه نديشه، ل (لاپه ره).

گۆڤار و توڤيڭينه وه

-ناويي خيژاني نووسهر، نووسهر (سائي چاپ)، "ناونيشاني توڤيڭينه وه كه"، ناوي گۆڤار، ژماره ي خول (به رگ)، ژماره ي گۆڤار، ل (لاپه ره).
نمونه: حضرتي، حسن و ديگران (۱۳۹۵)، "جنگ ايران و عراق در گفتمان سياسي نهضت آزاد اسلامي"، فصلنامه ژرفا پژوه، سال چهارم، شماره ۱۰، ل (لاپه ره).

رؤژنامه

-ناوي خيژاني نووسهر، نووسهر (رؤژ و مانگ و سائي ده رچوون)، "ناونيشاني بابه ته كه"، ناوي رؤژنامه، ژماره ي رؤژنامه، لاپه ره.
تېيبي: نه گهر بابه ته كه نووسه ري نه بوو، به مشيويه: ناوي رؤژنامه (رؤژ و مانگ و سائي ده رچوون)، "ناونيشاني بابه ته كه"، ژماره ي رؤژنامه، ل (لاپه ره).
نمونه: كه نعان مه كييه (۲۰۲۰/۳/۷-۶)، "هاولآ تيبوون و بيرۆكه ي عراق"، وه رگيژاني: كورده وان محمه د سه عيد، رؤژنامه ي كوردستاني نوي، سائي بيست و نويه م، ژماره ۸۱۰۳، ل ۸.

ماليپه ر

-ناوي خيژاني نووسهر، نووسهر (رؤژ و مانگ و سائي ده رچوون)، "ناونيشاني بابه ته كه"، لينكي ماليپه ره كه.

نمونه: Adler, Katya (۲۰۲۰/۳/۲)، "Brexit: What to expect from UK-EU trade"، <https://www.bbc.com/news/world-europe>، (accessed) ۵۱۶۵۷۰۸۴-talks، (۲۰۲۰/۳/۱۱).

نمونه: ئوميد ره فيق فتاح (۲۰۲۰/۳/۶)، "مه ترسييه كانى رؤژناوا له ريكه وتنه كه ي پؤتين - ئه ردؤگان"، <https://www.centerfs.org/matrsekani-rozhawa-la-rekawtnakay-potin-ardoghan/>، (به رده سته: ۲۰۲۰/۳/۱۴).

نمونه: السافل، فراس (۲۰۲۰/۳/۳)، "حقيقة اللاجئين أمام أبواب أوروبا"، <https://blogs.aljazeera.net/blogs/۳/۳/۲۰۲۰/متاح-على:۲۰۲۰/۳/۶>.

نمونه: محمد قراسويي، محمد (۱۳۹۶/۱۱/۲۸)، "محور مقاومت اسلامي، ابعاد و مؤلفه ها"، <http://alwaght.com/fa/News/۱۲۴۳۸۹/>، (قابل دسترسى: ۱۳۹۶/۱۱/۳۰).

تیبینی ۱: بهوییهی که لینکی مآلپەر لهوانهیه دواى ماوهیهك له بهردهست نه مینیت و بسردریتته وه، پئویسته له کۆتایی لینکی سه رچاوه که، ریککه وتی ته واوتی سه ردانیکردنی تویتەر بۆ مآلپه ره که بنووسریت.

تیبینی ۲: نه گهر بابه ته که نووسه ری نه بوو، به مشیوهیه: ناوی مآلپه ر (رۆژ و مانگ و سائی بلا بوونه وه)، "ناونیشانی بابه ته که"، لینکی مآلپه ر.

تیبینی ۳: نه گهر بابه تی مآلپه ریک، ریککه وتی پئوه نه بوو، له م کاته دا ته نیا ریککه وتی سه ردانکردنه دهنووسریت.

چاوپیکه وتن

-چاوپیکه وتی (ناوی ئاماده کاری دیدار) له گه ل ئه و که سه ی دیداره که ی له گه ل کراوه، ریککه وتی دیدار، شوینی دیدار.

نمونه: چاوپیکه وتی یاسین ته ها له گه ل هشام الهاشمی (۲۰۲۰/۲/۲۵)، سلیمانی. فیدیۆ

-ناونیشانی مآلپه ر (رۆژ و مانگ و سائی دانانی فیدیۆ)، "ناونیشانی فیدیۆ"، لینکی مآلپه ر.

نمونه: یوتیوب (۲۰۲۰/۲/۲۶)، "الاتجاه المعاكس - هل ينفجر الوضع بين تركيا وروسيا في شمال سوريا؟"، <https://www.youtube.com/watch?v=MxGYεGLuεnw>، (متاح علی: ۲۰۲۰/۳/۳).

۳. رینمایي وه رگپران:

-وه رگپران ته نیا به زمانی کوردی وه رده گیریت.
-پئویسته له په ره گرافیکدا پرۆفایلی (۵۰) وشه یی نووسه ری بابه ته که یان ئه و سه نته ر و گۆفاره ی که تویتینه وه ی لئوه رگپراوه ئاماده بکریت.
-وه رگپرانی بابه ت، پئویسته به هه مان شیوازی بابه ته وه رگپردراوه که ییت له شیوازی په راوینز و سه رچاوه دا.

زانکۆی جیهان-سلیمانی
دهزگای زمانهوانیی کوردی

وهرزنامه‌ی زمانهوانی

گۆڤاریکی وهرزی زمانهوانییه
دهزگای زمانهوانیی کوردی زانکۆی جیهان وهرزانه ده‌ریده‌کات.

ژماره (11) سالی سییه‌م، به‌هاری 2026

